

Kinderen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie

De levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren in de 18e eeuw.

Door Welmoed Bons

Omslag illustratie

Het Kasteel van Batavia (Detail van schilderij van Andries Beeckman, ca. 1661, Rijksmuseum, Amsterdam)

Kinderen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie

De levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren in de 18e eeuw.

W.M. Bons
Pelikaanhof 95
2312 EE Leiden
Tel: 06 23 71 67 29
Email: welmoed_bons@hotmail.com
Studentnummer: 0801577

Master scriptie
History – European Expansion and
Globalization
Universiteit Leiden
Begeleider: Dr. A.F. Schrikker
Tweede lezer: Dr. A.M.C van Dissel
16 november 2015

Inhoudsopgave

Lijst met grafieken.....	7
Lijst met kaart	7
Dankwoord	9
Inleiding	11
Hoofdstuk 1 - De samenleving en het dagelijks leven in VOC-vestigingen.....	19
Bevolkingsgroepen in en rondom VOC-vestigingen	20
Taal.....	22
Vrije tijd	23
Huwelijken en buitenechtelijke relaties.....	24
VOC-instituten – De kerk, diaconie, weeshuis en de rechtbank	28
Hoofdstuk 2 – De opvoeding en opleiding van in Azië geboren zonen en dochters.....	33
Dochters	33
Opvoeding en educatie in Azië	34
Educatie in de Republiek	36
<i>Overkomst naar de Republiek.....</i>	<i>36</i>
<i>De Latijnse en Illustere scholen</i>	<i>37</i>
<i>De Universiteit.....</i>	<i>39</i>
Zonen die niet in dienst gingen bij de VOC	46
Hoofdstuk 3 - Compagnie carrières	51
Personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie	51
Carrières VOC-dienaren – Algemeen	53
<i>Indiensttreding bij de VOC en plaats van indiensttreding</i>	<i>53</i>
<i>Bevordering.....</i>	<i>56</i>
<i>Diensttijdduur VOC-dienaren</i>	<i>58</i>
Carrières van VOC-dienaren – Biografieën.....	61
<i>De zeven van Bengalen.....</i>	<i>62</i>
<i>De studenten Hilgers en Coop à Groen.....</i>	<i>63</i>

<i>We gaan niet weg – dienaren die hun geboorteplaats niet verlaten</i>	64
<i>Gouverneur Dirck van Cloon</i>	65
Hoofdstuk 4 - Europees of Aziatisch?	69
Het historiografisch debat	69
Geworteldheid – Algemeen	70
Geboorte continent gekwalificeerde dienaren	72
Werkplaats in Azië geboren dienaren	75
Geworteldheid dochters en zonen die niet in dienst waren bij de VOC	78
Geworteldheid – Praktijk	80
<i>Familie Ondaatje</i>	80
<i>Familie Huysman</i>	82
Conclusie	85
Literatuurlijst	91
Lijst van Archivalia	91
Publicaties	91
Online bronnen	93
Bijlage I: Namenlijst in Azië geboren studenten van de universiteit Leiden, 1700-1800	95
Bijlage II: Octrooigebied van de VOC	100

Lijst met grafieken

Grafiek

1	Percentage van de afgestudeerde studenten aan de universiteit van Leiden die in Azië geboren waren, 1700-1800.....	41
2	Gemiddelden van het gehele land- en zeepersoneel van de VOC tezamen,1700-1789.....	52
3	Totaal aantal personeel met een gekwalificeerde functie, 1701-1785.....	52
4	Manier van indiensttreding van in Azië geboren dienaren van de VOC met een gekwalificeerde functie, 1701-1785.....	55
5	Manier van indiensttreding van in Azië geboren dienaren op de vestiging Batavia, 1701-1785.....	56
6	Totale diensttijdduur Leidse studenten die in dienst waren bij de VOC.....	59
7	Totale diensttijdduur leden Bengaals Directorium.....	61
8	Geboorte continent van dienaren met een gekwalificeerde functie van de VOC, 1701-1785.....	73
9	Geboortecontinent van dienaren met een gekwalificeerde functie op de vestiging Batavia, 1701-1785.....	74
10	Werkplaats in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie, 1701-1785.....	75
11	Percentage in Batavia geboren dienaren met een gekwalificeerde functie op het totaal aantal in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie in de vestiging Batavia, 1701-1785.....	76
12	Percentage in Makassar geboren dienaren met een gekwalificeerde functie op het totaal aantal in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie in de vestiging Makassar, 1701-1785.....	77

Lijst met kaart

Kaart

	Octrooigebied van de VOC.....	100
--	-------------------------------	-----

Dankwoord

De totstandkoming van deze scriptie heeft een lange periode omvat. In het voorjaar van 2013 begon ik met het zoeken naar een onderwerp en een begeleider voor mijn masterscriptie. Vanuit het verplicht te volgen thesisseminar kwam ik al snel bij Alicia Schrikker terecht en zij heeft mij bij het schrijven van deze scriptie begeleid. Via gesprekken met haar ben ik op mijn scriptieonderwerp gekomen: de levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren in de 18e eeuw.

Ten eerste wil ik haar bedanken, ze heeft het al die tijd met mij uitgehouden, ook al was er soms een lange radiostilte van mijn kant en heeft de voltooiing van deze scriptie lang op zich laten wachten. Haar opmerkingen, tips en aanmoedigen hebben me geholpen om deze scriptie af te ronden. Ten tweede wil ik mijn zusje Meinou bedanken. Vele weekenden zijn we elkaars studiebuddies geweest in de UB en haar aanmoedigen hebben me geholpen om die dagen veel werk te verzetten. Daarnaast heeft ze me geholpen bij de opmaak van de scriptie, waar ik haar erg dankbaar voor ben. Ten derde wil ik mijn ouders bedanken, die me hebben aangemoedigd en die hebben geholpen om spellings- en grammatica fouten uit de scriptie te halen. Als laatste wil ik mijn zus Elbrich bedanken en mijn lieve neefje Viggo, haar aanmoedigen en zijn charmante en lieve glimlachen hebben me over de eindstreep getrokken.

Leiden, november 2015

Inleiding

Met de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) brak voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een nieuwe periode in hun geschiedenis aan. De VOC zorgde voor grote economische groei en ook op cultureel en wetenschappelijk gebied bloeide de Republiek. Het begon allemaal op 20 maart 1602 toen het 'octroy opte vereeniging der compagnieen' werd gesloten tussen de Republiek en de VOC. In dit octrooi werd een monopolie toegekend aan de Compagnie voor de overzeese handel vanuit de Republiek met de gebieden ten oosten van de Kaap de Goede Hoop. In 1603 voer de eerste vloot uit. In de jaren die volgden groeiden de activiteiten van de Compagnie significant en begon zij haar stempel te drukken op de wereld. In het begin was de handel voornamelijk gericht op de Indische-archipel. In 1619 wist gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen de stad Batavia op het eiland Java te veroveren, wat de hoofdstad van de VOC in Azië werd.

De VOC floreerde. In het begin van haar bestaan was het doel van de VOC alleen het handelen in specerijen en peper. De Compagnie wist monopolies op enkele specerijen in handen te krijgen. Zo werd in 1622 met veel geweld het nootmuskaat monopolie op de Banda-eilanden bemachtigd. Veertig jaar later lukte het de VOC het kruidnagel monopolie te verwerven. Het lukte nooit om het monopolie op peper in handen te krijgen, maar de VOC had wel een groot aandeel in de handel ervan. Om deze specerijen te kopen van de Aziatische producenten werd door de VOC een intra-Aziatische handel opgezet, wat inhield dat in ruil voor Aziatische goederen de specerijen werden afgenomen. Zo was onder andere textiel uit India een belangrijk goed om de specerijen mee te kopen. Om deze Aziatische goederen te kopen begon de VOC zich in andere gebieden in Azië te vestigen om zo de specerijenhandel te financieren.

De expansie in Azië door de VOC had dus geen territoriale motieven, maar was, zo zegt Femme Gastra, '*voor de bewindhebbers ... ondergeschikt aan economische motieven*'¹. Naast de Indische-archipel werden al snel VOC-vestigingen gesticht aan de Cormandelkust, Bengalen en Suratte in India, vanwaar contact werd gelegd met Mocha en Perzië. In de 17^e eeuw werden ook een aantal vestigingen op de Portugezen genomen, zoals Malakka (1641),

¹ F.S. Gastra, *Geschiedenis van de VOC, opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2012) 58.

Ceylon (tussen 1637-1656) en Cochin (1663), waardoor de VOC invloed kreeg in de kust van Malabar. Ook in Siam had de VOC een vestiging, waar vanaf 1688 alleen de Nederlanders nog toegelaten werden. Met Japan handelde de VOC vanaf het eilandje Deshima voor Nagasaki. De Nederlanders waren de enige buitenlanders die met Japan mochten handelen. Hoewel er ook VOC-vestigingen in China waren, werd met de Chinezen en Taiwanese voornamelijk via tussenhandelaren gehandeld. Gedurende de 17^e eeuw breidde de VOC zijn invloed over Azië uit en aan het begin van de 18^e eeuw had zij vele handelscontacten verspreid over Azië. Naast de vestigingen in Azië had de VOC vanaf 1652 ook een post aan de Kaap de Goede Hoop. Dit was een verversingspost voor de schepen die tussen Azië en de Republiek reisden. Ook was dit de plek waar vele politieke gevangenen werden vastgezet en waar andere gevangenen hun werkstraf moesten uitvoeren (Zie voor kaart octrooigebied VOC bijlage II).

De handel van de VOC tussen de Republiek en Azië en de handel in Azië steeg gestaag in de 17^e eeuw en de VOC groeide uit tot de grootste handelscompagnie ter wereld. Zo voeren tussen 1602 en 1610 nog maar 76 schepen naar de oost, tussen 1700 en 1710 waren dit al 281. Het hoogtepunt lag twintig jaar later, tussen 1720 en 1730, toen 382 schepen naar de oost voeren.² Toch begon aan het eind van de 17^e eeuw de handel in Azië en de inkomsten daaruit terug te lopen, terwijl de uitgaven aan deze handel maar bleven stijgen. Vanaf het laatste decennium van de 17^e eeuw leed de VOC verlies in haar Aziatische bedrijf. De VOC als geheel begon pas vanaf 1780 verlies te leiden, maar in de decennia daarvoor daalde de hoogte van de winst al. In de 18^e eeuw was de VOC op zijn retour. Slecht bestuur in de Republiek, corruptie van ambtenaren in Azië en groeiende kosten voor het personeel hebben volgens historici hieraan bijgedragen. Uiteindelijk werd de VOC op 31 december 1799 opgeheven.

De VOC werd bestuurd vanuit de Republiek en lag in handen van de Heren XVII. De Heren XVII was een groep bestuurders samengesteld uit afgevaardigden van de zes Kamers (kantoren) van de VOC: Amsterdam, Zeeland, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. In Azië werd het bestuur van de VOC geleid door de gouverneur-generaal, die in zijn taken bij werd gestaan door de Raad van Indië. De gouverneur-generaal en de Raad waren verantwoording verschuldigd aan de Heren XVII. Op de verschillende vestigingen was er een hoofd van de

² Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 119.

VOC missie, wiens titel per omvang van vestiging verschilde. Ook zij werden bijgestaan door een Raad.³

Gedurende de eeuwen heen breidden de taken van de VOC zich uit. Niet alleen hield zij zich bezig met de Europees-Aziatische en de intra-Aziatische handel, maar ook met het regeren van de gebieden die onder het gezag van de VOC vielen, zoals de stad Batavia. Verder onderhield zij contacten met verschillende Aziatische staten en vorsten, zoals met de Shogun in Japan en hield zij een militair apparaat op de been die zowel offensief als defensief ingezet kon worden. Aan het begin van de 18^e eeuw was de VOC niet meer uitsluitend een handelscompagnie.

Dit alles kon niet functioneren zonder de grote groep VOC-dienaren die zowel in de Republiek als in de verschillende vestigingen in Azië werkte aan het draaiend houden van de Compagnie. In de Republiek werd bijvoorbeeld op grote scheepswerven gewerkt aan de bouw en reparatie van schepen. Verder had je al het personeel op de schepen, van de schipper tot de bootsman. Tot slot al het personeel in Azië, van de gouverneurs van verschillende vestigingen tot de sjouwers in de pakhuizen. Binnen de VOC kon men honderden verschillende beroepen vinden en duizenden mensen verdienden hun brood in die beroepen. In de 17^e eeuw steeg het aantal dienaren dat de VOC in dienst had gestaag, totdat de VOC rond 1700 in Azië iets meer dan 14.000 mensen in dienst had. Rond 1750 was dit gestegen naar bijna 22.000 dienaren, om vervolgens te dalen naar iets meer dan 17.000 in 1780. Het personeel op de schepen in Azië en tussen Azië en Europa lag in deze periode tussen de 10.000 en 13.000 man.⁴ De herkomst van deze dienaren is zeer divers. Het overgrote deel kwam uit Europa en het grootste deel daarvan uit de Republiek. Verder kwam veel personeel uit de Duitse staten en uit de Scandinavische landen. De meeste dienaren gingen in de Republiek bij een van de Kamers in dienst, maar je kon ook in Azië in dienst treden. Op de Aziatische vestigingen was maar weinig Aziatisch personeel in dienst. De Aziaten die in dienst waren hadden een lage functie, bijvoorbeeld van sjouwer bij een pakhuis. Er waren geen Aziaten in dienst die een 'gekwalificeerde' functie hadden. De gekwalificeerde functies zijn de hogere functies binnen de VOC waarvoor je door de Hoge Regering in Batavia werd benoemd. Dienaren met een Euro-Aziatische afkomst konden wel in de gekwalificeerde beroepen werken, wat steeds vaker voorkwam.

³ Ibidem, 154

⁴ Ibidem, 94-95.

Deze Euro-Aziatische kinderen kwamen voort uit zowel echtelijke als buitenechtelijke relaties tussen Europese mannen en Aziatische vrouwen. De dienaren die in Azië woonden huwden en stichtten vaak gezinnen met Aziatische en later met Euro-Aziatische vrouwen, of kregen kinderen bij slaven of bijvrouwen. In mindere mate kwamen Europese vrouwen over naar Azië om daar met een dienaar te trouwen en een gezin te stichten. Ook kinderen uit deze relaties bleven in Azië hangen en werden uiteindelijk een tweede generatie VOC-dienaar. In verschillende VOC-vestigingen ontstonden ware VOC-families die gedurende generaties in een vestiging verbleven of tussen verschillende vestigingen reisden.

Aan het eind van de 17^e eeuw was het heel normaal dat VOC-dienaren in Azië trouwden en gezinnen stichtten. De kinderen uit deze relaties werden in Azië geboren en groeiden daar op in de wereld van de VOC. Toen de 17^e eeuw overging in de 18^e eeuw was in verschillende vestigingen een unieke VOC samenleving ontstaan, waar dienaren en hun families deel van uitmaakten. Vele zonen van VOC-dienaren stapten in de voetsporen van hun vaders door ook voor de VOC te gaan werken en de dochters traden in de voetsporen van hun moeders door met VOC-dienaren te trouwen. In deze scriptie zullen de levenslopen en carrières van de in de 18e eeuw, in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren worden onderzocht. De focus in het onderzoek zal liggen op de zonen die zelf ook in dienst kwamen bij de VOC en daar een gekwalificeerde functie vervulden. Er zal op de 18e eeuw gefocust worden omdat de samenlevingen van de VOC in Azië na een eeuw van ontwikkelingen gevestigd waren en veel VOC-families al een aantal generaties in Azië werkten. Onder 'in Azië geboren' wordt in deze scriptie verstaan de zonen en dochters van VOC-dienaren die op het continent Azië zijn geboren (al dan niet op een VOC-vestiging) of op de VOC-vestiging Kaap de Goede Hoop.

De hoofdvraag die dit onderzoek gaat beantwoorden luidt als volgt:

Hoe verliepen de levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie in de 18e eeuw?

Om uiteindelijk deze hoofdvraag te beantwoorden zullen eerst verschillende deelvragen beantwoord worden die ons meer inzicht zullen geven op de verschillende aspecten van de levens van zonen en dochters van VOC-dienaren. In het eerste hoofdstuk zal

de vraag *'hoe zag het dagelijks leven van een in Azië geboren VOC-dienaar eruit op de VOC-vestigingen in Azië?'* behandeld worden. Dit is een brede vraag, die breed beantwoord zal worden. Sociale instellingen zoals de kerk, ziekenhuis, weeshuis, rechtbank en hun rol in het dagelijks leven op de VOC-vestigingen zullen worden besproken.

In het tweede hoofdstuk zal de vraag *'Hoe verliep de jeugd van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren?'* beantwoord worden. Hierbij zal gekeken worden naar de scholing die deze kinderen kregen, maar ook naar het gezinsleven. Ook zal gekeken worden naar de zonen en dochters die terug naar de Republiek werden gestuurd. In dit hoofdstuk zal ook de vraag *'hoe verliepen de levens van de dochters en zonen van VOC-dienaren die niet bij de VOC in dienst waren?'* worden beantwoord. Niet alle in Azië geboren zonen gingen in dienst bij de VOC, waar kwamen zij terecht? En wat gebeurde met de dochters? Hoe geworteld in Azië waren zij? De eerste twee hoofdstukken zijn het theoretisch kader voor de laatste twee hoofdstukken, waar meer diepgaand op de levenslopen en carrières van de in Azië geboren VOC-dienaren zal worden ingegaan.

'Hoe verliepen de carrières van in Azië geboren VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie?' is de vraag die in het derde hoofdstuk beantwoord zal worden. Deze vraag zal beantwoord worden door de carrières van enkele in Azië geboren VOC-dienaren en VOC gezinnen te volgen. Daarnaast zal in het algemeen naar carrières van dienaren binnen de VOC worden gekeken.

In het laatste hoofdstuk zal de vraag *'hoe geworteld waren de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren in hun geboorteland?'* worden beantwoord. Geworteldheid betekend in deze context de mate waarin iemand gevestigd is in – en het gevoel van verbondenheid met – een plaats of samenleving. Hierbij zal gekeken worden of de in Azië geboren zonen en dochters meer gericht waren op de Europese of op de Aziatische cultuur en welke rol hun geboorteplaats in hun leven speelde. Waren ze geworteld in Azië en waren ze geworteld in hun geboorteplaats?

Verschillende historici hebben al hun mening gegeven op de laatste deelvraag. Deze meningen zijn op te delen in twee kampen: de historici die zeggen dat de dienaren in Azië geworteld zijn en de historici die zeggen dat dat niet zo is. Ross en Schrikker vatten de beide standpunten goed samen. In hun artikel halen ze standpunten uit twee boeken aan: Ulbe Bosma en Remco Raben brengen in hun boek *'De Oude Indische wereld, 1500-1920'* naar voren dat *'Despite the Asian roots of many servants, being culturally Dutch remained the*

most important elite qualifier throughout the 18th century'. In het boek 'Smeltkroes Batavia' zegt Jean Gelman Taylor daarentegen dat '*...VOC servants became increasingly rooted in Asia and Batavia became their frame of reference rather than the Netherlands*⁵.' Verschillende historici scharen zich achter een van deze twee standpunten. Bij het beantwoorden van de laatste deelvraag zal ik proberen om een standpunt in te nemen in deze discussie.

Waarom is het belangrijk dat deze hoofdvraag en deelvragen beantwoord worden? Door de eeuwen heen is veel literatuur geschreven over de VOC en haar activiteiten. Er is vooral veel geschreven over de handelsactiviteiten. Maar echter nauwelijks iets over het VOC-personeel en bijna niets over het in Azië geboren personeel, hoewel in de 18^e eeuw een steeds groter deel van het personeel in Azië was geboren. Verder wordt er nu veel onderzoek gedaan naar de samenlevingen van verschillende vestigingen van de VOC, maar de vestigingen worden nooit naast elkaar gelegd om een algemeen beeld te schetsen van de VOC-samenleving in Azië. Daarom is het belangrijk dat deze vraag wordt beantwoord omdat zo kan worden bijgedragen aan de kennis over het VOC-personeel in Azië.

Voor dit onderzoek zijn zowel primaire als secundaire bronnen gebruikt. De belangrijkste primaire bron die is gebruikt zijn de gekwalificeerde rollen van de VOC. Deze rollen zijn opgemaakt per jaar en per vestiging en bevat de namen van het gekwalificeerde personeel dat op dat moment op die vestiging werkzaam waren. Deze rollen bevatten onder andere de volgende gegevens over VOC-dienaren: naam en voornaam, geboorteplaats, wijze van indiensttreding, rang en gage bij indiensttreding en bevorderingen. Naast de gekwalificeerde rollen is ook gebruik gemaakt van de *Catalogus candidatorum qui gradum adepti sunt*: de lijst van kandidaten die hun graad hebben gehaald van de universiteit Leiden. De belangrijkste gegevens van studenten die in deze lijsten voorkomen zijn naam en voornaam en geboorteplaats.

Voor het onderzoek in deze scriptie is ook gebruik gemaakt van twee online databases die zijn gebaseerd op primaire bronnen. De eerste is de database 'VOC-opvarenden' van het Nationaal Archief. Deze database is gebaseerd op de scheepssoldijboeken van de VOC en bevat onder andere de volgende gegevens over VOC-dienaren: naam en voornaam, geboorteplaats, datum indiensttreding en datum uitdiensttreding, functie bij indiensttreding en reden van uitdiensttreding, bij welke Kamer in

⁵ R. Ross en A. Schrikker, 'The VOC official elite' in: Nigel Worden ed., *Cape Town between east and west : social identities in a Dutch colonial town* (Johannesburg en Hilversum 2012) 26-44, aldaar 27.

dienst, met welk schip uitgevaren vanuit de Republiek en gegevens over de vaart. Tevens is er tijdens dit onderzoek gebruik gemaakt van de database *'Brieven als buit'*. Deze database bevat getranscribeerde Nederlandse brieven uit de 17^e tot vroeg 19^e eeuw die onderweg waren tussen Azië en de Republiek. De brieven waren door Engelse kapers buitgemaakt in oorlogen tussen de Republiek en Engeland en zo in Britse archieven terecht gekomen.

Zoals gezegd is veel literatuur geschreven over de VOC. De grote standaardwerken van Femme Gaastra, *'Geschiedenis van de VOC'* en van Ulbe Bosma en Remco Raben, *'De oude Indische wereld, 1500-1920'* zijn voor mij het belangrijkste bij het beantwoorden van de vragen. Verder heeft Jean Gelman Taylor met haar *'Smeltkroes Batavia'*, een belangrijk boek in handen over het sociale leven in Batavia. Literatuur dat specifiek over VOC-personeel gaat is bijvoorbeeld het werk van Frank Lequin, *'Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie'*. Verder zal in deze scriptie veel gebruik gemaakt worden van literatuur dat specifiek over één VOC-vestiging gaat, zoals het boek van Albert van den Belt, *'Het VOC bedrijf op Ceylon'*. Er is genoeg geschreven over de VOC, maar heel weinig over VOC-personeel. Dit laatste kan problemen opleveren voor het vinden van informatie.

Dit onderzoek richt zich op de levenslopen en carrières van in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren. Hierbij is het onderzoek niet gefocust op één van de VOC-vestigingen, maar probeert een indruk te geven voor de VOC als geheel. Juist omdat er al zo veel vestigingsstudies worden gedaan, is het interessant om onderzoek te doen naar een VOC-breed perspectief, en te kijken of er algemene conclusies getrokken kunnen worden? In enkele gevallen wordt er wel onderscheid tussen verschillende vestigingen gemaakt. Dit gebeurt echter om de bevindingen te vergelijken met de bevindingen voor de VOC als geheel.

Om tot een antwoord te komen op de hoofd- en deelvragen is er besloten om een gemengde onderzoeksmethode te gebruiken. Naast literatuuronderzoek is er met behulp van de primaire bronnen zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek gedaan. De eerste twee hoofdstukken zijn voornamelijk gebaseerd op literatuurstudie. In het tweede hoofdstuk is er met behulp van de *'Catalogus candidatorum...'* uitgezocht hoeveel van de Leidse studenten in de 18e eeuw in Azië geboren waren. Dit geeft een indruk in hoeveel kinderen naar de Republiek werden gestuurd voor hun educatie. Deze in Azië geboren studenten zijn in de andere hoofdstukken gevolgd voor verder onderzoek naar hun carrières en levenslopen. Zo is er onder andere uitgezocht welke van de in Azië geboren studenten

zelf in dienst gingen bij de VOC en welke zonen niet. Aan de hand daarvan is verder onderzoek gedaan. In hoofdstuk drie en vier is het meest gebruik gemaakt van primaire bronnen. De gekwalificeerde rollen van de VOC speelden hierbij de hoofdrol. Aan de hand van een turfformulier zijn de volgende gegevens verzameld: geboorteland van de gekwalificeerde dienaren, de manier van indiensttreding in Azië geboren dienaren en de werkplaats van in Azië geboren dienaren. Gegevens zijn verzameld voor de VOC als geheel, maar ook apart voor enkele vestigingen. De bevindingen die door dit kwantitatieve onderzoek zijn gevonden zijn afgezet tegen de literatuur.

Naast kwantitatief onderzoek is in de laatste twee hoofdstukken ook kwalitatief onderzoek gedaan. Er zijn biografieën geschreven over enkele in Azië geboren VOC-dienaren en hun carrières. Daarnaast zijn voor twee VOC-families een korte geschiedenis over hun relatie met de VOC geschreven. Daarbij is gelet op de geworteldheid van deze families in Azië. Voor het schrijven van de biografieën en familiegeschiedenissen is van verschillende bronnen gebruik gemaakt: literatuur, de gekwalificeerde rollen, de *'VOC-opvarenden'* database en genealogische websites.

Er is voor deze gemengde methode, aan de ene kant statistisch/kwantitatief onderzoek en aan de andere kant biografieën/kwalitatief onderzoek, gekozen omdat op deze manier harde statistische feiten gegeven kunnen worden over de levenslopen en carrières van in Azië geboren VOC-dienaren. Deze statistische bevindingen worden geïllustreerd door de biografieën voor verdieping en bekrachtiging. Aan het eind van het onderzoek zal er gereflecteerd worden op deze methode van onderzoek.

Hoofdstuk 1 - De samenleving en het dagelijks leven in VOC-vestigingen

*"Colonial cultures were never direct translations of European society ... colonial projects and the European populations to which they gave rise were based on new constructions of what it meant to be European."*⁶

Het dagelijks leven van VOC-dienaren in Azië verschilde ontzettend met die van hun tijdgenoten in Europa. Ze waren vreemden in vreemde landen, waar andere normen en waarden, een ander klimaat en andere cultuur en gewoonten de samenlevingen vormden. In sommige vestigingen was de VOC slechts een van de vele handelsgroepen die aanwezig waren in de stad, in andere vestigingen waren zij de voornaamste. De VOC en haar dienaren moesten zich aanpassen aan - en schikken in - de bestaande maatschappijen. Tot de komst van de VOC was in zuid en Zuidoost-Azië extraterritorialiteit, dat buitenlandse handelaren aan hun eigen wetten zijn onderworpen, en juridisch pluralisme, dat verschillende groepen mensen onder verschillend gezag en recht vielen, kenmerkend voor de staten en steden. Met de komst van de Europeanen in Azië werd deze gang van zaken ook op hen van toepassing. De VOC regeerde over haar eigen dienaren en de gouverneur-generaal bezat samen met de Raad van Indië een grote macht over de inwoners van de diverse VOC-vestigingen. Om het dagelijks leven op de vestigingen te reguleren en om een Nederlandse maatschappij te creëren, werden verschillende Nederlandse instituties, zoals het weeshuis, de rechtbank en de kerk, in die plaatsen opgericht. Deze instituten waren bedoeld voor het nut van de VOC-dienaren en hun families.⁷

In dit hoofdstuk zal geprobeerd worden de vraag *'hoe zag het dagelijks leven van een in Azië geboren VOC-dienaar eruit op de VOC-vestigingen in Azië en welke zaken hadden hier*

⁶ V.C. Malherbe, 'Illegitimacy and family formation in colonial Cape Town to c. 1850' *Journal of Social History* 39:4 (2006) 1153-1176, aldaar 1158-1159.

⁷ U. Bosma en R. Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920* (Amsterdam 2003) 17; J.G. Taylor, *Smeltkroes Batavia, Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen 1988) 19; A. Singh, *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830: The social condition of a Dutch community in an Indian milieu* (Leiden 2010) 38, 131.

invloed op?’ te beantwoorden. Maar wat wordt er precies bedoeld met het dagelijks leven?

Het ‘*dagelijks leven*’ kan als volgt gedefinieerd worden:

‘...het patroon van gebruikelijke handelingen en bezigheden die in een bepaalde periode door de meeste mensen als voor de hand liggend beschouwd worden, gebeurtenissen of daden die geen bijzonder karakter hebben en volgens een min of meer regelmatig ritme terugkeren.’⁸

Verschillende zaken hebben invloed op hoe het dagelijks leven van iemand kan verlopen. Voorbeelden zijn: de maatschappij waarin iemand leeft, de cultuur, de taal, het klimaat, medemensen, eten en drinken, werk, vrije tijd, instituties, religie, gezinsleven, relaties etc. In dit hoofdstuk zal naar enkele van deze zaken gekeken worden en waar mogelijk zal specifiek ingegaan worden op de invloed hiervan op de in Azië geboren dienaren. Zodoende zal een beeld worden geschetst van het dagelijks leven op de VOC-vestigingen.

Bevolkingsgroepen in en rondom VOC-vestigingen

VOC-vestigingen waren er in verschillende vormen en maten, zoals hierboven is beschreven. Toch hadden alle VOC-vestigingen één ding gemeen: de diversiteit aan bevolkingsgroepen op de vestigingen. VOC-dienaren die op de vestigingen werkten kwamen met deze verschillende bevolkingsgroepen in aanraking en leefde met hen samen. De contacten en relaties die zij met deze groepen onderhielden konden invloed hebben op hoe hun dagelijks leven verliep en op hoe hun leven zich (cultureel) ontwikkelde.

De aanwezige bevolkingsgroepen op de vestigingen kunnen in de volgende groepen worden ingedeeld: VOC-dienaren, vrijburgers, inlanders, vreemdelingen en slaven. De groep VOC-dienaren en hun families spreekt redelijk voor zichzelf. Op elke VOC-vestiging werkten dienaren voor de Compagnie en zij leefden daar met hun families. Op sommige vestigingen waren zij de primaire handelsgroep, op andere alleen een van vele aanwezige handelaren.

Een andere groep waren de vrijburgers, dit waren voornamelijk Europeanen maar soms ook Aziaten, die zich als burger in een VOC-vestiging wilden vestigen. Vaak waren deze mannen in dienst geweest bij de VOC, maar hadden ervoor gekozen om na het aflopen van hun contract zich als burger in Azië te vestigen. Het toekennen en het ontnemen van vrijburgerschap was de taak van de Compagnie. Als iemand vrijburger wilde worden moest

⁸ ‘Dagelijks leven’ (2013), *Wikipedia, De vrije encyclopedie*, op: https://nl.wikipedia.org/wiki/Dagelijks_leven (bezoekt op 18-10-2015)

daarvoor een verzoek ingediend. Als die werd goedgekeurd moest de burgerreed worden afgelegd en een vrijbrief worden afgehaald. Vrijburgerschap kon worden ontnomen vanwege wangedrag van de burger.⁹ Dienaren die in de Republiek een vrouw en kinderen hadden werden niet toegestaan om zich als vrijburger te vestigen. De groep vrijburgers was klein en het was lastig om in Azië een bestaan op te bouwen.¹⁰

Inlanders, of de inheemse bevolking, was de lokale bevolkingsgroep die in of rondom een VOC-vestiging leefden. Wie tot deze groep werd gerekend verschilde per vestiging en het verschilde per vestiging hoe groot deze was en welke relatie zij hadden tot de andere bevolkingsgroepen. In Batavia was de groep inlanders erg klein. Op minder grote VOC-vestigingen en op vestigingen waar de VOC één van vele handelaren waren, zoals aan de Indiase kust, zal de groep een stuk groter zijn geweest. Over het algemeen had de Compagnie niet veel te maken met de inlanders, zij vielen onder hun eigen rechtspraak en regelden hun samenleving zelf. Wel was de VOC verantwoordelijk voor christelijke inlanders, die vielen onder hun kerken en rechtspraak.¹¹

Slavernij was tijdens de 18e eeuw niet iets bijzonders en de VOC en haar dienaren maakten dan ook gretig gebruik van de arbeid van slaven. Slaven konden in het bezit zijn van de VOC of in privébezit van een persoon, zoals van de VOC-dienaren en hun families, vreemdelingen, inlanders en vrijburgers. Slaven in het bezit van de VOC werkten in Batavia op de scheepswerven en overige werkplaatsen. De Compagnie zorgde voor hun onderdak, eten en kleding en ze werden redelijk behandeld. Slaven in het bezit van burgers werkten vaak in huis of op het land.¹² Het aantal slaven op de VOC-vestigingen was erg groot. Voor de vestigingen Kota Ambon, Cochin en Makassar is vastgesteld dat het aantal slaven de helft of meer dan de helft van de bevolking bedroeg.¹³

⁹ C. van Wamelen, *Family life onder de VOC: een handelscompagnie in huwelijks- en gezinszaken* (Hilversum 2014) 107-108.

¹⁰ F. Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw: meer in het bijzonder de vestiging Bengalen, I* (Alphen aan de Rijn 2005) 72; Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 94

¹¹ Van Wamelen, *Family life*, 112-114.

¹² Van Wamelen, *Family life*, 115-116; L.J. Wagenaar, *Galle, VOC-vestiging in Ceylon: beschrijving van een koloniale samenleving aan de vooravond van de Singalese opstand tegen het Nederlandse gezag, 1760* (Amsterdam 1994) 57.

¹³ G.J. Knaap, 'A city of migrants: Kota Ambon at the end of the seventeenth century' *Indonesia* 51 (1991) 105-128, aldaar 119; Singh, *Fort Cochin*, 96-97; H. Sutherland, 'Performing personas: identity in VOC Makassar' in: Nigel Worden ed., *Contingent Lives: Social Identity and Material Culture in the VOC World* (Cape Town, 2007) 345-370, aldaar 359.

Als laatste kon in een VOC-vestiging mensen wonen die onder de groep vreemdelingen werden geplaatst. Je zou deze groep kunnen beschrijven als al die mensen die niet vallen onder een van de hierboven genoemde groepen. De groep is te onderscheiden in Europese vreemdelingen (niet in dienst van de VOC en geen vrijburger) en Aziatische vreemdelingen. Batavia huisde bijvoorbeeld een grote groep Chinese handelaren, arbeiders en hun families, die in het midden van de 17^e eeuw al meer dan 3000 man bedroeg. Omdat de groep zo groot was golden voor hen aparte regels.¹⁴ In de kleinere handelsvestigingen waar de VOC een van de vele handelscompagnieën en handelshuizen was, kunnen de anderen handelaren als vreemdelingen worden gezien.

Taal

Hoewel de VOC een Nederlands bedrijf was, betekende dit niet meteen dat alle dienaren van de VOC Nederlands spraken. Verschillende auteurs, zoals Singh en Wagenaar¹⁵, geven aan dat het Nederlands voor de VOC in Azië voornamelijk de bestuurstaal was en dat de omgangstaal in de vestigingen vaak een Aziatische taal of het Portugees was. De VOC maakte voornamelijk gebruik van drie talen: het Portugees, het Maleis en het Nederlands, waarvan de eerste twee werden gebruikt om met de Aziatische volken te communiceren.¹⁶

Het Maleis werd al eeuwen voor de komst van de VOC en voor de komst van de Europeanen in Azië gebruikt als handelstaal. Toen de Portugezen in Azië kwamen, noemden zij dit de *lingua franca* van het oosten. In de eeuw voor de komst van de VOC in Azië wisten de Portugezen hun taal de tweede *lingua franca* van Azië te maken. Het werd voornamelijk gebruikt als handelstaal tussen Aziaten en Europeanen en Europeanen onderling. Toen de VOC in 1602 voor het eerst de Aziatische wateren binnenvoer waren er al twee *lingua franca's* aanwezig. Het Maleis werd vooral in Oost-Azië gesproken en het Portugees in het westen.¹⁷ De VOC heeft geprobeerd om van het Nederlands de omgangstaal in hun vestigingen te maken, onder andere door ordonnanties uit te voeren, maar dat lukte niet. Slaven en de Euraziatische vrouwen van dienaren konden vaak geen Nederlands spreken en in huiselijke kring, ook bij de opvoeding van de kinderen, was Portugees en Maleis de

¹⁴ Van Wamelen, *Family life*, 109-111.

¹⁵ Wagenaar, *Galle*, 71; Singh, *Fort Cochin*, 30.

¹⁶ K. Groeneboer, *Weg tot het Westen : het Nederlands voor Indië, 1600-1950: een taalpolitieke geschiedenis* (Leiden 1993) 16.

¹⁷ *Ibidem*, 20-21, 25-26, 28.

omgangstaal.¹⁸ De taalpolitiek van de VOC hield in dat het Nederlands als bestuurstaal werd gebruikt en dat het de voertaal moest zijn in de kerken en op scholen. Hoewel wel gepredikt en lesgegeven werd in het Nederlands, werd dit ook gedaan in het Portugees en Maleis, vaak omdat dit de taal was die de kerkgangers en kinderen begrepen.¹⁹ In feite werd het Nederlands in de 18e eeuw op de vestigingen van de VOC alleen gebruikt als bestuurstaal en dan nog voornamelijk als schrijftaal.

Het Nederlands werd door de VOC gebruikt als bestuurstaal. Dit betekende echter niet dat dienaren (naast voor hun privéleven) geen andere talen hoefde te kennen. Zo moesten klerken en handelaren voor het uitvoeren van hun werk ook Maleis en/of Portugees spreken om met de omliggende vorsten en andere handelaren te communiceren.²⁰ Dat VOC-dienaren die carrière hoopten te maken in Azië een nieuwe taal moesten leren spreken was een gegeven.

Op enkele VOC-vestigingen was het Nederlands wel de voertaal voor thuis, kerk en school. Dit was zo omdat op deze vestigingen het Portugees en het Maleis nauwelijks werd gesproken. Twee voorbeelden zijn de vestigingen Kaap de Goede Hoop en Formosa. De auteur Schoeman merkt echter op dat in een opgeschreven verklaring van een misdaad gepleegd aan de Kaap, dat de Nederlandse spreektaal anders was dan de officiële schrijftaal van de VOC. Zelfs in dat opzicht was de taalpolitiek niet helemaal geslaagd. Met uitzondering van de Kaap en Formosa, was het Nederlands in de 18^e eeuw niet de omgangstaal voor thuis, in de kerk en op school op de VOC-vestigingen. De taalpolitiek van de VOC liep uit op een totale mislukking.²¹

Vrije tijd

Het is bekend dat VOC-dienaren periodes kenden waarin ze veel vrije tijd hadden. Wat voor activiteiten deden de VOC-dienaren dan? Hier is weinig over bekend omdat maar weinig egodocumenten uit deze periode zijn overgebleven die hier iets over vertellen. Over Bengaalse VOC-dienaren is voor een deel bekend wat ze in hun vrije tijd deden. Gokken,

¹⁸ Ibidem, 28-29, 51.

¹⁹ Ibidem, 30.

²⁰ Singh, 'From Amsterdam via Batavia to Cochin: Mid-eighteenth century Individuals and Institutions of the VOC' in: Nigel Worden ed., *Contingent Lives: Social Identity and Material Culture in the VOC World* (Cape Town, 2007) 218.

²¹ Groeneboer, *Weg tot het westen*, 94-95; K. Schoeman, *Cape lives of the eighteenth century* (Pretoria 2011) 149.

naar goochelaars en slangenbezweerders kijken, geld uitgeven aan Europees waar in Calcutta en naar het theater gaan waren enkele activiteiten van Bengaalse VOC-dienaren. Ook lazen ze in Bengalen Engelse kranten. In VOC-vestigingen waar de Engelse *East India Company* (EIC) in de buurt een vestiging had, zullen de dienaren ook Engelse kranten hebben gelezen. De VOC drukte, met uitzondering tussen 1744-1746 toen de Bataviase Nouvelles werden gedrukt, zelf geen kranten en er werden dan ook geen Nederlandse kranten gelezen. Dagelijkse activiteiten voor alle Europeanen van alle rangen en standen in Azië, om aan de sleur van het saaie dagelijkse leven te ontkomen waren het eten van (veel) voedsel, alcohol en tabak. Ook was correspondentie, zowel privé als zakelijk, een manier om aan de sleur te ontkomen.²² Ook de jacht, in Bengalen de apenjacht en aan de Kaap de Goede Hoop de olifantenjacht, waren populaire bezigheden onder VOC-dienaren.²³

Volgens contemporaine bronnen kwamen interesse in cultuur en wetenschap nauwelijks voor bij VOC-dienaren en was het aanbod van kunsten en van educatie in VOC-vestigingen zeer slecht. Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit het feit dat de VOC haar dienaren niet financieel steunden als zij een wetenschappelijk werk wilden publiceren, wat de EIC wel deed.²⁴ Sommigen van de hogere dienaren in de VOC hadden wel een collectie boeken. Uit de collectie van het huis van de familie Cellarius in Cochin, kan men opmaken dat de Europeanen in Azië wel toegang hadden tot het contemporaine Europese gedachtegoed. Dit kon invloed hebben op hoe dienaren hun leven leiden in Azië.²⁵

Huwelijken en buitenechtelijke relaties

Voor de opening van het Suezkanaal in 1869 vertrokken maar weinig Nederlandse vrouwen naar Azië. Tot 1632 werd de migratie van Nederlandse vrouwen naar Azië door de VOC nog gestimuleerd en aangemoedigd. Daarna werd het vervoeren van Nederlandse vrouwen op VOC-schepen verboden. Er werd uitzondering gemaakt voor de vrouwen onderkoopten, predikanten, ziekentroosters en sergeanten. Vrouwen met een man in een ander beroep moesten toestemming van de Heren XVII hebben gekregen voordat ze zich bij hun man mochten aansluiten. Hierdoor kwamen voornamelijk vrouwen van de VOC elite over naar

²² Lequin, *Het personeel I*, 177, 179-182.

²³ Schoeman, *Cape lives*, 303-304; Lequin, *Het personeel I*, 179-180.

²⁴ Lequin, *Het personeel I*, 183, 186.

²⁵ Singh, *Fort Cochin*, 130.

Azië. Doordat het lastig was om in Azië een Europese vrouw te vinden en om je eigen vrouw uit de Republiek mee te nemen, werd het de normale gang van zaken dat een VOC-dienaar een Aziatische of een in Azië geboren vrouw als huwelijkspartner nam. Deze gewoonte van een Aziatische partner te nemen is uit de Portugese tijd overgenomen.²⁶

De inheemse adel in Azië trouwde niet met de VOC elite. Wie waren dan deze Aziatische huwelijkspartners? Het waren onder andere geïmporteerde slaven bruiden, die eerst door hun man vrijgekocht en gedoopt moesten worden voordat er getrouwd kon worden. Ook Javaanse meisjes en andere inheemse vrouwen werden als huwelijkspartners gekozen.²⁷ Christelijke vrouwen, Europese en mestieze, waren favoriet. Toch was het zo dat hogere compagniedienaren voornamelijk met Europese vrouwen trouwden en lagere dienaren met inlandse. De grens tussen arm en rijk werd zo zichtbaar in huidskleur. Ook weduwen waren favoriet, vooral vanwege het geërfde fortuin dat zij vaak meebrachten.²⁸

Het aantal huwelijken tussen VOC-dienaren en inheemse vrouwen nam vanaf de 2^e helft van de 17^e eeuw af, maar ook het aantal Europese vrouwen die naar Azië kwamen nam in die periode af, wat gevolgen had op de partnerkeuze van de dienaren. In de 18e eeuw werd steeds vaker voor een Aziatische bruid, mestieze of niet, gekozen. *'Daarmee was de 18e eeuw een veel Indischer tijdperk dan de voorafgaande eeuw.'*²⁹ menen Ulbe Bosma en Remco Raben. Dit valt ook te zien aan het feit dat van alle 'first ladies' uit de 18e eeuw, er maar één van Nederlandse geboorte was.³⁰

Hoe zagen de huwelijken eruit op de verschillende vestigingen? Van het Bengaalse Directorium zijn voor de 18e eeuw gegevens bekend over de huwelijken van de leden. Van de 115 leden van het directorium is van 55 mannen bekend of ze gehuwd waren of niet: 47 waren getrouwd en 8 niet. 18 van hen trouwden in Azië met een Europese vrouw, van wie bekend is dat 9 in Azië waren geboren en 3 in Europa. Van 35 van de vrouwen is hun naam bekend en het blijkt dat 20 van die vrouwen dochters waren van VOC-dienaren. Door huwelijken met elkaars dochters en zussen was bijna 30% van het Bengaals directorium met

²⁶ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 23, 31-32; Wagenaar, *Galle*, 47.

²⁷ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 8, 33.

²⁸ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 25, 45; Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 100.

²⁹ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 47-48.

³⁰ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 89.

familiebanden aan elkaar verbonden.³¹ Over het algemeen werd over de huwelijken van VOC-dienaren in Bengalen gezegd dat:

*'...velen zijn getrouwd voor het grootste gedeelte met juffrouwen welke in Indië zijn geboren, doch wel van Europese afstamming, en meest ieder huwelijk heeft een aantal kinderen.'*³²

Ook voor Fort Cochin zijn er gegevens bekend over de huwelijken van VOC-dienaren. De meeste getrouwde stellen in deze vestiging waren interracial. De trouwboeken van de Nederlandse Hervormde Kerk in Cochin zijn bewaard gebleven. Hieruit blijkt dat in de tweede helft van de 18^e eeuw 73% van de bruidegoms afkomstig was uit Europa. De resterende bruidegoms zullen Aziatische christenen zijn geweest. Van de bruiden was 70% geboren in Cochin en de overige bruiden waren afkomstig uit andere delen van Azië. Voor het begin van de 18^e eeuw zijn er ook enkele gegevens bekend voor Cochin. In 1716 waren van de 116 Europese mannen in Cochin er 12 gehuwd met een Europese vrouw, 12 met een Indische vrouw en 80 met een Indo-Europese vrouw. Het aantal Europese vrouwen in Cochin was dus maar heel klein.³³

Ook voor de vestiging Kota Ambon zijn de huwelijken van haar inwoners onderzocht. In 1694 was 13% van de Europese mannen die daar woonden ongehuwd. 30% van de mannen was met een Europese vrouw getrouwd en 25% met een mestieze. De overige 32% van de VOC-dienaren waren bijvoorbeeld met Ambonese, Chinese, Mardijkse etc. vrouw getrouwd. Uit de gegevens voor Kota Ambon bleek ook dat hoe Aziatischer de bruid was in een huwelijk met een Europese man, hoe meer kinderen er in die huwelijken werden geboren.³⁴ In de Kaap de Goede Hoop werden in de hele VOC periode ongeveer 1300 huwelijken gesloten tussen Europese dienaren en een zwarte of gemixte vrouw. Uit de boeken blijkt dat met de meeste van deze huwelijken een of meer voorechtelijke kinderen werden gelegitimeerd.³⁵

³¹ Lequin, *Het personeel I*, 145, 162-163.

³² Ibidem, 140-141.

³³ Singh, *Fort Cochin*, 124; Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 87.

³⁴ Knaap, 'A city of migrants', 122-123.

³⁵ Malherbe, 'Illegitimacy', 1161.

Na de eerste chaotische decennia begonnen in de elitekringen van de VOC het christelijk burgerfatsoen weer te groeien. Er ontstond een groep mensen die in Azië was geboren en belang hadden bij een gereguleerd huwelijksregime, die zich toen ook zijn intrede deed. Maatregelen om ontsparing van VOC-personeel tegen te gaan en een christelijk leven te garanderen, werden in alle vestigingen bij hun stichting getroffen. Dit deed de VOC om een stabiele samenleving te garanderen. Hoewel huwelijken door de VOC gereguleerd werden kozen toch veel VOC-dienaren ervoor om niet te trouwen of om het huwelijk uit te stellen. Een huwelijk met een lokale vrouw betekende dat het gezin niet naar Europa kon repatriëren. Veel mannen kozen dan ook voor het concubinaat of seksuele omgang met een slavin. Vooral in kleine factorijen was het concubinaat in zwang en vaak zelfs de norm. Buitenechtelijke relaties waren veel voorkomend. Concubines en hun kinderen werden vaak door VOC-dienaren in hun testament opgenomen. Dit laat zien dat deze relaties waarschijnlijk liefdevol waren en dat de mannen vaak langdurige relaties met de vrouwen onderhielden.³⁶ Een buitenechtelijk kind kon erkend en gelegitimeerd worden door de vader. De legitimatie van het kind werd verleend door de Hoge Regering in Batavia. De vader moest hiervoor een som geld betalen waarvan de hoogte afhankelijk was van zijn vermogen. Tussen 1683-1698 werden minstens 299 kinderen via deze weg gelegitimeerd.³⁷

In de Kaap de Goede Hoop konden alleen christenen met elkaar trouwen en dus legaal kinderen krijgen. Andersgelovigen en slaven konden dus niet trouwen, ook als ze dat wel wilden. De staat en de kerk gingen familievorming binnen een huwelijk op de Kaap dus tegen. Onechtelijke relaties waren ook verboden, maar er werd niet veel tegen gedaan. Door het verbod op huwelijken van niet-christenen, werden veel kinderen onechtelijk geboren. Dit is vooral zichtbaar onder de slaven en ex-slaven op de Kaap. Het is echter lastig te zeggen of het instituut slavernij de reden was voor het aantal onechtelijke kinderen, of dat cultureel gedachte goed van Afrikaanse en Aziatische slaven een rol speelden bij de manier waarop een familie werd gevormd. Een onechtelijk kind kon op de Kaap gelegitimeerd worden door het huwelijk van zijn ouders. Daarnaast moest een man die een onechtelijk kind had verwekt moest geld betalen aan de moeder voor het onderhoud van het kind.³⁸

³⁶ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 25-26, 38, 42-43.

³⁷ Lequin, *Het personeel I*, 193; Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 42-43.

³⁸ Malherbe, 'Illegitimacy' 1154, 1157, 1168-1169.

Sommige Aziatische landen hadden regels over de relaties tussen hun vrouwelijke bevolking en buitenlandse mannen en de kinderen die daaruit voortkwamen, zoals in Japan en Siam. De Nederlanders mochten in Japan het eilandje Deshima niet verlaten en de enige Japanners die op het eilandje mochten verblijven waren de concubines. De kinderen die uit deze relaties voortkwamen mochten Japan niet verlaten. Ook in Siam mochten kinderen van VOC-dienaren en Siamese vrouwen zonder toestemming van het Siamese hof het land niet verlaten, een regel die voortkwam uit het gebrek aan arbeidskrachten in het land. Sommige van deze kinderen wist de VOC naar Batavia te halen, maar de meesten bleven in Siam. Maar een klein deel van de zonen die in Siam bleven, kwam in dienst bij de VOC, vaak in een lage functie.³⁹

VOC-instituten – De kerk, diaconie, weeshuis en de rechtbank

Van de instituten die vanuit de Republiek waren overgewaaid naar de vestigingen van de VOC hadden de kerk en de diaconie en de aanverwante instituten daarvan, de meeste invloed op het leven van de dienaren en hun families. De werkzaamheden van de instituten, zoals onderwijs maar ook huwelijksvoltrekkingen, vonden plaats volgens door de VOC opgestelde reglementen.

In de Republiek was de Nederlandse Hervormde (gereformeerde) Kerk (NHK) niet de staatskerk, hoewel het wel de publiekskerk was. Voor de VOC zou je de NHK wel kunnen definiëren als de staatskerk. De kerken die de VOC vestigde en financierden waren allemaal hervormde kerken. Ook werden beperkingen opgelegd op dienaren die een ander geloof hadden. Zo kon je alleen een kantoorbaan (eigenlijk altijd een gekwalificeerde baan) krijgen als je gereformeerd van geloof was. Deze regel gold niet voor militairen, zeelieden en ambachtlieden, aangezien veel Scandinaviërs en Duitsers, die vaak Luthers waren, deze beroepen uitvoerden. Voor katholieken in Azië was het nog zwaarder, zij werden helemaal uitgesloten van werken voor de VOC.⁴⁰ In sommige vestigingen van de VOC, zoals de vestigingen in India, was de aanwezigheid van katholieken veel groter dan in andere. Dit kwam door de eerdere aanwezigheid van de Portugezen in deze gebieden. Deze katholieken maakten vaak gebruik van de NHK voor dopen en huwelijken. Zo was 50% van de vrouwen

³⁹ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 87; Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 25.

⁴⁰ Wagenaar, *Galle*, 90-91.

en 33% van de mannen die trouwden in de Nederlandse Hervormde kerk in Cochin katholiek.⁴¹ De kerk was de rode draad die de verschillende instituties in de VOC-vestigingen samenbond en had de autoriteit om met de levens van de dienaren en hun gezinnen te bemoeien.

*'Authority was vested in the NHK, an arm of the state, to intervene in family life by censuring immorality and ... to see to their support.'*⁴²

De kerk hield zich via de diaconie, die verbonden was aan de kerk, ook bezig met sociale zaken, zoals armenhulp, het weeshuis en het ziekenhuis. Ook de VOC was bij deze zaken betrokken. Wie voor de armenzorg in aanmerking wilde komen moest de noodzaak ervan kunnen bewijzen aan de diaconie. Vooral weduwen, wezen en werklozen werden op financieel gebied geholpen. Het geld van de diaconie kwam van onder andere liefdadigheid, schenkingen, erven en belastingen. Uit de bronnen blijkt dat in Galle voornamelijk weduwen van nieuwkomers armenzorg ontvingen. Weduwen van gevestigde dienaren hadden blijkbaar voldoende mogelijkheden en familieleden in de stad om zichzelf te onderhouden.⁴³ De diaconie was ook verantwoordelijk voor de wezen in de VOC-vestigingen. Het weeshuis zorgde voor de wezen en zorgden ook voor hun erfenis. Als één van de ouders van een minderjarig kind stierf viel het beheer van hun erfdeel bij de nog levende ouder. De administratie daarvan werd echter bijgehouden door de weeskamer. Als beide ouders van een minderjarig kind waren overleden viel het beheer en de administratie van hun erfdeel bij de weeskamer en de kinderen kwamen in het weeshuis te leven. Meisjes kregen beschikking over hun erfenis als zij in het huwelijk traden. De jongens kregen meestal hun erfenis wanneer zij bij de VOC in dienst traden. Ook weeskinderen uit gevestigde families in Galle kwamen bij familie terecht en niet in het weeshuis, blijkt uit de afwezigheid van bekende Gaalse namen in de registers van het weeshuis.⁴⁴ De diaconie was ook verantwoordelijk voor het ziekenhuis en het melaatse huis.

Zoals al eerder aangegeven, was de VOC zelf verantwoordelijk voor de rechtspraak over haar eigen dienaren en hun families. In de VOC-vestigingen gelde het Nederlandse

⁴¹ Singh, *Fort Cochin*, 124.

⁴² Malherbe, 'Illegitimacy', 1168.

⁴³ Wagenaar, *Galle*, 95-97; Singh, *Fort Cochin*, 138-139.

⁴⁴ Wagenaar, *Galle*, 83, 98; Singh, *Fort Cochin*, 140-141.

recht, dat van het Latijnse recht is afgeleid. Daarnaast werden ook de Bataviaase Statuut boeken gevolgd, dit waren boeken waar plakkaten die de gouverneur-generaal uitvaardigde in stonden. In de kleine vestigingen werden de zaken die voor de rechtbank voor moesten komen doorgegeven aan een grotere vestiging in de buurt die wel de voorzieningen hadden om recht te spreken. Een van die vestigingen was de stad Galle, die als voorbeeld voor andere steden genomen kan worden. In Galle waren er twee organen de rechtszaken behandelden: de Civiele Raad en de Raad van Justitie. De Civiele Raad behandelde burgerlijke geschillen van eenvoudige aard. Ze mochten geschillen behandelen tot 120 rijksdaalders. Verder behandelde ze alle huwelijkskwesties van alle christelijke inwoners van de vestiging. De Raad van Justitie behandelde civiele zaken boven de 120 rijksdaalders en bij zaken boven de 300 rijksdaalders kon men beroep doen op de Ceylonese Raad. Naast burgerlijke zaken behandelde de Raad ook strafzaken. Als laatst middel kon ook beroep gedaan worden op de Raad van Justitie in Batavia, zoals bij zwaardere vergrijpen vaak het geval was.⁴⁵

In sommige vestigingen, zoals in Cochin, maakten niet alleen dienaren van de VOC en hun families gebruik van de rechtbank. Ook andere bevolkingsgroepen in Cochin en mensen van buiten Cochin maakten gebruik van het Nederlandse rechtssysteem. Van de mensen van buiten Cochin die van het Nederlandse rechtstelsel gebruik maakten waren de Joden en de Hindoes de grootste groep. De zaken die zij voor de rechtbank brachten waren voornamelijk commercieel van aard en waren vaak tegen een VOC-dienaar of hun families.⁴⁶ In Cochin gelde de Nederlandse jurisprudentie niet alleen binnen Fort Cochin, maar in de praktijk waren zij ook rechtelijk verantwoordelijk over de katholieken en andere christenen die aan de Malabaarse kust woonden.⁴⁷

Aan het eind van de 17^e eeuw zorgde de Aziatische ruilhandel van de VOC ervoor dat de dienaren van de VOC zich over de vestigingen in Azië verspreiden en zich daar voor een kortere of langere tijd permanent vestigden. Ook kozen steeds meer dienaren ervoor om na hun ontslag in Azië te blijven. Ze waren aan het land waar ze woonden gewend, hadden een gezin en de luxueuze levensstijl die dienaren zich in Azië konden permitteren was lastig mee

⁴⁵ Wagenaar, *Galle*, 141; Singh, *Fort Cochin*, 132.

⁴⁶ Singh, *Fort Cochin*, 134, 136.

⁴⁷ *Ibidem*, 91.

te nemen naar de Republiek. Een eeuw nadat de VOC voor het eerst de Aziatische wateren binnenvoer begon in haar vestigingen een koloniale samenleving te ontstaan, die getalsmatig maar heel klein bleef.⁴⁸

In het dagelijks leven kwamen de gekwalificeerde dienaren in aanraking met zowel Aziatische als Nederlandse invloeden. Veel instituten waren overgewaaid uit de Republiek, zoals scholen, kerken, weeshuizen en rechtbanken. De VOC stichtte deze instituten om de religieuze en burgerlijke waarden van de VOC en de Republiek uit te dragen en zo het dagelijks leven in die vestigingen naar het Nederlands voorbeeld te laten verlopen.⁴⁹ Maar ook contacten met nieuw overgekomen dienaren en andere Europese handelaren zorgden ervoor dat dienaren op de hoogte bleven van de ontwikkelingen in Europa. Ook op het gebied van cultuur, literatuur, nieuw gedachtengoed etc. Hoewel er Nederlandse invloeden waren op de VOC-samenlevingen in Azië, bleef het feit dat zij op een ander continent werkten. Dagelijks kwamen zij in contact met andere bevolkingsgroepen, zowel op het werk als in de privésfeer, en moet invloed hebben gehad op hoe dienaren hun levens vorm gaven. Ook moesten dienaren altijd wel een andere taal beheersen dan het Nederlands, voor hun werkzaamheden of voor thuis om met hun vrouwen en kinderen te kunnen praten. Dit laatste omdat de huwelijken van VOC-dienaren bijna altijd met vrouwen van Aziatische of gemengde afkomst waren. Ook met hun vrijetijdbestedingen en bij maaltijden kwamen zij in aanraking met de Aziatische cultuur. VOC-dienaren leefden in een gemengde Aziatisch-Europese wereld.

⁴⁸ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 111-112.

⁴⁹ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 37.

Hoofdstuk 2 – De opvoeding en opleiding van in Azië geboren zonen en dochters

Voordat de in Azië geboren zonen en dochters zich als volwassenen in de VOC-samenlevingen konden voegen, maakten zij eerst hun kinderjaren mee. De jonge jaren van deze kinderen hadden zowel overeenkomsten als verschillen met hun leeftijdgenootjes in de Republiek. De verschillen in opvoeding werden bepaald door wie de moeder was van het kind en door de functie die de vader binnen de VOC vervulde. Hoe hoger de functie van de vader en hoe meer Europees de moeder, hoe beter de scholing en hoe beter de latere kansen waren voor deze kinderen op een goede functie binnen de VOC. Kinderen van vaders met een lage functie of rang verdwenen vaak in de lokale samenlevingen of gingen in dienst bij andere handelaren of compagnieën. Binnen de VOC hadden deze kinderen vaak een bemiddelende rol en/of waren tolk omdat zij de lokale taal en cultuur eigen waren.⁵⁰

In dit hoofdstuk zal de focus liggen op de in Azië geboren zonen en dochters van dienaren met een gekwalificeerde functie. De vragen *‘Hoe verliep de jeugd van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren?’* en *‘Hoe verliepen de levens van de zonen van VOC-dienaren die niet bij de VOC in dienst waren?’* zullen in dit hoofdstuk worden beantwoord. Bij de eerste vraag zal voornamelijk worden gekeken naar de scholing van de kinderen in Azië en in Europa en naar anekdotes over het dagelijks leven van deze kinderen. Voor de tweede vraag zullen de levens van een aantal VOC zonen als voorbeeld dienen om de vraag te beantwoorden.

Dochters

Hoewel veel is geschreven over de rol van dochters in familie- en patronagerelaties, is er niet veel bekend over het dagelijks leven van in Azië geboren dochters. Zonen werden vaak naar de Republiek gestuurd voor hun onderwijs en de dochters bleven vaak in Azië achter⁵¹ en

⁵⁰ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 22.

⁵¹ Er zijn uiteraard uitzonderingen, zoals de dochters van Cornelis Speelman en Adriaan Valckenier, die naar de Republiek werd gestuurd voor hun opvoeding: Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 68; Melle, van M. en N. Wisman (2015), ‘Herengracht 479, 14 maart 1768’, *Ons Amsterdam*, op:

groeiden daar op. Beschrijvingen over Batavia laten ons weten dat de kinderen van VOC-dienaren, voornamelijk die van hoge rang, niet door hun eigen ouders werden opgevoed, maar door de bedienden in het huis. Hierdoor kregen de kinderen voornamelijk Aziatische gewoonten, taal en cultuur aangeleerd.⁵² De zonen leerden dit snel af nadat ze op jonge leeftijd naar de Republiek waren gestuurd, maar de dochters bleven in Azië en namen steeds meer Aziatische gewoonten en cultuur over. Dit zorgde ervoor dat zij later steeds minder in staat waren hun eigen dochters de Europese cultuur en gewoonten over te brengen. Eenmaal opgegroeid werden deze dochters de huwelijkspartners van de VOC-dienaren in Azië. Door huwelijken met hoge functionarissen konden deze vrouwen hun status verhogen. Ook de mannen konden hun status verbeteren als ze met een dochter van een hoge functionaris trouwden.⁵³

Maar hoe zag het leven van deze vrouwen eruit? Er is niet veel opgeschreven over het leven van de vrouwen in Azië, behalve veel geklaag over de levensstijl van de dames, die veel te weelderig en luxueus zou zijn geweest. Ze zouden zich rijker kleden dan de dames in de Republiek en ook evenementen als huwelijken zouden veel grootser zijn dan in de Republiek.⁵⁴ Uit beschrijvingen van de kerkgang van de rijke dames in Batavia kan men opmaken dat de vrouwen Aziatische statussymbolen had overgenomen om hun eigen status aan te duiden. Een voorbeeld is het kauwen van betel, de onrijpe noot van de betelpalm. Het statussymbool was de beteldoos, een container waar de betel in wordt bewaard. Hoe rijker versierd de doos is, hoe hoger de status van de vrouw. Ook hier kan je zien dat de dochters een overwegend Aziatische opvoeding kregen.⁵⁵

Opvoeding en educatie in Azië

Over de opvoeding van de in Azië geboren kinderen van VOC-dienaren in Azië is niet veel bekend, behalve dat, zoals eerder genoemd, deze overwegend Aziatisch van invloed was. Lequin haalt in zijn boek een reiziger van buiten, meneer De Graaff, aan. Hij beschrijft de kinderen als niet helemaal bij hun verstand en dat hun gedrag erg verschilde van dat van de

<http://www.onsamsterdam.nl/component/content/article/15-dossiers/dossiers/2046-dol-geworden-schepenschietsen-op-zijn-vrouw> (bezoekt op 04-08-2015).

⁵² Taylor, *Smelkroes Batavia*, 65.

⁵³ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 108; Taylor, *Smelkroes Batavia*, 67.

⁵⁴ Taylor, *Smelkroes Batavia*, 57, 59, 61.

⁵⁵ *Ibidem*, 63.

kinderen in de Republiek.⁵⁶ Opvoeding wordt genoemd als een middel om kinderen om te vormen naar mannen en vrouwen die iets kunnen betekenen voor de maatschappij. Hierbij wordt gesproken over de kinderen in weeshuizen en de geadopteerde onchristelijke kinderen, dus niet de echtelijke kinderen van de dienaren zelf.⁵⁷ Hoe Aziatisch de kinderen van VOC-dienaren ook werden opgevoed, ze werden altijd christelijk opgevoed. Alleen dan werd het de vraag, welke stroming van het christendom? De Republiek was overtuigend protestants en het werd dan ook van VOC-dienaren verwacht dat zij het protestantse geloof beoefenden. Echter bij de opvoeding van de kinderen lijkt het de moeder te zijn die bepaald in welke stroming de kinderen werden opgevoed. Anjana Singh schrijft hierover:

*'almost all children of the European employees who had married Catholic wives, were brought up as Roman Catholics.'*⁵⁸

Er kan dan van worden uitgegaan dat de protestante vrouwen hun kinderen in die stroming opvoedden.

Al vroeg begon de VOC scholing aan te bieden aan de kinderen die in Azië onder hun gezag vielen. In 1607⁵⁹ was op Ambon al een school gesticht, waar onderwijzer Johannes Wogna Ambonese kinderen lezen, schrijven en rekenen leerde. In 1617 werd al in de factorij van Batavia onderwezen, zowel aan inlandse kinderen als aan Europese kinderen.⁶⁰ Onderwijs werd vanaf het begin als een taak gezien waar de VOC zijn aandacht aan moest besteden. In de loop van de tijd werden daarom in de meeste vestigingen scholen gevestigd, zoals in Galle en Cochin. Batavia had op een gegeven moment in de 17^e eeuw vier scholen, waarvan een de Latijnse school was. De Latijnse school heeft niet lang bestaan, van 1642 tot 1656 en van 1666 tot 1671 en werd uiteindelijk gesloten omdat er te weinig leerlingen waren. Ouders stuurden hun kinderen liever naar de Republiek voor onderwijs en de VOC haalde voor de hogere functies binnen de Compagnie nog altijd mannen uit Europa.⁶¹ Hoewel Taylor zegt dat de VOC het onderwijs in de vestigingen niet gebruikte als middel om toekomstige dienaren te ontwikkelen, meent Singh, als zij schrijft over de school in Fort

⁵⁶ Lequin, *Het personeel*, 193-194.

⁵⁷ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 47; Wagenaar, *Galle*, 94.

⁵⁸ Singh, *Fort Cochin*, 138.

⁵⁹ Groeneboer, *Weg tot het westen*, 32.

⁶⁰ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 43.

⁶¹ *Ibidem*, 44-45.

Cochin, dat de functie van de school juist was om toekomstige dienaren op te leiden.⁶² Waarschijnlijk wordt door de auteurs bedoeld dat voor de hogere gekwalificeerde functies mannen die onderwijs in Europa hadden genoten werden aangenomen, maar dat voor de wat lagere functies, zoals die van klerk, het onderwijs dat op de vestigingen gegeven werd voldoende was.

De regels van de school en de plichten van de onderwijzers werden geregeld opgeschreven, zodat men wist wat van de scholen verwacht kon worden. In 1643, onder het bewind van Van Diemens en in 1684, onder het bewind van Camphuys, werden zulke regels opgesteld. Hieruit blijkt dat religieus onderwijs erg belangrijk werd gevonden en dat dat verder lezen, schrijven en rekenen geleerd moest worden. Ook het bijbrengen van goede manieren, zoals het gehoorzamen aan je ouders, werd als belangrijk educatieonderwerp gezien. Onderwijs in andere vakken werd niet of nauwelijks gegeven. Het onderwijs moest in het Nederlands gegeven worden, maar dit was voor de kinderen vaak erg lastig, omdat dit niet hun moedertaal was.⁶³

Educatie in de Republiek

Overkomst naar de Republiek

In Azië geboren kinderen werden ook naar de Republiek gestuurd om daar hun jeugd door te brengen en hun onderwijs te volgen. Waarom deden hun ouders dit? Hoewel kinderen in VOC-vestigingen onderwijs konden krijgen was dit niet goed genoeg om later een hoge gekwalificeerde functie te krijgen. De plaats waar iemand was opgevoed was belangrijk voor zijn carrière later. Daarom werden de zonen naar de Republiek gestuurd, meestal tussen hun derde en elfde jaar. Het waren voornamelijk de dienaren met een hoge functie binnen de VOC die hun zonen naar de Republiek stuurden en in ieder geval de dienaren met een gekwalificeerde functie.⁶⁴

Aan het eind van de 18^e eeuw verdubbelt het aantal kinderen dat vanuit Ceylon terugkeert naar de Republiek. Een reden hiervoor kan zijn de afloop van de Vierde Engels-Nederlandse oorlog. Het feit dat vanaf 1759 kinderen van Europese of gemengde afkomst

⁶² Singh, *Fort Cochin*, 139.

⁶³ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 44-45; Singh, *Fort Cochin*, 139.

⁶⁴ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 64; Van den Belt, *Het VOC bedrijf op Ceylon*, 260.

niet meer worden toegelaten op het seminarium in Colombo wordt door Belt als een mogelijke reden aangegeven.⁶⁵

De Latijnse en Illustere scholen

Na aankomst in de Republiek konden de jongens tussen hun 7e/8e en 15e jaar de Latijnse school bezoeken. De Latijnse school is een opvolger van de Grote School, die kinderen voornamelijk onderwees in Latijn, maar waar het lesprogramma was aangepast aan de nieuwe ideeën van de Reformatie.⁶⁶ De leerlingen hadden gemiddeld 5 à 6 uur les per dag in vakken als Latijn, Grieks, logica en retorica. Er waren vakanties in de winter, zomer en ook rond andere bijzondere perioden, zoals Pasen en Kerstmis.⁶⁷ De leerlingen sloten hun tijd aan de Latijnse school af met een promotie, waar de leerlingen een redevoering over een klassiek, historisch of bijbels onderwerp moesten houden. De promotie werd vooraf gegaan door een overgangsexamen, waar hun kennis werd getest. De opleiding aan de Latijnse school werd gezien als een vooropleiding voor de studie Godgeleerdheid en Rechten aan de universiteit, waar veel leerlingen dan ook naartoe gingen.⁶⁸

Na de Latijnse school konden de leerlingen ook naar een Athenaeum Illustre gaan. Illustere scholen waren geen universiteiten, maar ze gaven wel colleges op academisch niveau. Vanaf 1630, de periode dat de Illustere scholen opkwamen in de Republiek, was een veel gehoorde klacht dat de Latijnse scholen leerlingen niet voldoende voorbereidden voor de universiteit. Het beheersingsniveau van Latijn was onder de maat voor wat de leerlingen nodig hadden voor de universiteit. Dit was een van de redenen waarom Illustere scholen werden opgericht. Zij dichtten de academische kloof tussen de Latijnse school en de universiteit.⁶⁹

Willem Philip Jurriaan Ondaatje stuurde op 15 december 1780 een brief naar zijn ouders in Ceylon. Hij was een zoon van de op Ceylon geboren predikant Willem Jurriaan Ondaatje en Hermina Quint, een Amsterdamse. Willem Philip is in 1765 op Ceylon geboren en vertrok op

⁶⁵ Van den Belt, *Het VOC bedrijf op Ceylon*, 259, 266 .

⁶⁶ H.W. Fortgens, *Schola Latina: uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs* (Zwolle 1958), 9-10.

⁶⁷ Fortgens, *Schola Latina*, 102-103, 120-124.

⁶⁸ Fortgens, *Schola Latina*, 10, 106-108.

⁶⁹ P.J. Knegtmans, *Professoren van de stad: het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam, 1632-1960* (Amsterdam 2007), 18, 28, 39-40.

zijn veertiende naar de Republiek. Zijn brief werd door een Engels schip in de vierde Engels-Nederlandse oorlog onderschept en is in Britse archieven bewaard gebleven:⁷⁰

'In mijne brief die in verleede jaar aan uEd. geschreven hebt, staat, dat ik fris en gezond in de schoot van mijn grootvader en tante aangeland ben.'

Hij woont waarschijnlijk bij zijn grootvader en tante in huis waar hij het goed naar zijn zin heeft:

'...ik hoop dat uEd. 't Zelfe gelesen heb mij liefe ouders ik heb niets verlooren, wan mijn Grootvader is in plaats van mijn vader en Tante in plaats van mijn moeder ik geniet hier so veel vriendschap als of ik bij Ued. ben.'

Ten tijde van het schrijven van de brief was Willem net ziek geweest, waar hij gelukkig van hersteld was:

'Wat mij betref ik ben thans zeer welvaarende, dog ik heb een week of 4 de andere daagse koorts gehad en is net met de kermis vacantie begonnen ik ben door Gods goedhijd gelukkig afgekoomen dog veele zijn in die dagen gestorven ...in mijne Ziekte heb ik so veel genoten als of ik bij uEd. aan huys was met een stuk of 10 slaaven.'

Met een andere oom en tante is het contact niet al te best. Willem's grootvader is niet welkom in hun huis en ook hijzelf is daar al lang niet geweest:

'...want ik heb mijn Grootvader veels te lief, om in een huys te verkeerem, daar mijn grootvader niet mag koomen, ik kan niet zien, dat zij ons liefhebben als wij koomen.'

Hij begrijpt ook niet waarom zijn ouders zijn oom en tante nog steeds goederen sturen en dat zijn broer over de liefde van zijn oom en tante praat. Blijkbaar was er ruzie tussen de grootvader en de oom en tante en heeft Willem hierin de kant van zijn opa gekozen.

⁷⁰ Ondaatje, W.P.J. (1780), 'To Willem Jurriaan Ondaatje, 15 december 1780', *Brieven als buit*, op: <http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/article?doc=825&query=> (bezocht op 04-08-2015).

Gelukkig heeft hij in de zomer zich wel vermaakt:

'...ik ben geweest naar Haarlem, na Tergou, na broek in waterland, na buyksloot, na Sardam enz.'

Aan het eind van zijn brief vertelt hij nog kort over zijn studie aan de Latijnse school:

'Wat 't Latijn leeren betref, valt mij Zwaar om dat ik de gronden der latynsche taal, niet en weet en ook de hollandsche taal niet magtig... daarom oordeeld de praeceptor en mijn broer, dat ik nog een half jaar op de eerste school over blijven moet, om ervaren te worden in de gronden der latynsche taal... ik hoop dat ik te paasschen een prijs krijgen zal, ik zal althans mijn best doen om se te verdienen.'

Hij vertelt niet over het dagelijks leven op de Latijnse school of over zijn vakken. Wel heeft hij veel moeite met het leren van de Nederlandse taal en daarom ook met de Latijnse taal. Waarschijnlijk zal hij in het huis van zijn ouders Portugees en Tamil gesproken hebben, de moedertalen van zijn vader.

De Universiteit

Na de Latijnse school konden leerlingen de universiteit bezoeken. In de 18^e eeuw waren in de Republiek 6 universiteiten: Leiden (opgericht in 1575), Franeker (1585), Groningen (1614), Utrecht (1636), Harderwijk (1648) en Nijmegen (1753). In deze scriptie zullen de in Azië geboren studenten van de universiteit van Leiden gevolgd worden. In 1573-1574 werd Leiden belegerd door Spaanse troepen van de hertog van Alva. Na een jaar van belegeringen werd de stad op 3 oktober 1574 ontzet. Als beloning en vergoeding voor hun verzet en lijden werd de stad een universiteit geschonken, die op 8 februari 1575 werd opgericht. De universiteit had vier faculteiten: de *artes* ofwel de filosofie, theologie, rechten en medicijnen faculteiten. Alle studenten begonnen bij de filosofie faculteit waar ze zich

voorbereiden om door te stromen naar een van de overige drie faculteiten.⁷¹ De universiteit trok veel internationale studenten aan, maar halverwege de 18^e eeuw veranderde de Leidse universiteit steeds meer in een nationale universiteit. Zoeteman meldt niet of ze bij buitenlandse studenten ook de in het buitenland geboren Nederlandse studenten rekent.⁷² In de 18^e eeuw was ook een duidelijke toename van het aantal promoties, vooral in de rechten, terwijl het aantal studenten terugliep. Promoveren was duur, dus niet alle studenten konden zich dit veroorloven. Toch steeg het aantal promovendi, vooral vanwege de sociale waarde van het behalen van een bul. Voor veel ambtelijke posities was het in bezit zijn van een bul een voorwaarde geworden.⁷³ Ook voor verschillende functies binnen de VOC, zoals predikant en notaris, had men een opleiding in Europa nodig. Zonder opleiding in Europa konden weinig mannen een goede positie bereiken.⁷⁴

Voor de universiteit van Leiden is voor de periode 1700-1800 uitgezocht waar de afgestudeerde studenten vandaan kwamen. Hierbij is voornamelijk gelet op de studenten die in Azië geboren waren. Dit is gedaan aan de hand van de *Catalogus candidatorum qui gradum adepti sunt*: de lijst van kandidaten die hun graad hebben gehaald. Als de student uit Azië afkomstig was werd dat voornamelijk aangegeven met 'Indo Batavus'. Bij sommige studenten stond ook vermeld uit welke plaats in Azië zij afkomstig waren. Het kan ook zijn dat studenten die in Azië geboren waren dit niet hebben aangegeven bij hun afstuderen, maar de plaats waar ze tijdens hun studie in de Republiek hebben gewoond hebben opgegeven. Toch denk ik dat de meesten hun geboorteplaats hebben aangegeven en dat de verzamelde gegevens als een correcte representatie van de werkelijkheid kan worden gezien.

In de periode 1700-1800 behaalden 5864 mensen hun graad aan de universiteit van Leiden. Van 126 van deze mensen is aangegeven dat zij uit Azië afkomstig waren. Over de gehele periode is dit een gemiddelde van 2,15% van alle studenten die hun graad behaalden. In grafiek 1 is te zien dat het percentage van de in Azië geboren studenten in de 18^e eeuw schommelde tussen de 0,5% en 5% per vijf jaar en dat er geen duidelijke trend in dit percentage zit. Als je naar dezelfde gegevens kijkt maar dan met intervallen van 10 jaar en

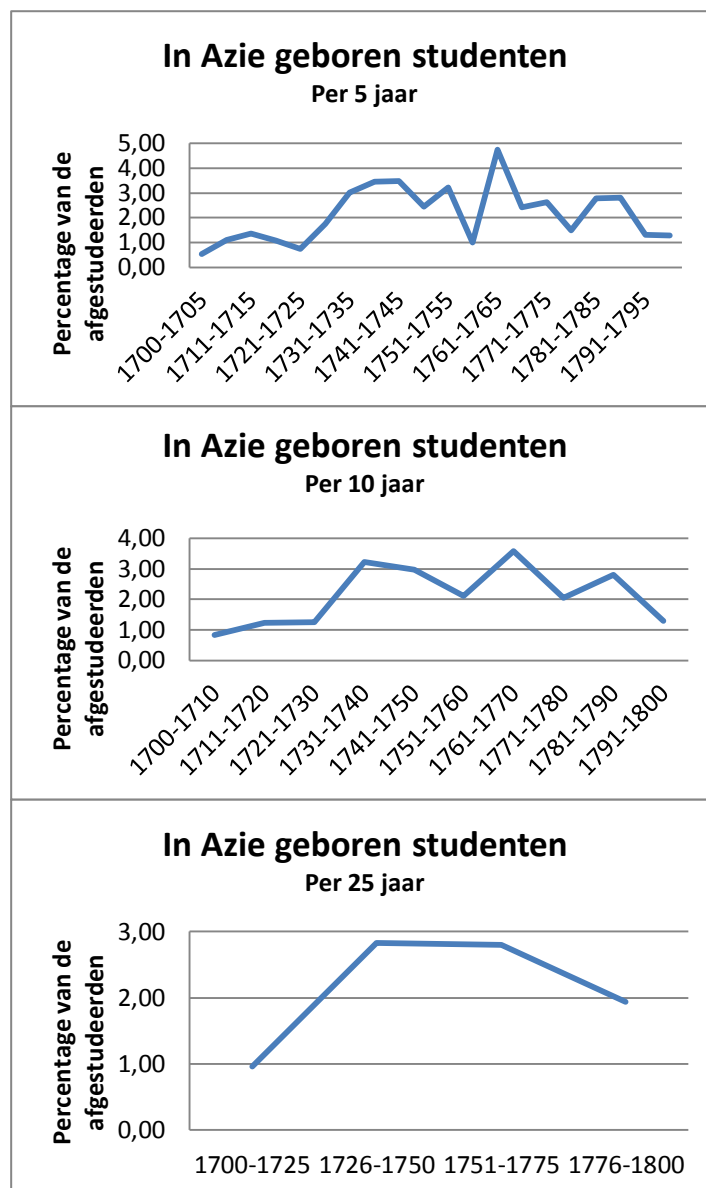
⁷¹ M. Zoeteman, *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit, 1575-1812. 'Een volk op zyn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende'* (Leiden 2011) 29.

⁷² Ibidem, 119.

⁷³ Ibidem, 130-131.

⁷⁴ Ross en Schrikker, 'The VOC official elite', 30; Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 44.

25 jaar, valt toch een lichte trend te vernemen. In het midden van de 18^e eeuw nam het aantal in Azië geboren studenten toe en tegen het eind van de eeuw nam dat weer af. Dat het percentage in Azië geboren studenten aan het eind van de 18^e eeuw afneemt zou kunnen komen doordat de Republiek bij verschillende oorlogen betrokken was en dat kinderen in Azië werden gehouden of naar andere landen werden gestuurd voor hun opleiding. De daling kan ook liggen aan de daling van het aantal VOC-dienaren aan het eind van de 18^e eeuw, waardoor ook minder kinderen in Azië werden geboren en dus in de Republiek gingen studeren.

Grafiek 1, Percentage van de afgestudeerde studenten aan de universiteit van Leiden die in Azië geboren waren, 1700-1800. Bron: Universiteitsbibliotheek Leiden, Archief van Senaat en Faculteiten, 1575-1877, inventarisnummers 348-350.

Dat in de 18^e eeuw gemiddeld 2,15% van de afgestudeerden in Azië was geboren zegt iets over de samenstelling van de studenten in Leiden. Hoewel het niet vaak voorkwam, was het ook niet een uitzondering dat een student in Azië was geboren en in de Republiek studeerde en afstudeerde. De in Azië geboren studenten waren niet de enige 'buitenlandse' studenten, aangezien vele studenten uit andere Europese landen, maar bijvoorbeeld ook uit de Caraïbische koloniën en de kolonie Suriname, afkomstig waren. Kortom, 'buitenlanders' zullen niet een uniek verschijnsel zijn geweest aan de universiteit. Zoeteman merkt over de buitenlandse studentenpopulatie op dat in de 17^e en eerste helft van de 18^e eeuw het percentage buitenlandse studenten rond de 40% van alle studenten lag. Daarna daalde het aandeel buitenlandse studenten in Leiden gestaag totdat aan het eind van de 18^e eeuw rond de 13% van alle studenten uit het Buitenland kwam.⁷⁵ Dit komt overeen met de trend die te zien is in het aantal in Azië geboren studenten aan de universiteit.

Naast cijfers over in Azië geboren studenten in de Republiek levert de catalogus ook namen van die studenten op. Dat de namen van de studenten voorkomen in de catalogus geeft al een feit over hun levens weg: ze zijn naar de Republiek gestuurd voor hun opleiding. Sommige namen van de in Azië geboren studenten kunnen ook gevonden worden in de archieven van de VOC. Maar niet alle zonen die naar de Republiek werden gestuurd voor hun educatie gingen in dienst bij de VOC. Ook zij komen voor in de catalogus van de universiteit.

Hoe zag het leven van een in Azië geboren student eruit? Een brief van Pieter Phillip Jurriaan Quint Ondaatje, de oudere broer van de eerder genoemde Willem Philip Jurriaan Ondaatje, die hij in december 1780 naar zijn ouders stuurde geeft een beeld. De brief is, net als die van zijn broertje, nooit op zijn bestemming aangekomen. In de brief vertelt hij over zijn studententijd in de Republiek. Ondaatje werd op 18 juni 1758 geboren te Colombo en groeide daar tot zijn zestiende op. In 1774 vertrek hij naar de Republiek om in Amsterdam naar de Latijnse school te gaan. Tussen 1778 en 1782 was hij student aan de universiteit in Utrecht, waar hij afstudeerde in de filosofie. Daarna ging hij in Leiden rechten studeren, waar hij in 1786 afstudeerde.⁷⁶

⁷⁵ Zoeteman, *De studentenpopulatie*, 252-253.

⁷⁶ P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek VIII* (Leiden 1930) 1238-1241; Universiteitsbibliotheek Leiden, Archief van Senaat en Faculteiten, 1575-1877, inventarisnummer 350 (1786).

Quint Ondaatje schreef de brief aan zijn ouders op 1 december 1780. In de PS van zijn brief zegt hij⁷⁷:

'...ik heb deeze letteren...in haast moeten vervaardigen, zelfs zonder hier van een copije achter te houden...'

Kopieën van brieven werden vaak gemaakt. De kopie werd later verstuurd, zodat zeker een van de twee zou aankomen op bestemming. Omdat Ondaatje geen kopie heeft gemaakt en dus nooit een tweede versie van de brief heeft kunnen versturen, hebben zijn ouders nooit het nieuws dat in deze brief staat te weten gekregen.

Hij begint de brief met een uiteenzetting waarin hij zijn ouders probeert te overtuigen dat een Christen een Wijsgeer is. Waarom hij dat doet wordt in de volgende alinea duidelijk:

'Wat mijne Letteroefeningen betreft, kan ik mij voor dit maal niet daar over uitlaten, om dat ik reikhalzende ben naar Antwoord op mijn brief, waar in ik uEd. van mijne veranderde, en tot nog toe onberouwelijke keuze melding gemaakt heb: dit is ondertusschen zeker, dat mijn lust tot mijne studie hoe langer hoe meer aangewakkerd wordt, en ik door Gods gunst en zegen mijn tijd met vlijt door mag brengen: de wijsbegeerte streelt mijn ziel met haar inwendig schoon...'

Hij heeft besloten om van studierichting te veranderen en hij probeert in het begin van zijn brief zijn keuze te verantwoorden aan zijn ouders. Waarschijnlijk hadden zijn ouders liever dat hij theologie ging studeren en predikant zou worden, net als zijn vader.

Verderop in de brief geeft hij een overzicht hoe zijn studieweek eruit ziet:

'Mijne tijdschikking is zoo bepaald, dat ik Maandags en Donderd van 9 smorgens, tot smidts 4. en Dingsd. en woensd. van 8 smorg. tot smidts 4. uuren, uitgezonderd 't etens uur van 1 tot 2 agterëenvolgende collegies heb, in de Starrekusnt, Scheijkunst, bovennatuurkunst,

⁷⁷ Ondaatje, P.P.J. (1780), 'To Willem Jurriaan Ondaatje, 1 december 1780', *Brieven als buit*, op: <http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/article?doc=826&query=> (bezocht op 04-08-2015).

*beenderenkunst (wetenschap liever), meetkunst, rekenkunst (onder den naam van wiskunst),
Natuukunst, en bij deeze geschikte gelegenheid 4 maal in de week, de Godgeleerdheid bij
Profr Bonnet, om dat dat uur juist in mijne ledige uren inschiet... ’*

Hij heeft een drukke en volle week. Verderop in de brief zegt hij dat hij ook in zijn vrije tijd bezig is met zijn studie. Hij heeft het zelfs zo druk dat hij in de voorgaande zomer niet op vakantie is gegaan:

*‘...vacantie zit er niet voor mij op, zelfs in de groote vacantie, die 13 weken duurt, ben ik niet
uit de stad geweest, maar 9 weken achter een in Amsteldam met studeren pal door
gebracht, de rest hier in Utrecht: mijn tijd is mij te kostelijk...’*

Het is duidelijk dat Ondaatje zijn studie zeer serieus nam en constant bezig was met studeren. Toch heeft hij wel tijd voor vrienden, wat duidelijk wordt als hij uitlegt dat het niet op vakantie gaan niet lag aan een tekort van uitnodigingen:

*‘...bij eenen onder ’t vijftal mijner vrienden, ben ik in de groote vacantie verzocht geweest te
Nijmegen, om er een week of wat te logeren... bij een ander... ben ik in Zeland verzogt, bij een
derde te Breda op zijns vaders heerlijkheid, bij een ander te Hardewijk, enz....’*

Het vijftal vrienden dat hij noemt (maar niet bij naam) rekent Ondaatje tot zijn beste vrienden. Ook wordt hij vriendelijk behandeld door de hoogleraren en zij zijn bereid om hem te helpen *‘...als of zij mijne vaders waaren’*. Ook zijn hospes en hospita geven hem vriendschap en liefde en *‘...mij mijn Academieleven helpen aangenaam maaken.’* Ook mej. Mill, pr. Rau en de meneer Harling noemt hij als zijn vrienden. Hij is dankbaar voor hun vriendschap en vraagt zijn ouders enkele van hen een brief te sturen. Ook vraagt hij zijn ouders:

*‘...is er mogelijkheid, bezorgt mij dan, bid ik UEd., een deeltje bongouzen, met slegts
gemeene roertjes, ik tracteer er mijne vrienden, ja zelfs Professoren mee, dit echter met UEd.
zin, en zonder UEd. moeite: verschoont mijne vrijpostigheid! Ik zit verlegen met
wedervergelding hunner vriendschap.’*

Hij wil graag iets terugdoen voor zijn vrienden en een oosterse lekkernij werd dus gebruikt om vrienden en professoren te trakteren en bedanken. Hij heeft zijn afkomst nog niet de rug toegekeerd. Mogelijk heeft hij dit gedaan om zijn vrienden met zijn geboorteland kennis te laten maken.

Aan het eind van zijn brief bespreekt Ondaatje nog een aantal plannen voor de toekomst, namelijk zijn overkomst naar Ceylon en het meenemen van een vrouw bij die gebeurtenis:

'...wat betreft de gebezigde uitdrukkingen van UEd. in UEds. brieven omtrend mijn overkomst, zal ik nu niet antwoorden, naardien ik in mijn brief, dien UEd. thands, gelijk mijn wenschen, hebben zal, van eene juiste tijduitrekening iets gemeld heb. Ook niet op UEds. wensch, om een vrouw van hier mede te brengen, dewijl over dit laatste nog tijd overschiet, en over de moeilijkheid der zaak zelve, veele woorden van noden zijn, waar over wij nader, als de Heere wil, spreken zullen...'

Door het uitbreken van de vierde Engels-Nederlandse oorlog 19 dagen na het schrijven van de brief (20 december 1780-1784), is van zijn overkomst naar Azië nooit iets terecht gekomen. Zijn ouders hebben hem nooit meer gezien voor zijn sterven. Ook van een huwelijk is het voor Ondaatje, tot jaren na het schrijven van de brief, niet van gekomen. Hoewel hij nooit is teruggekeerd om voor de VOC te werken, maakt de brief duidelijk dat dit wel van hem verwacht werd. Voor zijn familie lag het professionele en sociale leven in Azië en er werd van Quint Ondaatje verwacht dat hij zich daar bij zou voegen.

Als laatste gaat hij in zijn brief in op een verzoek dat zijn ouders hem hebben gedaan:

'omtrend de bevordering van mijn geerden zwager, heb ik herhaalde pogingen gedaan, maat 't schijnt, boven beloften zelf, vergeefs te zijn, edoch, 'k zal 't mijne daar toe zoo veel zoeken meetebrengen, als ik kan.'

Zijn ouders hebben hem gevraagd te proberen om voor zijn zwager een promotie te regelen. Een familielid in de Republiek kon dus ook handig zijn voor pogingen om de carrière van een familielid in Azië voort te duwen.

Het leven van een in Azië geboren student in de Republiek zal dagelijks niet veel verschild hebben van dat van zijn in de Republiek geboren medestudenten, maar op een aantal fronten zal het anders zijn geweest. Zo zal hij in de vakanties niet bij zijn ouders op bezoek kunnen gaan, als die nog in Azië zaten. Het enige contact dat ze hadden zal via de post zijn gegaan, als die al aankwam. Ook zal hij een aantal gebruiken mee hebben genomen uit zijn geboorteland of misschien andere etensvoorkeuren hebben. Zoals we bij Willem Philip Jurriaan Ondaatje in zijn brief zagen zouden ze ook de Nederlandse taal nog niet helemaal machtig zijn, wat het leven in de Republiek natuurlijk lastiger maakte. Het dagelijks leven zal voor in Azië geboren studenten niet veel anders zijn geweest, maar op persoonlijk en privé vlak zullen er toch verschillen zijn geweest.

Zonen die niet in dienst gingen bij de VOC

*'...Voor de jongens was er een schoolopleiding in Europa en velen keerden nooit terug of brachten, als zij dat wel deden, slechts een deel van hun loopbaan in Azië door...'*⁷⁸

Niet alle zonen van VOC-dienaren die in Azië waren geboren gingen zelf ook in dienst bij de VOC. Sommigen stierven voordat ze de leeftijd bereikten om de arbeidsmarkt op te gaan. Anderen keerden nooit terug naar Azië nadat ze voor hun educatie naar de Republiek waren gestuurd. Deze jongemannen bleven in de Republiek om daar te werken en te leven. Het is niet bekend hoeveel mannen dit waren omdat ook niet bekend is hoeveel in Azië geboren zonen en dochters naar de Republiek werden gestuurd. Met de gegevens van de in Azië geboren studenten van de Universiteit Leiden kan wel een beeld geschetst worden waar deze mannen terecht kwamen. Van de 126 in Azië geboren studenten die in de periode 1700-1800 afstudeerden (zie bijlage I voor een namenoverzicht van deze studenten) zijn er

⁷⁸ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 67.

30 teruggevonden in de database 'VOC-opvarenden' van het Nationaal Archief.⁷⁹ Van 13 studenten is in verschillende bronnen teruggevonden dat zij na hun studie niet in dienst zijn gegaan bij de VOC.⁸⁰ Van de overige 83 afgestudeerden is niks teruggevonden of is het onduidelijk wat met hen is gebeurd. Maar wat gebeurde met de studenten die niet bij de VOC in dienst gingen? Om hier een beeld van te krijgen zullen de levenslopen van een aantal van de dertien studenten verder uitgelicht worden.

Jacob Cras werd in 1715 in Batavia geboren als zoon van Hendrik Cras en Elisabeth Tedingh. Voor zijn scholing werd hij naar de Republiek gestuurd waar hij in 1733 afstudeerde aan de universiteit in Leiden. Daarna is hij in Leiden, Harderwijk en Wageningen als advocaat werkzaam geweest. In 1750 keerde hij naar Leiden terug waar hij werkte als inspecteur in de financiën. Later vestigde hij zich weer in Wageningen waar hij op 7 juli 1784 overleed.⁸¹ Ongeveer 10 jaar nadat Cras afstudeerde, in 1741, verliet Diederik Christiaan Pielat de Universiteit van Leiden met zijn diploma op zak. Hij was in Ternate geboren, maar bleef na zijn studie in de Republiek. Hij werd ouderling van de Waalse gemeente in Schiedam, waar hij ook in de Raad zat en burgemeester was.⁸²

Een iets roeriger leven had Adriaan Isaac Valckenier, de op 10 juni 1731 te Batavia geboren zoon van de latere Gouverneur-Generaal Adriaan Valckenier. Hij werd in 1737 samen met zijn oudere zus naar de Republiek gestuurd, ze zouden hun vader nooit meer zien. Zijn vader stierf in 1751 na 9 ½ jaar gevangenschap in een kerker in het kasteel van Batavia, waar hij gevangen zat voor zijn schuld aan de Chinezenmoord van oktober 1740 in Batavia. Een jaar na de dood van zijn vader, in 1752, studeerde Adriaan Isaac Valckenier af aan de universiteit van Leiden. In 1756 trouwde hij met Sara Johanna Vultejus met wie hij vanaf 1759 op de Herengracht nr. 479 in Amsterdam woonde. Vanaf 1760 maakte hij deel uit van het Schepencollege in Amsterdam. Het noodlot sloeg toe op 14 of 15 maart 1768 toen Adriaan een pistoolschot vuurde op zijn vrouw. Het schot miste. Daarna probeerde hij zichzelf in het hoofd te schieten, waar hij alleen een schaafwond aan overhield. Dokter Cornelis de Famars verklaarde dat hij:

⁷⁹ Nationaal Archief (2015), 'Database VOC-opvarenden', op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/> (bezoekt op 04-08-2015).

⁸⁰ Van de volgende 13 personen is informatie teruggevonden: Jacobus Cras, Lambertus Jacobus van Tets, Diederik Christiaan Pielat, Antonius Slicher, Adriaan Isaac Valckenier, Jacob Mossel, Johannes Jacobus Slicher, Johannes Anthonius van Heemskerck, Bernardus Blok, Lambertus Petrus van Tets, Christianus Fredricus Kleynhoff, Peter Phillip Jurriaan Quint Ondaatje en Reinier Willem Tadama.

⁸¹ Blok en Molhuysen, *NNBW II*, 350 ; Universiteitsbibliotheek Leiden, ASF, 349 (1733).

⁸² Blok en Molhuysen, *NNBW V*, 502-503; Universiteitsbibliotheek Leiden, ASF, 349 (1741).

“door verregaande melancolie gebragt was in die staat van gevaarlijk te zijn voor sigselve en anderen en dat zijn persoon behoorde te worden geseceert.”

Het schepencollege besluit dat hij geen misdaad heeft begaan omdat het voorval in een toestand van krankzinnigheid gebeurde en Adriaan wordt veroordeeld tot levenslange opsluiting in de pleziertuin Vredelust in Amsterdam. Hij heeft daar tot aan zijn dood in 1785 gezeten.⁸³

Jacob Mossel was ook een zoon van een Gouverneur-Generaal van de VOC, namelijk Jacob Mossel (sr.). Hij was geboren op 24 juli 1739 te Nagapatnam en studeerde op 22 juli 1760 als dr. in de rechten af aan de universiteit van Leiden. In 1759 werd hij poorter van de stad Rotterdam, waar hij vanaf 1767 als schepenen werd aangesteld. Hij vervulde verder verschillende ambten binnen de stad. Als vertegenwoordiger van de stad was hij onder andere ook lid van de Staten Generaal. Hij stierf in Rotterdam op 28 september 1797.⁸⁴

Jan Anthony van Heemskerck was op 24 juni 1743 in Malakka als de zoon van Pieter van Heemskerck, de gouverneur van Malakka en Jacoba Elisabeth van Doorn. In 1765 studeerde hij af aan de universiteit van Leiden. In Delft vervulde hij verschillende ambten, zoals ontvanger van de 100^e penning, weesmeester en schepenen. Hij trouwde op 10 juni 1766 met Catharina Margaretha Flamen en stierf op 18 februari 1795 te Delft.⁸⁵

Het eind van de 18e eeuw naderend vinden we twee personen die beiden fervent patriot waren, te weten Bernardus Blok en de eerder genoemde Peter Phillip Jurriaan Quint Ondaatje. Bernardus Blok werd op 10 april 1756 te Makassar geboren als zoon van Roelof Blok, gouverneur van Celebes, en Martha Coop à Groen. Hij keerde in 1761 met zijn ouders terug naar de Republiek, waar zijn vader burgemeester van Enkhuizen werd. Tijdens zijn studententijd in Leiden, waar Bernardus in 1775 afstudeerde, werd hij een patriot. Na zijn studie vestigde hij zich als advocaat in Enkhuizen, waar hij in 1777 schepenen werd en in 1779 stadssecretaris honorair. In 1785 werd hij secretaris van West-Friesland en het Noorderkwartier. Vanaf 1782 was hij voorzitter van het patriottisch genootschap in

⁸³ Melle en Wisman, 'Herengracht 479', website *Ons Amsterdam*.

⁸⁴ Blok en Molhuysen, *NNBW II*, 946; Universiteitsbibliotheek Leiden, ASF, 349 (1760).

⁸⁵ Nagtegaal, H.K. (2012), 'Mr. Jan Anthony van Heemskerck (1743-1795)', *Hogenda*, op: [http://www.hogenda.nl/wp-content/uploads/2013/02/Heemskerck.%20Jan%20Anthony%20van%20\(1743-1795\).pdf](http://www.hogenda.nl/wp-content/uploads/2013/02/Heemskerck.%20Jan%20Anthony%20van%20(1743-1795).pdf) (bezoekt op 04-08-2015); Blok en Molhuysen, *NNBW IX*, 338; Universiteitsbibliotheek Leiden, ASF, 349 (1765).

Enkhuizen en in 1787 lid van een patriottisch comité voor heel Holland. Toen de gemoederen in 1787 tussen de orangisten en patriotten hoog opliepen en het Pruisische leger de stadhouder te hulp schoot, vluchtte Blok naar Brussel en later naar Parijs. Na de verovering van de Republiek door de Fransen keerde Blok in 1795 terug naar de Republiek. In 1796 werd hij in het district Enkhuizen gekozen tot lid van de Eerste Nationale Vergadering, waar hij tussen 17 en 30 oktober 1796 voorzitter van was. Hij werd in 1797 niet herkozen. In 1803 werd hij commissaris van Convoeien en Licenten in Hoorn. In 1805 werd hij benoemd tot raad-fiscaal op Curaçao en nadat het eiland in de handen van de Engelsen was gevallen werd hij benoemd tot lid van de Raad van Justitie in Batavia en secretaris van Gouverneur-Generaal Daendels. In 1814 namen de Engelsen Java over en keerde Blok terug naar de Republiek, waar hij in Alkmaar tot aan zijn dood op 29 juli 1818 rechter was.⁸⁶

Ondaatje werd na zijn studie in Utrecht in 1783 burger van dezelfde stad en in 1784 ook van Wijk bij Duurstede. Hij was een fervent patriot en was lid van het Utrechts vrijkorps die om een wijziging van de bestaande Utrechtse oligarchie riep. Ondaatje werd al snel woordvoerder en leider van deze beweging. In 1786 lukte het vrijkorps de regerende elite naar huis te sturen, waarna de patriotten aan de macht kwamen. Het leger van Pruisen schoot de stadhouder echter snel te hulp en Ondaatje vlucht in oktober 1787. Na wat omzwervingen vestigde hij zich in Brussel als advocaat. In 1792-1793 diende hij kort in het Franse leger en nadat de Fransen de Republiek in 1795 veroverden keerde hij terug naar de Republiek. In de eerste 10 jaar onder het Franse bewind vervulde hij de volgende functies: ondersecretaris bij de Raad van Oorlog; lid van het Comité tot de zaken van de Oost-Indische handel en bezittingen (die de taken van de VOC had overgenomen); secretaris-generaal bij het Departement van Algemeene Politie en Binnenlandsche Correspondentie en solliciteur van de Marine. In 1805 werd hij lid van de Raad van Financiën en griffier van de Prijzraad. Hij verhuisde na de inlijving van de Republiek bij Frankrijk naar Parijs waar hij raadsheer van de Prijzraad werd. In 1816 reisde hij voor het eerst in meer dan 40 jaar naar Azië, waar hij lid van de Hoge Raad van Justitie in Batavia werd. Hij overleed kort na zijn aanstelling op 18 april 1818.⁸⁷

De meeste in Azië geboren zonen van VOC-dienaren die niet in dienst gingen bij de VOC vonden werk dat in de lijn lag van wat ze aan de universiteit hadden gestudeerd.

⁸⁶ Blok en Molhuysen, *NNBW VIII*, 123-127; Universiteitsbibliotheek Leiden, ASF, 350 (1775).

⁸⁷ Blok en Molhuysen, *NNBW VIII*, 1238-1241; Universiteitsbibliotheek Leiden, ASF, 350 (1786)

Opvallend is dat de vaders van deze mannen vaak zelf in de Republiek waren geboren.⁸⁸ De zonen, behalve Ondaatje, komen dus niet uit een familie die al generaties lang in dienst zijn van de VOC. De jongemannen, die zelf maar een korte tijd in Azië hebben geleefd, hebben niet een uitgebreide familie in Azië wonen en waarschijnlijk nog wel veel familie in de Republiek. Hun geboorteplaats en land zijn geen plekken waar zij zich zeer geworteld voelen. Het is aannemelijk dat zij zich meer thuis voelden in de Republiek en dat dan ook als thuisland kozen.

⁸⁸ De geboorteplaats van de vaders van de 13 in Azië geboren zonen zijn als volgt: Jacobus Cras (onbekend), Lambertus Jacobus van Tets (Republiek), Diederik Christiaan Pielat (waarschijnlijk Republiek), Antonius Slicher (onbekend), Adriaan Isaac Valckenier (Republiek), Jacob Mossel (Republiek), Johannes Jacobus Slicher (onbekend), Johannes Anthonius van Heemskerck (Republiek), Bernardus Blok (Republiek), Lambertus Petrus van Tets (Republiek), Christianus Fredricus Kleynhoff (onbekend), Peter Phillip Jurriaan Quint Ondaatje (Azië) en Reinier Willem Tadama (Republiek). Dat is 4 onbekend, 7 de Republiek, 1 waarschijnlijk de Republiek en 1 Azië.

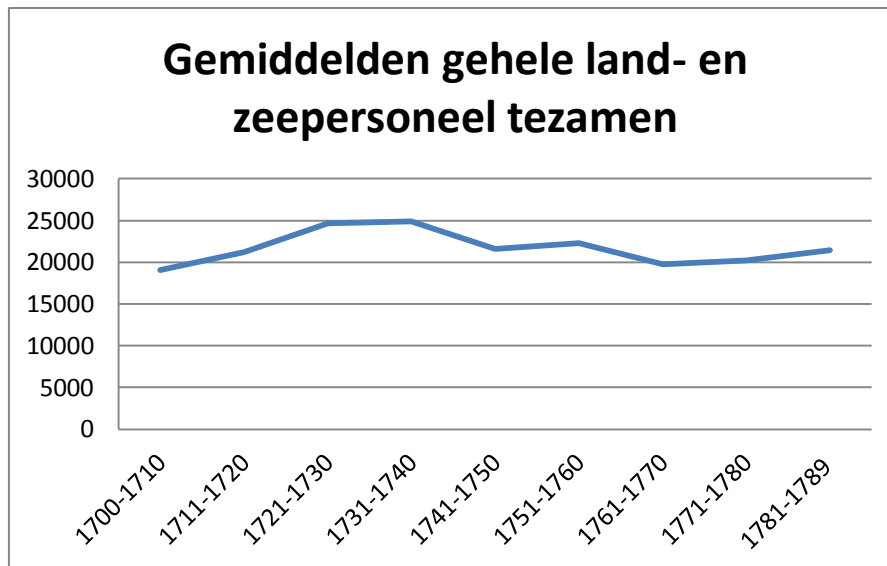
Hoofdstuk 3 - Compagnie carrières

De Verenigde Oost-Indische Compagnie was een immens grote handelsorganisatie wier activiteiten over een groot deel van de wereld waren verspreid. Om een dergelijke handelscompagnie draaiende te houden is personeel van groot belang. De VOC had dan ook veel personeel in dienst, uiteenlopend van sjouwer tot gouverneur, van tolk tot handelaar en van bootsman tot kapitein. In de Republiek waren voor de verschillende Kamers dienaren in dienst die zich bezig hielden met onder andere de administratie en de verkoop van de handelsproducten, maar ook dienaren die werkzaam waren in de pakhuizen en op scheepswerven. In Azië waren dienaren in dienst op de verschillende vestigingen. Ook daar werd aan de handel en administratie gewerkt. Ook de scheepslui die aan boord werkten van de schepen die handelswaar transporteerden, waren in dienst van de VOC. Om de handelsschepen en vestigingen te beschermen had de VOC haar eigen leger en oorlogsschepen en een groot deel van het VOC-personeel vond hier zijn werk.

In dit hoofdstuk zal de vraag *'Hoe verliepen de carrières van in Azië geboren VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie?'* beantwoordt worden. Eerst zal een algemeen beeld geschetst worden van het personeel van de VOC in de 18e eeuw. Vervolgens zullen de levens en carrières van enkele VOC-dienaren verder worden uitgelicht door middel van korte biografieën. Hierdoor kan een beeld worden gecreëerd van de loopbanen van de in Azië geboren VOC-dienaren.

Personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie

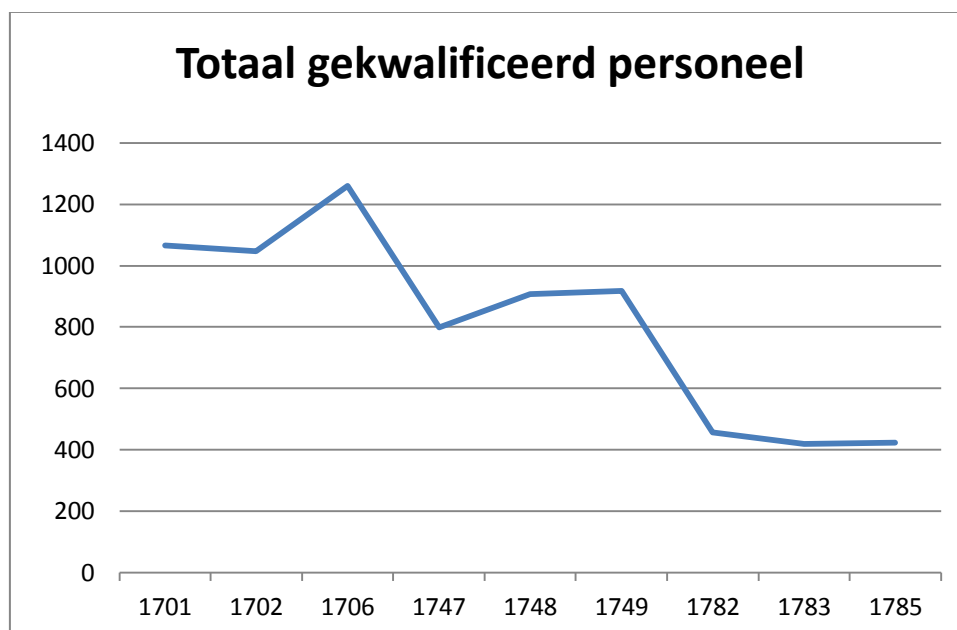
Het personeel dat de VOC in dienst had was verspreid over de verschillende Kamers in de Republiek, het zee personeel dat over de wereldzeeën voer en het landpersoneel in Azië en aan de Kaap de Goede Hoop. Er waren veel mensen nodig om alle bedrijvigheid van de VOC in goede banen te laten lopen, maar hoeveel mensen waren precies in dienst van de VOC? Voor het zee personeel en het landpersoneel in Azië en aan de Kaap geeft de onderstaande grafiek een inzicht:

Grafiek 2, Gemiddelden van het gehele land- en zeepersoneel van de VOC tezamen, 1700-1789. Bron: Lequin, *Het personeel*, 245

In de 18^e eeuw schommelde het land- en zee personeel tussen de 20.000 en 25.000 mannen. In de eerste decennia steeg het aantal dienaren gestaag en in jaren '30 en '40 bereikte het totale aantal personeel zijn hoogtepunt. Daarna daalde het aantal dienaren weer en bleef het schommelen rond de 20.000 man.

Deze scriptie gaat over het gekwalificeerde personeel in Azië, dienaren die de functie van assistent of hoger hadden. Maar hoeveel dienaren hadden een gekwalificeerde functie? De onderstaande grafiek geeft een indicatie van het totale aantal gekwalificeerd personeel in Azië in negen jaren van de 18^e eeuw.

Grafiek 3, Totaal aantal personeel met een gekwalificeerde functie, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummers 5240, 5241, 5250, 5260.

Voor deze grafiek is voor drie clusters van drie jaar, 1701/1702/1706, 1747/1748/1749 en 1782/1783/1785, in de gekwalificeerde rollen geteld hoeveel gekwalificeerde dienaren in dienst waren bij de VOC. Deze rollen zijn voor de verschillende jaren niet altijd compleet, soms missen gegevens van kleine vestigingen. De gegevens binnen de drie clusters verschillen niet veel van elkaar, waardoor de conclusies die je uit de grafiek kan trekken als waarschijnlijk kan aannemen. Uit de grafiek valt te lezen dat het aantal VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie tijdens de 18e eeuw daalde, van boven de 1000 aan het begin van de eeuw, naar rond de 400 aan het eind van de eeuw. Dit is verwonderlijk omdat het totale aantal personeel in dienst van de VOC niet daalde.

Carrières VOC-dienaren – Algemeen

De Verenigde Oost-Indische Compagnie is een bedrijf dat bijna 200 jaar heeft bestaan en overspande de gehele 17e en 18e eeuw. Honderdduizenden mensen hebben gedurende deze twee eeuwen voor korte of lange tijd werk gevonden bij de VOC. In de beginjaren van de Compagnie was de organisatie nog in ontwikkeling. Rond het aanbreken van de 18^e eeuw bestond er een geregelde organisatie rondom aanstelling, salariering etc. van de VOC-dienaren. Zo besloten de Heren XVII in 1686 dat een jaarlijkse monsterrol moest worden opgemaakt waar het gehele personeel in Azië en aan de Kaap in terug te vinden was. Rond dezelfde tijd werd ook begonnen met het samenstellen van gekwalificeerde rollen voor elk jaar, waar alleen de dienaren in voor komen die een gekwalificeerde functie hadden.⁸⁹ Een aantal algemene carrière onderwerpen, zoals aanstelling, salariering en bevordering van dienaren, zullen worden besproken. Ook zal er een inzicht worden gegeven van gemiddelde diensttijdduur van VOC-dienaren in de 18e eeuw.

Indiensttreding bij de VOC en plaats van indiensttreding

Volgens Lequin was er in de 18e eeuw geen duidelijk aanstellingsbeleid voor dienaren die in dienst van de VOC traden.⁹⁰ De werving van dienaren, voor de militaire, scheeps- of civiele functies, geschiedde zowel in Europa als in Azië en aan de Kaap. Dat dienaren ook in Azië en aan de Kaap in dienst konden treden was erg aantrekkelijk voor de in Azië geboren zonen

⁸⁹ Lequin, *Het personeel I*, 10.

⁹⁰ Lequin, *Het personeel I*, 41.

van dienaren en van deze mogelijkheid werd dan ook veelvuldig gebruik gemaakt. Als een dienaar in één van de VOC-vestigingen in dienst trad, werd dit in de administratie, de verscheidene rollen, vermeld als 'in dienst'. Deze dienaren vielen onder de Kamer van Amsterdam. Als een dienaar in de Republiek bij een van de Kamers in dienst trad werd in plaats van 'in dienst' de naam van het schip waarmee de dienaar uitvoer vermeld.

Zeelieden traden in dienst voor een periode van ten minste drie jaar, de overige dienaren werden aangesteld voor een periode van minimaal vijf jaar, de heen- en terugreis niet inbegrepen. Aan het eind van deze periode konden de dienaren ervoor kiezen om hun dienstbetrekking te verlengen, wat velen ook deden.⁹¹

De leeftijd waarop een dienaar in dienst trad liep erg uiteen. Er zijn voorbeelden bekend van kinderen jonger dan tien jaar die 'in dienst' waren bij de VOC. In deze gevallen had de vader het kind een functie gegeven. Hiermee kreeg het kind ook elke maand een salaris, wat voor de ouders natuurlijk gunstig was. In Colombo was zelfs 60% van de dienaren, die een functie hadden in de groep *bestuur*, in dienst getreden toen ze jonger waren dan 15 jaar.⁹² Waarschijnlijk zal de gemiddelde leeftijd dat een dienaar in dienst trad bij de VOC tussen de 15 en 30 jaar hebben gelegen, met op enkele plaatsen grote uitstappen naar nog jongere leeftijden.⁹³

Er waren drie manieren waarop een dienstverband werd beëindigd. Een contract liep af waarna de dienaar drie keuzes had: het dienstverband met de VOC verlengen, zich als vrijburger vestigen op een van de VOC-vestigingen of repatriëren naar de Republiek. Verder eindigde een dienstverband ook vaak door het overlijden van de dienaar. Ook door ontslag van een dienaar kon een dienstverband beëindigen, zoals dat bij de Leidse student Elso Gerhardus Boogaart gebeurde.

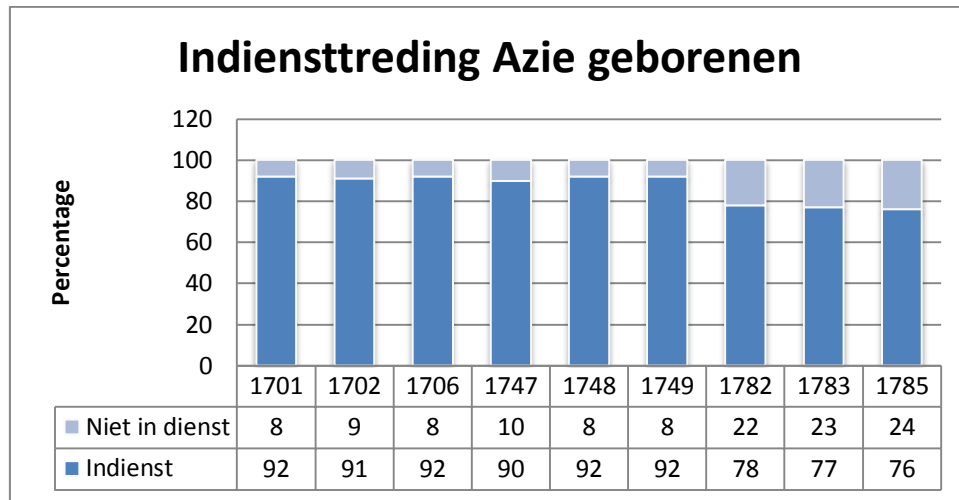
Zoals eerder vermeld traden veel in Azië geboren dienaren in Azië in dienst, hierdoor hoefden zij niet eerst naar de Republiek te reizen om voor een functie bij de VOC aangesteld te worden. Het grootste deel van de in Azië geboren dienaren dat dit deed had waarschijnlijk nooit hun geboorteplaats of Azië verlaten. Ook in Azië geboren mannen die naar de Republiek waren gestuurd voor hun educatie konden in Azië in dienst treden, als zij

⁹¹ Lequin, *Het personeel I*, 44.

⁹² Lequin, *Het personeel I*, 42; A. van den Belt, *Het VOC bedrijf op Ceylon: een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18^e eeuw* (Zutphen 2008) 246-247.

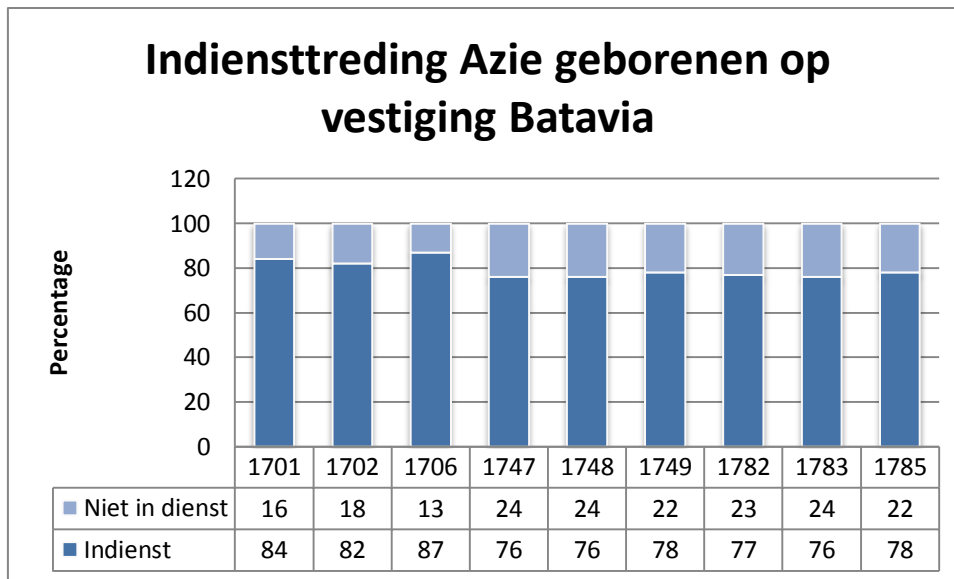
⁹³ Lequin, *Het personeel I*, 42, 146.

bijvoorbeeld op eigen gelegenheid de reis naar Azië hadden gemaakt. Hoe groot dit percentage is, is niet uitgezocht en lastig te achterhalen.

Grafiek 4, Manier van indiensttreding van in Azië geboren dienaren van de VOC met een gekwalificeerde functie, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250. 5260.

Voor drie clusters van drie jaar in de 18^e eeuw, negen jaar in totaal, is voor alle vestigingen uitgezocht hoeveel procent van de in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie ook in Azië in dienst waren getreden. De bovenstaande grafiek geeft de resultaten weer. Hieruit kan worden geconcludeerd dat voor de eerste 50 jaar van de 18^e eeuw het percentage in Azië geboren dienaren dat in Azië in dienst was getreden rond de 90% lag. In de tweede helft van de eeuw ging dat percentage snel omlaag naar rond de 75% van de dienaren. Waarom traden aan het eind van de 18^e eeuw minder in Azië geboren dienaren in Azië in dienst? De reden hiervoor kan niet zonder verder onderzoek gegeven worden. Het is mogelijk dat dit komt doordat meer kinderen naar de Republiek werden gestuurd voor hun educatie en daar bij de VOC in dienst traden. Als er meer kinderen naar de Republiek werden gestuurd is het te verwachten dat het aantal in Azië geboren studenten aan de universiteit ook stijgt. In hoofdstuk twee is te lezen dat in het midden van de 18^e eeuw het aantal studenten aan de universiteit inderdaad stijgt. De vraag die dan gesteld kan worden is waarom er in het midden van de 18^e eeuw meer kinderen naar de Republiek werden gestuurd?

Grafiek 5, Manier van indiensttreding van in Azië geboren dienaren op de vestiging Batavia, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250, 5260.

Ook voor de vestiging Batavia is voor de drie clusters van drie jaar uitgezocht hoeveel procent van de in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie die op dat moment op die vestiging werkten, ook in Azië in dienst waren getreden. De resultaten zijn in de bovenstaande grafiek te lezen. Voor Batavia geldt ook dat gedurende de 18^e eeuw steeds minder in Azië geboren dienaren ook in Azië in dienst traden. Het verschil is echter niet zo drastisch als de grafiek voor alle VOC-vestigingen. In de eerste jaren lag het percentage dat in Azië in dienst trad rond de 85%, later in de eeuw schommelde het rond de 75%.

Singh heeft voor de vestiging Cochin de plaats van indiensttreding uitgezocht van de in Azië geboren dienaren. In 1750 was 78,57% van de gekwalificeerde dienaren lokaal aangenomen en in 1755 was dit 77.35%.⁹⁴ Dit beeld komt overeen met de cijfers van alle Aziatische vestigingen en Batavia, dat het grootste deel van de in Azië geboren dienaren ook in Azië in dienst gingen.

Bevordering

'*Carrière maken*' is een uitspraak die vandaag de dag veel in de mond wordt genomen om aan te duiden dat je tot het hoogst mogelijke niveau in jouw werkveld wilt groeien. Ook ten tijde van de VOC was bevorderen naar een hogere rang een doel waar dienaren naar

⁹⁴ Singh, *Fort Cochin*, 36.

streefden. Maar hoe werkte bevordering precies, in het bijzonder voor de in Azië geboren dienaren?

Lequin beschrijft in zijn proefschrift hoe bevordering werkt voor dienaren met een gekwalificeerde functie. De bevordering van een dienaar moest worden voorgedragen aan de Heren XVII, die deze moest goedkeuren. Deze voordracht kon worden gedaan door personen zelf, door leden van de Heren XVII en door bewindhebbers van de verschillende Kamers. In Azië kon de voordracht worden gedaan door de Hoge Raad van Indië, die de voordrachten doorgespeeld kregen van hoofden van de verschillende vestigingen. De Hoge Raad moest alle dienaren die werden bevorderd tot een gekwalificeerde rang boven die van boekhouder voordragen aan de Heren XVII. Tot die tijd werden zij in Azië provisioneel aangesteld.⁹⁵

De meeste boeken waarin over het personeel van de VOC en hun relaties wordt geschreven, gaan ervan uit dat nepotisme en patronage invloed hadden op het verkrijgen van een hogere functie. Vrouwen en dochters van VOC-dienaren speelden hierbij een grote rol, zij waren de rode draad die sociale netwerken en relaties van dienaren samen brachten.⁹⁶ Functies werden niet van vader op zoon doorgegeven, maar van vader op schoonzoon. Taylor geeft aan dat dit patronagepatroon al met gouverneur-generaal Coen is begonnen.⁹⁷ Een huwelijk met een in Azië geboren vrouw met goede connecties kon de carrière van een dienaar een goede duw in de rug geven. Ulbe Bosma en Remco Raben zeggen hierover dat de huwelijksgegevens van Batavia niet bevestigen dat *Mestieze* dochters de pilaar van de Bataafse samenleving vormden. De meeste dochters waren niet eens Mesties. In hogere kringen, waar juist de patronage betrekkingen plaats vonden, werd zo blank mogelijk getrouwd en in de lagere kringen vond vermenging plaats.⁹⁸ Waarschijnlijk waren het de in Azië geboren Europese vrouwen uit de elitefamilies van de VOC die met hun huwelijken netwerken creëerden en de carrières van hun mannen stimuleerden. In de lagere klassen van VOC-dienaren maakte het waarschijnlijk niet veel uit met wie je trouwde.

Belt zegt daarentegen dat, tenminste voor Ceylon, nepotisme, patronage en sociaal milieu geen grote rol speelde bij bevordering van een dienaar naar een hogere functie. Het

⁹⁵ Lequin, *Het personeel I*, 54-55.

⁹⁶ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 101; Singh, *Fort Cochin*, 113; Lequin, *Het personeel I*, 71; Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 99-100.

⁹⁷ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 55-57.

⁹⁸ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 70.

lijkt erop dat op Ceylon voor de hogere functies kwalitatief goede dienaren werden geselecteerd. Kennis, kunde en karakter waren de doorslaggevende factoren of een dienaar op Ceylon carrière zou maken of niet.⁹⁹ Kennis en kunde zijn echter eigenschappen die men kan leren en ontwikkelen door een opleiding. In de 18e eeuw kreeg je die (op uitzonderingen na) alleen als je ouders uit een goed sociaal milieu kwamen. Hoewel nepotisme en patronage in Ceylon misschien minder invloed hadden op bevordering, zal voor alle VOC-vestigingen (indirect) gelden dat het sociale milieu waaruit je afkomstig was wel een rol speelde in het verloop van je carrière. Daarnaast is het ook opvallend dat sommige dienaren sneller carrière maakten dan andere dienaren, terwijl ze wel op dezelfde functie gestart en geëindigd zijn. Kennis en kunde waren belangrijk, maar nepotisme, patronage en sociaal milieu hadden invloed op de snelheid van iemands carrière.

In veel literatuur wordt naar voren gebracht dat de beroepsmobiliteit van in Azië geboren dienaren erg laag was. Hiermee wordt bedoeld dat de kans dat een in Azië geboren VOC-dienaar een hoge functie zou krijgen kleiner is dan die van een in Europa geboren VOC-dienaar. De meeste in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie, mesties of niet, hadden een lage gekwalificeerde functie en zouden die voor de rest van hun carrière hebben. De plaats waar een in Azië geboren kind opgevoed werd en zijn educatie genoot, was het belangrijkste voor de latere kansen op een goede functie bij de VOC. Ook met deze aanname is Belt het, voor de situatie in Ceylon, niet eens.¹⁰⁰

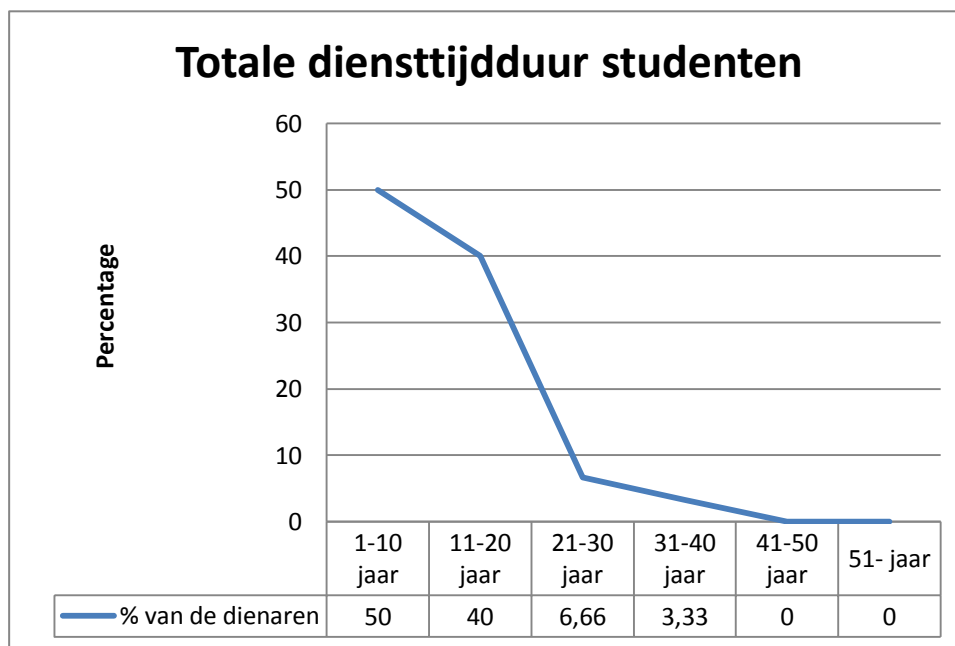
Diensttijdduur VOC-dienaren

De lengte van carrières van VOC-dienaren is erg uiteenlopend. De ene dienaar is maar een paar maanden in dienst, de andere het grootste deel van zijn leven. Al eerder werd in hoofdstuk twee beschreven dat van de 126 in Azië geboren studenten die in de periode 1700-1800 afstudeerden aan de universiteit in Leiden, er 30 zijn teruggevonden in de database 'VOC-opvarenden' van het Nationaal Archief. Met deze database is nagegaan om welke reden zij uit dienst van de VOC zijn getreden en hoe lang zij op het moment van uittreden, in dienst waren bij de VOC. De gemiddelde totale diensttijdduur van de 30 dienaren is iets meer dan elf jaar. Het dienstverband van 24 van de 30 dienaren liep af door

⁹⁹ Van den Belt, *Het VOC bedrijf op Ceylon*, 271.

¹⁰⁰ Van den Belt, *Het VOC bedrijf op Ceylon*, 237-238; Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 63-64.

hun overlijden. In totaal waren deze 24 mensen 3370 maanden in dienst, dat komt uit op gemiddeld 11½ jaar dienst per persoon. Van de overige zes repatrieerden er vier naar het vaderland, één vestigde zich als vrijburger en één werd in Azië ontslagen. Zij waren samen 641 maanden in dienst, wat gemiddeld 9 jaar per persoon is. De dienstjaren van deze 30 personen lagen verspreid over de gehele 18e eeuw, met de eerste in dienst gaande in 1715 en de laatste uit dienst getreden in 1792.¹⁰¹ De totale diensttijdduur van alle 30 dienaren wordt in de volgende grafiek weergegeven:

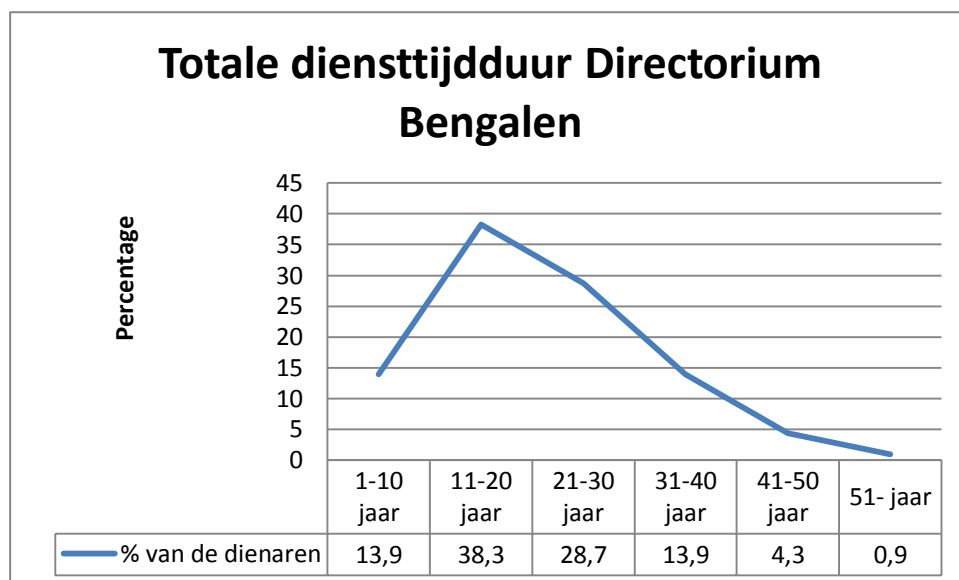
Grafiek 6, Totale diensttijdduur Leidse studenten die in dienst waren bij de VOC. Bron: Universiteitsbibliotheek Leiden, Archief van Senaat en Faculteiten, 1575-1877, inventarisnummers 348-350.

Deze grafiek gaat over alle 30 studenten. De helft van deze VOC-dienaren was tussen de één en tien jaar in dienst, de andere helft tussen de elf en twintig jaar. Een aantal dienaren was langer dan 20 jaar in dienst. Uit de voorgaande gegevens blijkt dat dienaren die overlijden in dienst van de VOC gemiddeld langer in dienst waren dan dienaren die om andere redenen uit dienst zijn gegaan. Deze gegevens gaan maar over een kleine en specifieke groep mensen

¹⁰¹ De 30 dienaren die na hun afstuderen bij de VOC in dienst gingen waren: Theodorus van Cloon †, Bernardus Caeskooper †, Joannes Caeskooper †, Gualtherus 't Lam †, Petrus ten Broek †, Gualtherus a Westrheden †, Wilhelmus Cras †, Johannes Verklocke †, Nicolaus van Lantschot †, Mauritius Theodorus Hilgers †, Andreas Franciscus Immens †, Joannes Everhardus Coop à Groen †, Joannes van Landschot †, Wilhem Joachim de Laver †, Johannes Jacobus Simong †, Johannes Cornelis Verijsel †, Petrus Cornelius Cras †, Johannes Gabriel van Gehren †, Mattheus van den Boogaart †, Janus Etzardus Jeremias Verklocke †, Nicolaas Wendelin Beijts †, Henricus Ludovicus Palm †, Cornelis Adrianus Canter Visscher †, Christianus Antonius Hellemans †, Everhard Kraijvangst (gerepatrieerd), Jacobus Menssingh (vrijburger), Petrus van der Vorm (gerepatrieerd), Johannes Jacobus Meyer (gerepatrieerd), Elso Gerhardus Boogaart (ontslagen), Abrahamus Sebastianus van de Graaf (gerepatrieerd).

en zijn dus niet generaliserend voor de gehele VOC in de 18^e eeuw. Deze 30 dienaren hadden hun opleiding in de Republiek gevolgd en zijn daarna in dienst gegaan bij de VOC. De in Azië geboren zonen die niet in de Republiek hun educatie hebben afgerond, maar wel bij de VOC in dienst zijn gegaan, zullen mogelijk een ander dienstverloop hebben gehad.

Er zijn maar weinig onderzoeken gedaan naar het personeel van de VOC. Het proefschrift van Frank Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen*, is een van de belangrijkste gepubliceerde bronnen over het VOC-personeel. Hij maakt in zijn proefschrift 115 carrière-overzichten van de 115 dienaren die in de periode 1700-1795 lid waren van het Directorium van Bengalen. Van deze 115 dienaren waren maar zeven in Azië geboren, de overige in de Republiek of een ander Europees land. Uit deze overzichten komt een ander beeld naar voren over de lengte van de carrières van VOC-dienaren. De gemiddelde diensttijd van alle 115 leden samen is ongeveer 22,5 jaar. Van de 115 leden van het Directorium overleden er 62 (50,9%) in Azië en hadden samen een gemiddelde diensttijd van 22,5 jaar. 34 dienaren (29,6%) repatrieerden naar de Republiek en hadden gemiddeld een diensttijd van iets meer dan 21 jaar. Van 19 dienaren (16,5%) werd de reden voor het einde van hun carrière niet teruggevonden.¹⁰²

Grafiek 7, Totale diensttijd leden Bengaals Directorium. Bron: Lequin, *Het personeel*, 250

¹⁰² Lequin, *Het personeel I*, 152.

Uit deze grafiek is af te lezen dat het grootste deel van de 115 leden van het Bengaalse Directorium tussen de elf en dertig jaar in dienst waren bij de VOC. Van de 30 studenten waren de meeste tussen de één en twintig jaar in dienst.¹⁰³ Hoe dit verschil te verklaren is, is niet duidelijk. Wat uit beide grafieken wel te concluderen is, is dat de gemiddelde diensttijdduur van VOC-dienaren in Azië tussen de één en dertig jaar lag. Hoewel er wel dienaren waren die langer in dienst waren, was dit maar een klein deel. Het is dan ook te verwaarlozen.

Zeven van de 115 dienaren van het Bengaals Directorium waren in Azië geboren. Samen waren ze gemiddeld 27,5 jaar in dienst. Dit verschilt erg met de 30 in Azië geboren studenten, die gemiddeld iets meer dan elf jaar in dienst waren. Alleen nu is er iets bijzonders te zien. Van de zeven dienaren waren er drie in Azië in dienst gegaan. De gemiddelde diensttijd van die drie dienaren is 44 ¼ jaar. De gemiddelde diensttijd van de andere vier, die dus in de Republiek in dienst zijn gegaan, is iets meer dan 15 jaar.¹⁰⁴ Het is opvallend dat in Azië geboren dienaren die in de Republiek in dienst waren gegaan, en waarschijnlijk op jonge leeftijd naar de Republiek waren gestuurd voor hun educatie, gemiddeld een kortere diensttijdduur hadden dan de in Azië geboren dienaren die in Azië in dienst waren getreden. Waar dit verschil vandaan komt is lastig te zeggen.

Carrières van VOC-dienaren – Biografieën

Zoals eerder gezegd waren in de twee eeuwen dat de VOC opereerde honderdduizenden werknemers in dienst om de werkzaamheden van de Compagnie goed te laten verlopen. Een deel van die dienaren werkte in de Republiek bij een van de Kamers, maar het grootste deel werkte in Azië in een van de vestigingen of aan boord van een schip. De carrières van deze dienaren in Azië zijn uiteenlopend in lengte, locatie, functie enz. Hieronder zullen een aantal carrières worden geschetst van in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie. Deze geven geen generaliserend beeld, maar geven een inzicht van hoe verschillend carrières kunnen verlopen.

¹⁰³ Lequin, *Het personeel II*, 542.

¹⁰⁴ Lequin, *Het personeel II*, 459, 470-471, 476-477, 526, 533, 541.

Zeven van de 115 leden van het Bengaalse Directorium waar Frank Lequin in zijn proefschrift carrière-overzichten voor maakte, waren in Azië geboren. Hoe verliepen de carrières van deze zeven VOC-dienaren? Deze dienaren hadden een goede functie binnen de VOC, ze waren immers lid van het Bengaals Directorium. Wat wordt hier precies mee bedoeld? De Hoge Regering in Batavia, die bestond uit de gouverneur-generaal en de verschillende Raden, was het centrale gezag in Azië. Dit gezag werd gedelegeerd aan de verschillende colleges van bestuur op de VOC-vestigingen. In Bengalen lag dit gezag bij het Directorium. Dit bestuur bestond uit de directeur van de vestiging Bengalen en een Raad, wiens leden voornamelijk in de civiele sector van de VOC werkten. De bevoegdheden die zij had waren handel organiseren, leiding geven aan de legermacht en contacten met lokale ‘overheden’ onderhouden. Het Directorium zetelde in Chinsura en had in de 18^e eeuw tussen de acht en de tien leden.¹⁰⁵ Dit zijn de zeven leden van het Directorium die in Azië geboren waren: Johannes Gerlag, Johannes Cornelis Heyning, Pieter Hofmeester, Anthony Huysman, Andries Francois Immens, Alexander Urwijn en Petrus Vuyst. Deze zeven waren in dienst van de VOC tussen 1681 en 1786 en hadden bij de VOC functies beoefend van soldaat tot Directeur generaal. Sommigen doorliepen tijdens hun carrière verschillende functies, andere bleven hun hele diensttijd op één functie zitten.¹⁰⁶

Een voorbeeld van iemand die zijn hele diensttijd op één functie zat is Johannes Gerlag, maar hij vervulde die functie wel op drie verschillende VOC-vestigingen. Gerlag werd in Batavia geboren en vertrok in januari 1714 met het schip *Westhoven* vanuit de Republiek naar Batavia, waar hij tot 1716 als onderkoopman werkte met een gage van f 40. In dat jaar werd hij gedetacheerd bij de vestiging Gamron (Iran), waar hij wederom als onderkoopman werkte. Na vier jaar in de vestiging Gamron gewerkt te hebben vertrok hij in 1720 naar Bengalen. Ook daar kreeg hij weer de functie van onderkoopman, nog steeds voor een gage van f 40. Hij bleef tot zijn dood in september 1729 in dienst van de VOC, de hele tijd als onderkoopman.¹⁰⁷

Iemand die nooit buiten de vestiging van Bengalen heeft gewerkt, maar daar wel op verschillende functies, is Johannes Cornelis Heyning. Heyning werd in 1754 in Kaap de Goede

¹⁰⁵ Lequin, *Het personeel I*, 128.

¹⁰⁶ Lequin, *Het personeel II*, 459, 470-471, 476-477, 526, 533.

¹⁰⁷ Lequin, *Het personeel II*, 459.

Hoop geboren als zoon van Daniel Heyning, die onderkoopman was voor de VOC aan de Kaap. Hij huwde twee keer. Eerst in 1783 met Elisabeth Gerardine Eilbracht, daarna in 1785 met Maria Jacoba Bogaard, beide te Chinsura. In mei 1769 ging Heyning in dienst bij de VOC en kwam in september van dat jaar aan in Bengalen. Hij had op dat moment de functie van soldaat. Het jaar daaropvolgend werd hij gepromoveerd tot jong assistent. In de tien jaar die volgden doorliep Heyning verschillende functies binnen de Compagnie. In 1774 werd hij assistent, in 1778 boekhouder en in 1780 onderkoopman. In 1786 ging hij uit dienst. Hij overleed in Chinsura in 1810. Heyning bracht zijn hele diensttijd door in één VOC-vestiging, maar doorliep daar wel verschillende functies. Een ander verloop van de diensttijd dan Gerlag een halve eeuw eerder heeft gehad.¹⁰⁸ De andere in Azië geboren leden van het Bengaals Directorium hadden carrières die erg uiteen liepen. Een gevarieerde carrière paste bij de hoge functies.

De studenten Hilgers en Coop à Groen

De Leidse studenten die in Azië geboren zijn, zijn een mooie bron van informatie voor de levens van in Azië geboren dienaren. We hebben in hoofdstuk twee al gezien dat niet alle in Azië geboren zonen van VOC-dienaren, zelf ook in dienst gingen. Toch ging een deel van de zonen die naar de Republiek waren gestuurd voor hun educatie daarna in dienst bij de VOC. Twee voorbeelden daarvan zijn de studenten Hilgers en Coop à Groen, die beide in de jaren '40 van de 18e eeuw afstudeerden. Beide waren in Batavia geboren en betrokken voor hun educatie naar de Republiek, waar ze voorkomen in de archieven van de universiteit Leiden. Daarna komen we ze tegen in de database 'VOC-opvarenden' van het Nationaal Archief. De gegevens in deze database zeggen niks over het verloop van de carrières van de dienaren. Daarom zijn de studenten opgezocht in de gekwalificeerde rollen en is zo achterhaald hoe hun levens en carrières zijn verlopen.

Maurits Theodorus Hilgers studeerde in 1741 af aan de universiteit Leiden en vertrok datzelfde jaar als onderkoopman met het schip *Domburg* naar Batavia, waar hij in juli 1742 arriveerde. In 1747 promoveerde hij naar de functie van koopman en in 1755 naar opperkoopman. Vervolgens werd hij in 1757 waterfiscaal. Uiteindelijk werd hij in 1762 Raad Extra Ordinair en in die hoedanigheid werd hij in de gekwalificeerde rollen van 1765

¹⁰⁸ Lequin, *Het personeel II*, 470, 551-552.

gevonden. Hilgers overleed op 19 november 1770 in Azië, na 28 jaar en vier maanden in dienst te zijn geweest.¹⁰⁹ Via zijn schoonbroer was Hilgers familie van gouverneur-generaal Jacob Mossel. Hilgers zus, Giliana, was getrouwd met Nicolaas Hartingh. Na haar overlijden trouwde Hartingh met een dochter van gouverneur-generaal Mossel.¹¹⁰ Hilgers eigen vrouw, Theodora Rotgers, werd na zijn overlijden de vijfde vrouw van gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk.¹¹¹

Johan Everhard Coop à Groen kwam uit een familie die al enkele generaties bij de VOC in dienst was. Hij werd in 1725 gedoopt in Batavia, als zoon van Bernardus Coop à Groen en Anna Maria van Limburg. Hij werd naar de Republiek gestuurd voor zijn educatie waar hij in 1745 aan de universiteit van Leiden afstudeerde. In 1746 ging hij als sergeant in dienst en vertrok met het schip *Batavier* naar Batavia, waar hij in 1747 aankwam. Daar werd hij in 1749 bevorderd tot onderkoopman en in 1759 tot koopman in Japara (Java), in welke hoedanigheid hij in 1765 werd aangetroffen in de gekwalificeerde rollen. Uit die rollen blijkt dat hij de enige was met een gekwalificeerde functie in Japara. Hij werd in 1765 opperkoopman en gezaghebber in Java's Oosthoek, Soerabaja. Hij stierf daar op 7 september 1769, na 22 jaar en acht maanden in dienst te zijn geweest.¹¹²

We gaan niet weg – dienaren die hun geboorteplaats niet verlaten

Er zijn tot nu toe voornamelijk carrières van dienaren beschreven die aan het eind van hun carrière een hoge gekwalificeerde functie vervulden en meestal naar de Republiek gestuurd waren om geschoold te worden. Er waren ook dienaren die wel in Azië werden geboren, maar niet naar de Republiek werden gestuurd voor hun educatie. Zij genoten scholing in Azië en gingen daarna vaak bij de VOC in dienst. Velen verlieten nooit de regio waar zij geboren waren. De meeste van deze dienaren maakten nauwelijks carrière binnen de VOC en bleven

¹⁰⁹ Nationaal Archief, Den Haag, Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), nummer toegang 1.04.02, inventarisnummer 5255; Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Maurits Theodorus Hilgers uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=328773> (bezocht op 04-08-2015).

¹¹⁰ Blok en Molhuysen, *NNBW VIII*, 694-697

¹¹¹ Blok en Molhuysen, *NNBW VII*, 1049-1050

¹¹² Koop, P.J.F. (2014), 'Genealogie van het geslacht COOP van GROEN', *Familie-Koop*, op: <http://www.familie-koop.nl/coopvangroen.pdf> (bezocht op 04-08-2015); Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Johan Everhard coopà Groen uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1135475> (bezocht op 04-08-2015); NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nr. 5255.

vaak steken bij de functies van assistent en boekhouder. Voorbeelden van dergelijke carrières zijn de hierna beschreven dienaren, die we tegenkomen in de gekwalificeerde rollen van 1765 bij de vestiging Cochin.

Frans de Riberto (in 1716 in Azië in dienst gegaan) en Van Zuijlen (1726) begonnen beide in de functie van soldaat. Willem Lucas Smit (1728) begon in de functie van jong matroos. Alle drie waren geboren in Cochin. Riberto, Smit en Van Zuijlen werden alle drie bevorderd naar Assistent en later naar boekhouder. Tussen de bevordering van soldaat/jong matroos naar assistent zat bij deze drie dienaren gemiddeld bijna 10 jaar tijd. Van assistent naar boekhouder zat gemiddeld ongeveer 9 jaar. In 1765, het jaar waarvoor de gekwalificeerde rollen werden geraadpleegd, zaten de drie dienaren gemiddeld 23 jaar op de functie van boekhouder.¹¹³

Ook op de vestiging Batavia waren er dienaren die hun hele leven in de laagste gekwalificeerde functies van de VOC werkten en de stad waar ze geboren waren niet verlieten. Zo komt in de gekwalificeerde rol van 1715 Jan van Wijngaerden voor, geboren in Batavia. Hij trad in 1692 als adelborst in dienst bij de Compagnie. Hij werd in 1698 assistent en in 1703 boekhouder, welke functie hij in 1715 nog steeds in Batavia vervulde. In 1692 trad ook Paulus Steuplaas, in Batavia geboren, in dienst bij de VOC. Hij begon als soldaat en promoveerde in 1695 naar assistent en in 1703 naar boekhouder. Die functie vervulde hij nog steeds in 1725, het jaar waar we hem terugvinden in de gekwalificeerde rollen van Batavia.¹¹⁴ Carrières zoals hierboven beschreven kwamen vaak voor bij dienaren met de laagste gekwalificeerde functies bij de VOC.

Gouverneur Dirck van Cloon

De hoogste functie die een dienaar van de VOC kon vervullen in Azië was die van gouverneur-generaal. Hij had in Azië de leiding over de verschillende vestigingen in handen. In zijn werkzaamheden werd hij bijgestaan door de Raad van Indië en zonder de goedkeuring van die raad kon de gouverneur-generaal niet regeren. In de 200 jaar geschiedenis van de VOC hebben 31 personen de functie van gouverneur-generaal vervuld (waarvan één persoon de functie twee keer uitoefende). Van die 31 mensen waren maar zeven buiten de Republiek

¹¹³ NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nr. 5255.

¹¹⁴ NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nr. 5243, 5245.

geboren, drie in Europa, één in Afrika en drie in Azië. De gouverneur-generaals die in Afrika en Azië geboren waren zijn: Willem van Outhoorn, geboren in 1635 te Ambon, gouverneur-generaal van 1691-1704; Abraham van Riebeeck, geboren in 1653 te Zuid-Afrika, gouverneur-generaal van 1709-1713; Dirck van Cloon, geboren in 1684 te Batavia, gouverneur-generaal van 1732-1735; Pertus Albertus van der Parra, geboren in 1714 te Colombo, gouverneur-generaal van 1761-1775. Al deze gouverneur-generaals zijn zonen van VOC-dienaren die een gekwalificeerde functie vervulden. Van Outhoorn, Van Riebeeck en Van Cloon werden alle drie naar de Republiek gestuurd voor hun educatie. Van der Parra was de derde generatie van zijn familie die in dienst was bij de VOC en heeft zelf nooit het vaderland gezien.¹¹⁵ Van de 31 mensen die de hoogste functie in Azië binnen de VOC vervulden, waren maar vier in Afrika en Azië geboren, dat is rond de 13% van alle gouverneur-generaals, wat weinig is.

Dirck van Cloon was aan het begin van de 17^e eeuw gouverneur-generaal en heeft een interessante loopbaan gehad. Hij is niet lang gouverneur-generaal geweest, maar heeft wel meer dan twintig jaar in verschillende functies voor de VOC gewerkt. Dirck werd geboren in 1684 te Batavia als zoon van Philip Jacob van Cloon, oud-burgemeester van Schiedam en schepen van Batavia. Zijn moeder wordt niet in bronnen genoemd, maar Van Stapel zegt dat zij zeker 'Indisch bloed' had, afgaande op de schilderijen van Van Cloon. Zoals vele kinderen van vaders met een gekwalificeerde functie, werd Dirck op jonge leeftijd naar de Republiek gestuurd voor zijn educatie. Waarschijnlijk begon hij in 1705 aan zijn studie in Leiden, waar hij in 1707 promoveerde in de Rechten. Op 15 april van dat jaar trad hij in dienst van de VOC en voer hij in de functie van onderkoopman uit op het schip de *Donkervliet*. Na een reis van zeven maanden arriveerde hij op 21 november in Batavia. Daar werd hij uitgezonden om aan de Cormandelkust te werken. Eerst in Nagapatnam als factuurhouder tot 1711 en daarna tot 1715 als kassier. Vervolgens werkte hij in de functie van opperhoofd van Sadraspatnam.

In 1717 werd Dirck geschorst en naar Batavia gestuurd. De gouverneur van de Cormandelkust, Adriaan de Visser, gaf Dirck de schuld voor de inkoop van lijnwaden van slechte kwaliteit. De regering in Batavia bekritiseerde De Visser hierom. In Batavia verdedigde Dirck zich tegen de beschuldigingen, maar de regering besloot hem uit dienst te zetten en hij werd teruggestuurd naar de Republiek. Eenmaal aangekomen in Amsterdam

¹¹⁵ Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 84-85; L.P. van Putten, *Gouverneurs-generaal van Nederlands-Indië. [Dl. 1]: Ambitie en onvermogen : 1610-1796* (Rotterdam 2002).

liet Dirck van Cloon het er niet bij zitten en vocht zijn zaak aan bij de Heren XVII. Hij wist hen ervan te overtuigen dat de slechte gang van zaken aan de Cormandelkust de schuld was van gouverneur De Visser en Dirck werd weer bij de VOC in dienst genomen. In november 1719 vertrok hij als opperkoopman met het schip *Huis te Assendelft* opnieuw naar Azië waar hij in juni 1720 aankwam. De Visser werd ontslagen en Dirck werd de secunde van de nieuwe gouverneur van de Cormandelkust, die hij in 1723 opvolgde. Hij werd in 1724 buitengewoon lid van de Raad van Indië om vervolgens in 1729 naar Batavia teruggeroepen te worden, waar hij de functie van Ordinaris van de Raad van Indië vervulde. Daar kreeg hij zijn laatste promotie toen hij in 1731 in een missive werd genoemd als de opvolger van gouverneur-generaal Diederik Durven, die in diezelfde missive oneervol werd ontslagen wegens wanbeheer. Dirck begon zijn bewind in mei 1732, maar werd snel daarna zo ziek dat hij in december 1733 zijn ontslag aanvraagde. Hij overleed, zonder antwoord op zijn aanvraag, op 10 maart 1735 te Batavia.¹¹⁶

¹¹⁶ F.W. Stapel, *De gouverneurs-generaals van Nederlandsch Indie in beeld en woord* (Den Haag 1941) 51; Putten, *Gouverneurs-generaal I*, 138-143; W.W. van Resandt, *De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten comptoiren in Azië* (Amsterdam 1944) 108-109; Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Dirk van Loon uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1151106> (bezoekt op 04-08-2015); Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Dirk van Cloon uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1446309> (bezoekt op 04-08-2015).

Hoofdstuk 4 - Europees of Aziatisch?

Gedurende de twee eeuwen van bedrijvigheid van de VOC was er een constante stroom van dienaren die van Europa naar Azië verhuisden om daar voor de Compagnie te werken. VOC-dienaren waren afkomstig uit Europa, of hadden een Europese achtergrond. De cultuurshock, eenmaal aangekomen in Azië, zal voor hen groot zijn geweest. In de 18e eeuw waren er steeds meer dienaren die in Azië waren geboren en wiens families soms al enkele generaties in Azië werkten en woonden. Voor deze mensen was Azië geen onbekende plek en voor sommigen was het contact met de Republiek minimaal. Op de VOC-vestigingen ontstonden nieuwe samenlevingen met hun eigen gewoonten en cultuur. Dit hoofdstuk zal proberen een bijdrage te leveren aan de vraag: *Hoe geworteld waren de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren in hun geboorteland?* De vraag zal beantwoord worden door literatuurstudie maar ook door statistisch onderzoek dat is uitgevoerd met de gekwalificeerde rollen van de VOC. Als laatst zullen twee families en hun relatie met de VOC en Azië nader bekeken worden.

Wat wordt precies met geworteldheid bedoeld? Voor dit hoofdstuk wordt de volgende definitie gebruikt: *'de mate waarin mensen zich verbonden voelen met en verankerd voelen in een plaats, gebied of land.'* De mate van geworteldheid van een persoon in een plaats is niet meetbaar, maar er kan wel iets over gezegd worden. Dat probeert dit hoofdstuk te doen.

Het historiografisch debat

Er is een historisch debat gaande tussen verschillende historici die zich bezig houden met de geschiedenis van de VOC. Het debat gaat over de mate van geworteldheid van de in Azië geboren dienaren van de VOC in Azië. Deze discussie is in de inleiding van deze scriptie al besproken. Binnen dit debat zijn de meningen te verdelen tussen twee kampen, die hier verder uitgewerkt zullen worden.

De ene kant wordt vertegenwoordigd door Ulbe Bosma en Remco Raben. Zij zijn van mening dat de mobiliteit van de VOC elite tussen de verschillende vestigingen ervoor zorgt

dat het cultureel Nederlands zijn en blijven belangrijk blijft voor dienaren, ondanks hun Aziatische herkomst. Jean Gelman Taylor vertegenwoordigt de tegenstellende kant. Volgens haar ontwikkelde in de 17^e en 18^e eeuw in Batavia en op andere VOC-vestigingen een elite cultuur die Aziatische invloeden had en zeer verschilde van de elite cultuur in de Republiek. VOC-dienaren waren steeds meer geworteld in Azië en Batavia werd hun focus in plaats van de Republiek.¹¹⁷

Een standpunt nemen in deze discussie is een lastige opgave, voornamelijk omdat de situatie niet zo zwart-wit is als de twee kanten in het debat laat lijken. Ten eerste omdat de mate van geworteldheid een subjectief oordeel is. Ten tweede omdat er geprobeerd wordt een standpunt te maken voor alle vestigingen van de VOC, gedurende het hele bestaan van de Compagnie en voor alle dienaren vanuit alle lagen van de VOC. Vaak ligt het antwoord veel genuanceerder en is anders voor verschillende perioden, plaatsen en dienaren.

Geworteldheid – Algemeen

Het historiografisch debat over geworteldheid van in Azië geboren dienaren is niet een uitgebreid debat waar veel over wordt geschreven. Veel literatuur over de VOC gaat over de geschiedenis van de VOC in één specifieke vestiging of over één specifiek component van de VOC. Het standpunt over geworteldheid die in die studies naar voren komt heeft vaak alleen betrekking op die vestiging en zegt niets in het algemeen over de VOC in Azië. Hoewel in literatuur vaak indirect aan het debat wordt bijgedragen, hebben toch veel auteurs interessante inzichten betreffende de geworteldheid van in Azië geboren dienaren.

Op het gebied van acculturatie in Azië door VOC-dienaren en daarmee ook de in Azië geboren dienaren, brengen enkele auteurs interessante standpunten naar voren. Ulbe Bosma en Remco Raben menen dat hoe Europeanen niet-Europeanen zagen en hoe zij bevolkingsgroepen categoriseren mee speelde met in hoeverre Europeanen *wilden* integreren in Aziatische samenlevingen. Deze 'superioriteitsgevoelens' van Europeanen tegenover anderen komt voort uit Bijbels-rationale opvattingen. Zo zullen volgens de auteurs de Europeanen op een hoger niveau nooit volledig integreren. Zij zullen zich bijvoorbeeld niet bekeren tot een andere religie en hun denkbeelden veranderen. Op een minder diepgaande manier zullen zij wel gewoonten overnemen van hun gastland, zoals drink-

¹¹⁷ Ross en Schrikker, 'The VOC official elite', 27.

kleding-, en eetgebruiken.¹¹⁸ In dit opzicht zou je de VOC-dienaren kunnen vergelijken met hedendaagse expats en diplomaten. Hoewel zij op een 'hoger' niveau hun eigen cultuur behouden, zullen zij op een lager/dagelijks niveau gewoonten, zoals eetgewoonten, overnemen.

Singh haalt in haar boek naar voren dat tijdsverloop een rol speelt in de geworteldheid van een dienaar, in Azië geboren of niet:

*'the longer a VOC servant stayed away from his former home in Europe, got married, set up a household and developed an extended network of family and friends in and around Fort Cochin, the more he felt at home in the 'new' place, and the looser his bonds with the old one became.'*¹¹⁹

Een verloop van tijd kan ervoor zorgen dat gewoonten slijten. Dat is iets wat door historici vaak over het hoofd gezien. Zoals in eerdere hoofdstukken naar voren is gehaald werden in Azië geboren zonen van VOC-dienaren vaak naar de republiek gestuurd voor hun opvoeding en onderwijs. Als deze zonen in dienst traden bij de VOC zouden zij bijdragen aan het in stand houden van de Europese cultuur in de VOC-vestiging waar zij gestationeerd waren, zo werd beredeneerd.¹²⁰ Maar door verloop van tijd kunnen dienaren gewoonten laten vallen en lokale overnemen. Daarbij kan ook de vraag worden gesteld hoeveel invloed een 'nieuwkomer' heeft op een gevestigde samenleving. Volgens Singh was er een verschil in welke culturele opvattingen domineerde in werk en privé zaken. Binnen de Compagnie zelf domineerde de Europese cultuur tijdens de werkzaamheden: er werd Nederlands gesproken en het Nederlands recht gelde etc. Maar binnen de huishoudens van de dienaren werd er geleefd volgens de mestieze cultuur, een combinatie van Europees en Aziatisch.¹²¹

Wagenaar merkt op dat in de vestiging Galle twee processen gaande waren: de cultuur van de bevolking in de vestiging werden zowel verwestertlijkt als veroosterlijkt.

¹¹⁸ Lequin, *Het personeel*, 203; Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 35.

¹¹⁹ Singh, *Fort Cochin*, 145.

¹²⁰ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 65, 71.

¹²¹ Singh, *Fort Cochin*, 111.

Hiermee wordt bedoeld dat niet alleen VOC-dienaren beïnvloed werden door hun gastland, maar dat dat gastland ook door hen werd beïnvloed.¹²²

Ross en Schrikker halen in hun artikel een standpunt naar voren dat het debat ingewikkelder maakt: op VOC-vestigingen zijn zowel kenmerken van een gewortelde samenlevingen, als van een mobiele samenlevingen zichtbaar. De een sluit de ander niet uit.¹²³ Wat dit betekend is dat een algemeen standpunt over geworteldheid en mobiliteit voor alle in Azië geboren dienaren van de VOC niet gegeven kan worden. Geworteldheid en mobiliteit kan voor elke vestiging, elke dienaar en elke carrière anders zijn:

*'...identity is born of interaction, and is either defined categorically (by ascribed or claimed membership in a class) or through (ascribed or claimed) relationships. Both ascription and claims can be shaped by power plays (through imposition or aspiration), by notions of entitlement and status (claimed or denied), or by desires (individual or communal) for cultural self-realization.'*¹²⁴

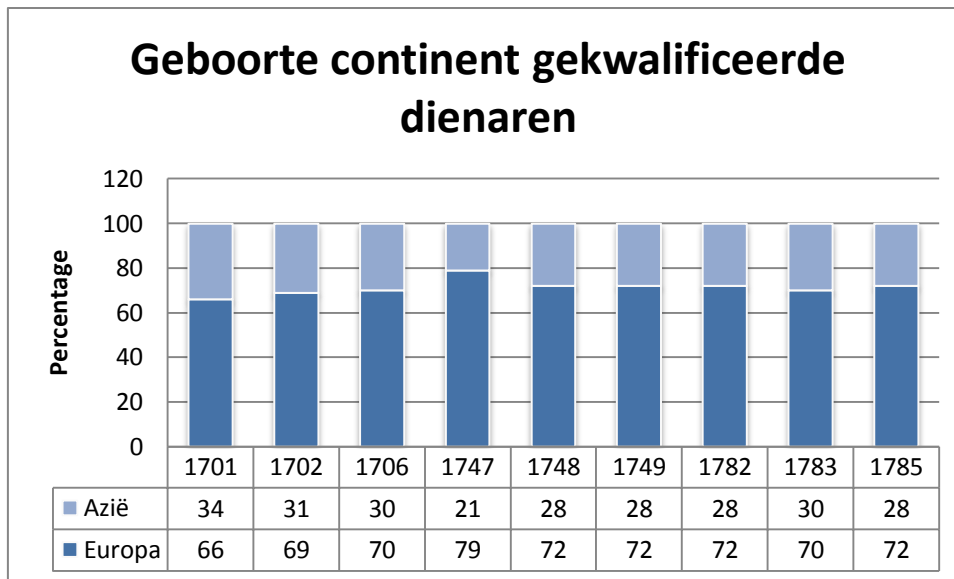
Geboorte continent gekwalificeerde dienaren

In het vorige hoofdstuk zagen we wat het gehele land en zee-personeel van de VOC samen behelsde in de periode 1700-1789. Ook zagen we een indicatie van het totale gekwalificeerde personeel van de VOC. Deze scriptie gaat specifiek over de in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie. Een vraag die gesteld kan worden is in welk continent het gekwalificeerde personeel van de VOC was geboren? Onderstaande grafiek geeft voor drie clusters, negen jaren uit de 18^e eeuw, een overzicht:

¹²² L. Wagenaar, 'The VOC settlement of Galle around 1760. Or, how to revive and reconstruct a colonial society from Company documents' in: Nigel Worden ed., *Contingent Lives: Social Identity and Material Culture in the VOC World* (Cape Town, 2007) 239.

¹²³ Ross en Schrikker, 'The VOC official elite', 37.

¹²⁴ Sutherland, 'Performing personas', 359.

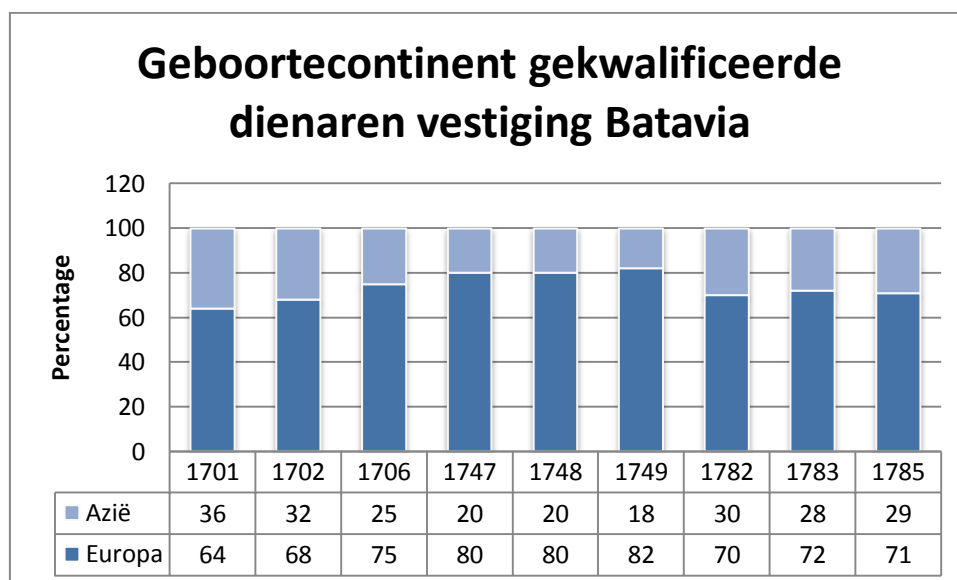
Grafiek 8, Geboorte continent van dienaren met een gekwalificeerde functie van de VOC, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250, 5260.

In deze grafiek zijn de dienaren geboren aan de Kaap de Goede Hoop meegeteld bij de dienaren die in Azië zijn geboren. De rollen van de jaren waarvoor het geboortecontinent van de dienaren is uitgezocht waren niet altijd compleet. De grootste vestigingen waren echter altijd aanwezig en de grafiek geeft daardoor een goede indicatie van het aantal in Azië geboren dienaren in de 18^e eeuw. Uit de grafiek is af te lezen dat het percentage in Azië geboren dienaren nauwelijks fluctueert gedurende de 18^e eeuw en schommelt rond de 30% van het totaal aantal dienaren met een gekwalificeerde functie bij de VOC.

In de literatuur wordt echter herhaaldelijk aangegeven dat gedurende de 18^e eeuw het aantal in Azië geboren dienaren steeg, ook in de gekwalificeerde functies. Verschillende auteurs presenteren cijfers dat rond de 75% van de dienaren in ‘elite’ functies (gekwalificeerde functies) in Azië was geboren.¹²⁵ Deze cijfers worden gegeven voor enkele jaren van de 18^e eeuw voor de vestigingen Galle en Cochin. Waarom wijken deze cijfers af van de data gevonden in de gekwalificeerde rollen? De bovenstaande grafiek geeft een overzicht van de geboorteplaats van alle dienaren op alle vestigingen met een gekwalificeerde functie. De situatie kan per vestiging verschillen, wat het verschil kan verklaren.

¹²⁵ Wagenaar, *Galle*, 134; Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 48; Singh, *Fort Cochin*, 36.

Er kan geconcludeerd worden dat over het algemeen gedurende de 18^e eeuw het percentage in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie niet drastisch veranderde. Op de verschillende vestigingen kan de situatie anders zijn geweest en zou het aantal in Azië geboren dienaren zijn gestegen. Volgens Belt was Ceylon uniek binnen de VOC wat betreft het percentage in Azië geboren dienaren in hun personeel, wat daar hoog zou zijn geweest.¹²⁶ Hoe zat dit in Batavia? Batavia, de ‘hoofdstad’ van de VOC in Azië, was een van de grootste vestigingen en vervulde een centrumfunctie voor alle VOC-vestigingen in Azië. Voor de gekwalificeerde dienaren die werkzaam waren op deze vestiging is voor de drie clusters van drie jaar uit de 18^e eeuw uitgezocht hoeveel procent van hen in Azië en in Europa waren geboren.

Grafiek 9, Geboortecontinent van dienaren met een gekwalificeerde functie op de vestiging Batavia, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250, 5260.

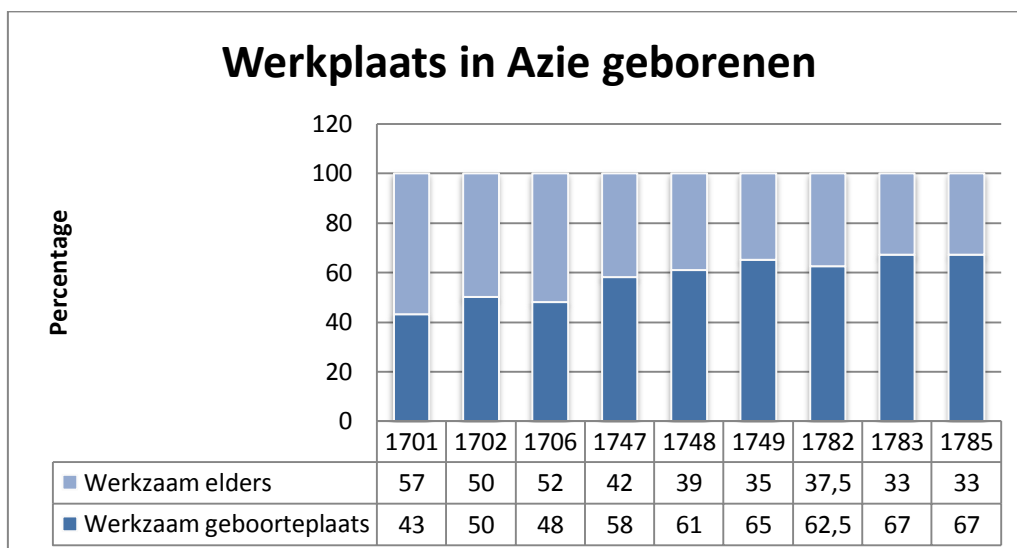
De grafiek laat zien dat de cijfers voor Batavia iets verschillen met die voor alle gekwalificeerde dienaren in Azië. Aan het begin van de eeuw schommelde het percentage gekwalificeerde dienaren op de vestiging Batavia die in Azië waren geboren tussen de 25 en 35 procent. In het midden van de eeuw lag het rond de 20% en aan het eind van de eeuw rond de 30%. Toch kan gezegd worden dat de situatie in Batavia niet drastisch verschilde

¹²⁶ Van den Belt, *Het VOC bedrijf op Ceylon*, 234-235.

met de situatie voor de gehele VOC. Ook deze gegevens spreken tegen dat gedurende de 18^e eeuw steeds meer gekwalificeerde dienaren in Azië waren geboren.

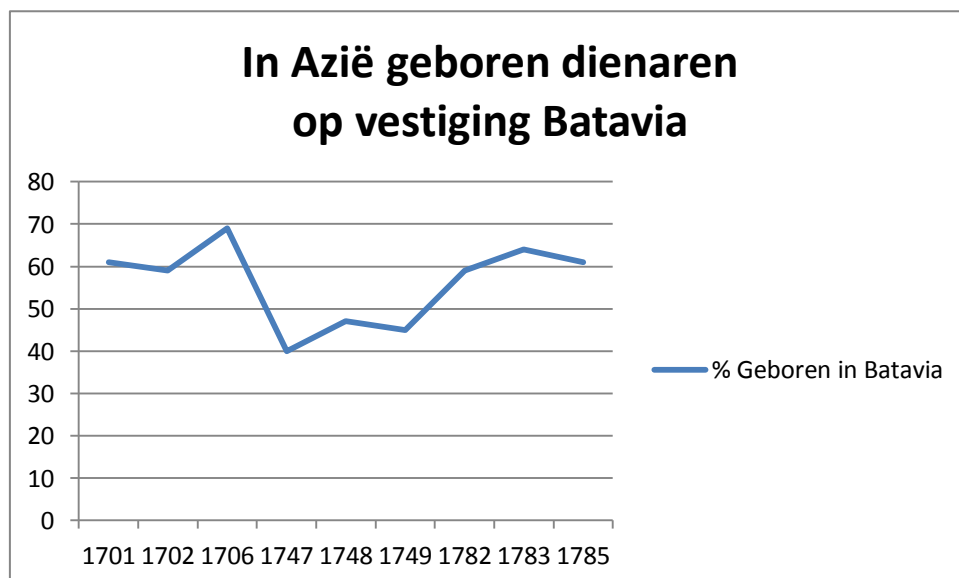
Werkplaats in Azië geboren dienaren

Een oordeel geven over de mate van geworteldheid van in Azië geboren dienaren is lastig en subjectief. Een manier om een meer objectief beeld te geven van geworteldheid van dienaren is door statistische data te gebruiken. Voor drie clusters van drie jaar is in de gekwalificeerde rollen uitgezocht of de in Azië geboren dienaren werkzaam waren in de vestiging waar zij waren geboren of elders in Azië. Voor de drie clusters is per jaar en per vestiging bijgehouden of de dienaren in Europa of in Azië waren geboren. Als een dienaar in Azië was geboren werd er genoteerd in welke plaats hij geboren was. Aan de hand daarvan werd berekend of de in Azië geboren dienaren werkzaam waren op de vestiging waar zij waren geboren of elders in Azië. Zo waren in 1701 in de vestiging Batavia 232 gekwalificeerde dienaren werkzaam. Van die 232 waren er 146 (63%) in Europa en 86 (37%) in Azië geboren. Van de in Azië geboren dienaren op de vestiging Batavia waren er 52 in Batavia geboren, 61% van alle in Azië geboren dienaren. Voor elk jaar werd het gemiddelde uitgerekend uit de percentages van alle vestigingen. De onderstaande grafiek geeft de percentages van de drie clusters van drie jaar:

Grafiek 10, Werkplaats in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250, 5260.

Uit de grafiek is te lezen dat gedurende de 18^e eeuw steeds een groter percentage in Azië geboren VOC-dienaren werkzaam waren op de vestiging waar zij geboren waren. Het is van deze dienaren niet duidelijk of zij in hun jeugd naar de Republiek zijn gegaan voor hun educatie of dat zij hun hele leven in Azië hebben doorgebracht. De grafiek geeft ook niet aan of de dienaren op een ander moment in hun carrière op een andere vestiging hebben gewerkt dan de vestiging waar zij waren geboren. De cijfers van de grafiek geven een moment opname weer. Het is interessant om te zien dat steeds meer in Azië geboren dienaren werkzaam waren in de vestiging waar zij geboren waren, terwijl het percentage in Azië geboren dienaren op het totale gekwalificeerde personeel in de 18^e eeuw niet drastisch veranderde. Voor geworteldheid van mensen betekent dit dat steeds meer dienaren de kans kregen om zich in hun geboortestreek te wortelen en zich daar thuis te voelen. De gegevens uit grafiek 11 komen wel overeen met wat enkele auteurs hebben geschreven, dat gedurende de 18^e eeuw steeds meer lokale dienaren worden aangenomen, wat je kunt vertalen naar dat meer dienaren werken in de vestiging waar ze geboren zijn.

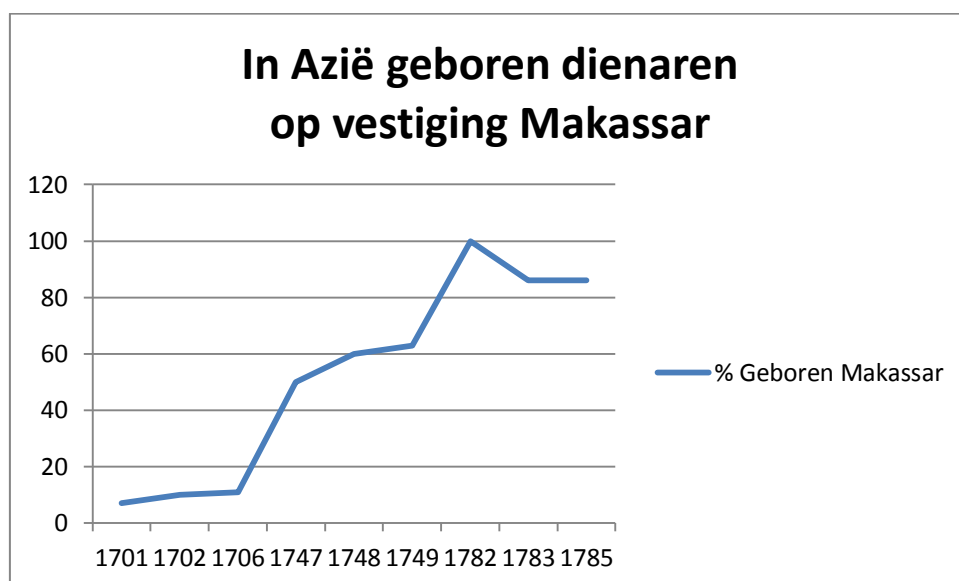

Grafiek 11, Percentage in Batavia geboren dienaren met een gekwalificeerde functie op het totaal aantal in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie op de vestiging Batavia, 1701-1785.
 Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250, 5260.

Ook voor de stad Batavia is uitgezocht of de op dat moment op de vestiging werkzaam zijnde in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie in Batavia waren

geboren of elders in Azië. Bovenstaande grafiek geeft de resultaten weer voor de drie clusters van drie jaar. De grafiek laat zien dat de conclusie die in de literatuur getrokken wordt en die door de algemene grafiek 11 wordt bevestigd, niet voor Batavia opgaat. Aan het begin van de 18^e eeuw was het percentage van de in Azië geboren dienaren die in Batavia waren geboren en op dat moment werkzaam op de vestiging Batavia, erg hoog. Dit percentage daalde in het midden van de eeuw en steeg weer aan het eind van de eeuw. Wat de reden hiervoor is, is niet duidelijk. Verder onderzoek hierna is aan te raden.

Naast voor de stad Batavia is ook voor de kleinere vestiging Makassar voor de drie clusters van drie jaar uitgezocht of de in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie in Makassar waren geboren, of elders in Azië. Onderstaande grafiek laat zien dat de conclusie die in de literatuur getrokken wordt en die in de algemene grafiek 11 wordt bevestigd, dat gedurende de 18^e eeuw het aantal lokaal geboren dienaren stijgt, ook voor Makassar opgaat.

Grafiek 12, Percentage in Makassar geboren dienaren met een gekwalificeerde functie op het totaal aantal in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie in de vestiging Makassar, 1701-1785. Bron: Gekwalificeerde rollen, NL-HaNA, VOC, 1.04.02, inv.nrs. 5240, 5241, 5250, 5260.

De conclusies uit de grafieken laten vooral zien dat dit onderwerp nog verder onderzocht moet worden om een beter statistisch beeld te kunnen geven van geworteldheid van in Azië

geboren dienaren. Het statistische onderzoek komt al ver, maar kan uitgebreid worden. Ook moeten verklaringen voor de resultaten gezocht worden.

Geworteldheid dochters en zonen die niet in dienst waren bij de VOC

Waar minder zicht op is, is de geworteldheid van de in Azië geboren dochters van VOC-dienaren en de geworteldheid van zonen die zelf niet bij de VOC in dienst gingen. Deze scriptie is voornamelijk gericht op de in Azië geboren zonen die wel bij de VOC in dienst traden en voor het onderzoek is gebruik gemaakt van literatuur over de VOC en bronnen uit de VOC-archieven. Met deze aanpak mis je alleen ontzettend veel mensen, vooral als je kijkt naar de levens en carrières van alle in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren.

Zoals we in hoofdstuk twee gezien hebben, trad het grootste deel van de in Azië geboren zonen die naar de Republiek waren gestuurd voor hun educatie zelf niet in dienst bij de VOC. Van de 126 in Azië geboren studenten aan de universiteit Leiden zijn er 30 teruggevonden in de *VOC-opvarenden* database en van dertien is het zeker dat zij niet bij de VOC in dienst zijn getreden. Van de overige 83 is niet teruggevonden of zij bij de VOC in dienst zijn gegaan of niet, maar aangezien zij niet zijn teruggevonden in de *VOC-opvarenden* database is het aannemelijk dat zij niet bij de VOC in dienst zijn getreden. Dit betekent dat driekwart van de zonen die naar de Republiek werden gestuurd, niet meer in aanraking kwam met het land en continent waar zij waren geboren en daar ook niet geworteld waren. Wat betekent dit? Maar een klein deel van de in Azië geboren zonen van gekwalificeerde dienaren werd naar de Republiek gestuurd voor hun educatie. Alleen de top van het gekwalificeerde personeel kon zich dit veroorloven, voor kinderen van boekhouders, assistenten en klerken (de functies die het grootste deel van de in Azië geboren dienaren vervulden) was de lokale school op de VOC-vestiging voldoende. Dit kan betekenen dat de top van de dienaren met een gekwalificeerde functie minder gevestigd en geworteld was in Azië dan andere dienaren met een gekwalificeerde functie omdat het overgrote deel van hun kinderen er niet voor koos om terug te keren naar hun geboorteland/continent waar hun ouders woonden en zelf niet bij de VOC in dienst gingen om daar carrière te maken. Dit is ook terug te zien bij de leden van het Bengaals Directorium in de 18e eeuw: van de 115 leden waren er maar zeven in Azië geboren.

Deze inzichten kunnen betekenen dat er een verschil is in de mate van geworteldheid tussen de top van de in Azië geboren dienaren en hun zonen en de rest van het

gekwalficeerde personeel, wat sommige historici al eerder hebben beweerd. Veel zonen van de elite gingen zelf niet bij de VOC in dienst, wat indiceert dat zij en hun familie niet geworteldheid waren in Azië. De onderlaag van het gekwalficeerde personeel ging wel in dienst bij de VOC en zij vormden het grootste deel van de in Azië geboren dienaren met een gekwalficeerde functie. Zoals we eerder zagen werkten steeds meer in Azië geboren dienaren met een gekwalficeerde functie op de vestiging waar zij geboren waren, wat indiceert dat de onderlaag van het gekwalficeerde personeel steeds meer geworteld raakte in hun geboorteplaats, terwijl de top een stuk minder geworteld was in een plaats.

Verschillende historici hebben beweerd dat het voor in Azië geboren dienaren lastig was om carrière te maken binnen de VOC vanwege zijn geboorteplaats en dat dit duidelijk werd in het geringe aantal in Azië geboren dienaren die een hoge gekwalficeerde functie vervulden binnen de VOC. Met de inzichten die dit onderzoek hebben opgeleverd zou je ook kunnen beweren dat van de in Azië geboren zonen die een kans maakten op een hoge functie en een goede carrière bij de VOC, namelijk de mannen met een universitaire opleiding, maar een klein deel ook daadwerkelijk bij de VOC in dienst trad en dat dit de reden is waarom maar weinig in Azië geboren dienaren een hoge gekwalficeerde functie vervulden. De geboorteplaats zou hiermee geen invloed hebben gehad op de kansen op een goede carrière binnen de VOC.

In hoofdstuk twee is al kort de levens van de in Azië geboren dochters van VOC-dienaren besproken. De dochters werden, op enkele uitzonderingen na, niet naar de Republiek gestuurd voor hun opvoeding en educatie. Zij bleven bij hun ouders in Azië en werden daar voornamelijk door bedienden en slaven opgevoed. Hierdoor was hun opvoeding en latere levensstijl erg Aziatisch. De dochters trouwden voornamelijk met VOC-dienaren en vestigden zich in de vestiging(en) waar hun man werkzaam was. Het zou gezegd kunnen worden dat als groep de in Azië geboren dochters van VOC-dienaren meer geworteld waren in Azië dan de zonen, aangezien maar weinig in hun jeugd terugkeerden naar de Republiek en zij voornamelijk trouwden met VOC-dienaren die werkzaam waren op een van de vestigingen. Hoe geworteld zij waren in een specifieke plaats is lastig te achterhalen, omdat maar weinig bronnen iets over de vrouwen zeggen.

Statistische gegevens zeggen niet alles. Ze geven een indicatie van de mogelijke mate van geworteldheid, maar geven niet weer hoe de levens van deze dienaren liepen en welke gevoelens zij hadden bij hun thuisland. Onder dit kopje zullen twee families worden besproken, een Aziatische die door haar werkzaamheden bij de VOC steeds meer Europees werd en een Europese familie, die door de generaties steeds meer Aziatisch werd. Er is voor deze twee families gekozen omdat ze een goed voorbeeld zijn van twee werelden die elkaar beïnvloeden, en dat beïnvloeding altijd wederzijds is.

Familie Ondaatje

De familie Ondaatje heeft een bijzondere geschiedenis met de Verenigde Oost-Indische Compagnie. De twee telgen uit deze familie hebben we al eerder gezien, Pieter Phillip Jurriaan Quint Ondaatje en Willem Philip Jurriaan Ondaatje. Zoals eerder besproken trad Quint Ondaatje nooit bij de VOC in dienst. Hij bleef in de Republiek en keerde na meer dan 40 jaar pas terug naar Azië. Zijn jongere broer Willem Philip Jurriaan Ondaatje ging wel in dienst bij de VOC. Op 2 augustus 1784 trad hij bij de Kamer van Amsterdam in dienst als matroos en voer op diezelfde dag uit met het schip *Eik en Linde*. Op 18 december kwam hij aan bij Kaap de Goede Hoop, vanwaar hij op 16 januari 1785 verder reisde om op 1 mei in Batavia aan te komen. Helaas was hij niet lang in dienst, op 31 december 1785 overleed Willem in Azië. De *VOC-opvarenden* database geeft niet aan waar hij was overleden.¹²⁷

De geschiedenis van de familie Ondaatje in Ceylon en de relatie van haar telgen met de VOC gaat terug tot de 17e eeuw toen de overgrootvader van Quint en Willem, Michael Jurie Ondaatchi, een geneesheer aan het hof van de koning van Tanjur, vanuit Arcot in Zuid-India naar Ceylon migreerde. Het familieverhaal gaat dat een gouverneur van Ceylon Ondaatchi naar Ceylon haalde om zijn zieke echtgenoot te genezen. Ondaatchi bleef aan als stadschirurgijn en bekeerde zich tot het christendom. Hij trouwde twee keer, eerst met de Portugese Magdalene de Croos en daarna met een inlandse vrouw. De vele kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van Michael Jurie Ondaatchi verspreide zich over het

¹²⁷ Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Willem Philip Jurriaan Ondaatje uit Ceijlon', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1440924> (bezocht op 04-08-2015).

eiland (en over de wereld) en vervulden bij de VOC (gekwalficeerde) functies als schoolmeester, tolk, geneesheer en predikant.¹²⁸

Een interessant persoon uit de Ondaatje familie, waarschijnlijk de zoon of kleinzoon van Michael Jurie Ondaatchi, is Nicolaas Ondaatje. Hij werd in 1728 voor een periode van tien jaar verbannen naar Kaap de Goede Hoop. Van welke misdaad hij precies beschuldigd werd is niet achterhaald behalve dat het te maken had met zijn werkgever Joan Bernhard Noordbeek, voor wie hij werkte als tolk en boekhouder. De brieven die familie en vrienden van Nicolaas vanuit Ceylon aan hem schreven zijn bewaard gebleven en vertellen over het leven in Ceylon en reageren op de brieven van Nicolaas, die niet bewaard zijn gebleven. In De Kaap moest Nicolaas zelf werken voor zijn onderhoud. Dat deed hij eerst als geneesheer en handelaar en later als docent bij families thuis. Nicolaas overleed in 1737, vlak voor zijn verbanning zou aflopen.¹²⁹

De vader van Quint en Willem, Willem Jurriaan Ondaatje, lijkt de eerste telg van de Ondaatje familie te zijn geweest die in de Republiek heeft gewoond. Willem Jurriaan Ondaatje werd in Colombo geboren en volgde op het seminarium in Colombo de opleiding tot prediker. Hij studeerde theologie in Utrecht en op 9 september 1756 werd hij in Amsterdam proponent (kandidaat-predikant). In maart 1757 trouwde hij de Amsterdamse Hermina Quint. Op 26 mei 1757 vertrokken ze samen met het schip *Rozenburg* naar Azië en op 24 maart 1758 kwamen ze aan in Ceylon. Hier was hij eerst in Colombo en daarna in Jaffnapatnam predikant in de Hollandse, Malabaarse en Portugese kerk. Hij predikte in meerdere talen en vertaalde het Oude Testament naar het Tamil. Na twaalf jaar als predikant gewerkt te hebben werd hij in 1769 benoemd tot directeur van het seminarium in Colombo. Hij overleed op 9 oktober 1790.¹³⁰

Het wordt uit de literatuur en bronnen niet duidelijk hoe hecht de relatie van de Ondaatje familie met de VOC was, maar dat een groot deel van de telgen van deze familie op een of andere wijze werkzaam was voor de VOC is duidelijk. Grote carrières hebben de

¹²⁸ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 82-83; Sri Lanka Colombo Chetty Family Genealogy (2015), 'Ondaatje', op: <http://www.rootsweb.ancestry.com/~lkawgw/gen7000.html> (bezocht op 04-08-2015).

¹²⁹ Herman Tieken, H. (2010) *The Ondaatje Letters, An Extraordinary Discovery in South Africa, The Nation*, op: <http://www.nation.lk/2010/02/14/eyefea3.htm> (bezocht op 04-08-2015); H. Tieken, 'Letters dealing with the slave trade from Ceylon, The Ondaatje correspondence 1728 to 1737', *Quarterly bulletin of the national library of South Africa*, 67:3 (2013) 113-122.

¹³⁰ Bosma en Raben, *De oude Indische wereld*, 83-84; J.G. Frederiks en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, (Amsterdam 1888-1891) 570 ; Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Willem Jurriaan Ondaatje uit Colombo', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1276128> (bezocht op 04-08-2015).

Ondaatjes niet gemaakt bij de VOC, maar enkelen hebben zeker gekwalificeerde functies uitgevoerd. Het is opmerkelijk dat een Aziatische familie zo verweven was met de handelscompagnie. Door huwelijken met 'Hollandse' dochters en doordat enkele familieleden zelf in aanraking kwamen met de Republiek, is deze familie van Aziatisch steeds meer Europees geworden.

Familie Huysman

Naast de grote groep VOC-dienaren die in Europa waren geboren, naar Azië voerden, hun dienst vervulden en weer terugkeerden naar de Republiek, waren er ook families die generaties lang in Azië woonden en werkten. Een van die families was de familie Huysman, wier relatie met de VOC begon met Anthony Huysman, die in de Republiek was geboren. Hij trouwde daar met Lea van Waesberghe, met wie hij in 1635 een tweeling kreeg, Marten en Susanna. Anthony trad in 1646 als notaris in dienst van de VOC en voer in dat jaar uit naar Azië. Zijn vrouw en vier kinderen, Marten, Joannes, Catharina en Susanna, volgden in 1649. Lea van Waesberghe overleed tijdens de reis naar Azië en Catharina stierf in 1650. In datzelfde jaar trouwde Anthony met Margaretha Machielse, met wie hij zoon Michiel kreeg. Anthony stierf in 1673 in Batavia.

Wat gebeurde er met de vier overgebleven kinderen? Susanna trouwde maar liefst drie keer. Als eerst met koopman Philips van Arts, daarna met onderkoopman Jacob van de Kouter, met wie zij in 1662 naar de Republiek repatrieerde, waar hij overleed. In 1669 keerde Susanna terug naar Batavia als vrouw van Pieter van Dielen. Michiel, die als enige van de kinderen in Azië (Batavia) was geboren, trouwde met Maria Borghorst. Samen kregen zij zoon Anthony, die jong overleed. Joannes (1641-1687) trouwde twee maal, eerst met Johanna Bolwerk, daarna met Anna Andrea van Dale[n]. Geen van zijn kinderen bereikte volwassenheid. Joannes was in dienst van de VOC en werkte in Batavia en vervolgens in Paliacatta, waar hij uiteindelijk als fiscaal en muntmeester werkte. In 1687 was hij enkele maanden, tot zijn dood, opperhoofd in Masulipatnam.

Anthony's eerste zoon, Marten, wist het meest te bereiken met zijn carrière binnen de VOC. Hij werkte voor het gouvernement in Ceylon en wist de functie van opperkoopman te bereiken. In 1683 werd hij directeur van Bengalen. Ook kreeg hij de functie van Raad Extra-ordinair van Nederlands-Indië. Hij stierf in 1685. Marten was getrouwd met Magdalena

Chasteleyn en samen kregen zij 11 kinderen: acht zoons en drie dochters, die allemaal in Azië waren geboren. Alle drie de dochters trouwden met VOC-dienaren. Oudste dochter Lea trouwde met Pieter Willeboords, die in 1688 directeur van Bengalen was. Na zijn overlijden trouwde ze met Mattheus Schenkenberg, commandeur van Jaffnapatnam en later gouverneur van Banda. Henriette, het tiende kind, trouwde met Ferdinand de Groot, opperhoofd van Japan en later Raad Extra Ordinair van Indië. Kind nummer elf, Magdalena, trouwde met Pieter van Hoorn, die in Middelburg kiesheer was en bewindhebber van de VOC. Van drie van de acht zonen is meer bekend over hun leven. Tweede kind Hendrik was opperkoopman voor de VOC en trouwde met Johanna Maria Coop à Groen, een dochter van een bekende VOC-familie en waarschijnlijk de tante van de eerder genoemde Johan Everhard Coop à Groen. Vierde kind Johannes was tweede man bij de vestiging Colombo en trouwde met een barones van Rheede. Kind nummer drie, Anthony, trad in de voetsporen van zijn vader.

Anthony was geboren in Jaffnapatnam en werd uiteindelijk directeur van Bengalen. Dit is dezelfde Anthony Huysman die we eerder tegenkwamen als één van de zeven in Azië geboren leden van het Bengaalse Directorium. Later werd hij directeur-generaal in Batavia. Zijn carrière is een goed voorbeeld van een carrière met veel (beroeps)mobiliteit, waardoor het voor hem lastig te zeggen is of hij geworteld was in één plaats of land. Hij trouwde tweemaal, eerst met Cornelia Adriana van Dishoek en daarna met Johanna Catharina Pelgrom. Beide vrouwen waren dochters van eerdere directeurs van Bengalen. Met Johanna kreeg hij vier kinderen, van wie twee jong stierven. Zijn dochter Catharina Magdalena trouwde met Gustaaf Willem Baron Von Imhoff, die later gouverneur-generaal van de VOC werd. Oudste kind en enige zoon Marten Jacob was geboren in Hougly. Hij vertrok in 1720 voor de Kamer van Amsterdam naar de Republiek. In 1723 stond hij ingeschreven bij de universiteit van Leiden, waar hij in 1727 afstudeerde. Hij was Heer van den Hille, kiesheer van Middelburg, bewindhebber van de WIC voor de Kamer Zeeland.¹³¹

De familie Huysman is een goed voorbeeld van een (elite) VOC-familie in de 18e eeuw. De mannen in deze familie hadden verschillende carrières binnen en buiten de VOC.

¹³¹ M. Peters, *In steen geschreven : leven en sterven van VOC-dienaren op de kust van Coromandel in India* (Amsterdam 2002) 169-170; Van Resandt, *De gezaghebbers*, 32-37, 64, 154; 'Genealogisch fragment betreffende de familie Huysman' *De wapenheraut : maandblad gewijd aan geschiedenis, geslachts-, wapen-, oudheidkunde enz.* 1 (1897); Lapikás, L. (2011), 'Kwartierstaat Van Schothorst, Generatie 12', op: <http://www.nikhef.nl/~louk/MESKW/generation12.html> (bezoekt op 04-08-2015).

De vrouwen trouwden met VOC-dienaren en reisden met hun mannen mee naar verschillende vestigingen en repatrieerden met hen naar de Republiek. De telgen van de familie Huysman reisden veel tussen verschillende vestigingen van de VOC. Toch was één vestiging waar verschillende leden van de familie op een gegeven moment werkten of woonden. Meerdere leden van de familie zijn directeur geweest van de vestiging Bengalen of waren getrouwd met een directeur of een dochter van een directeur van die vestiging. Omdat de levens van de leden van de familie Huysman zo van elkaar verschilden kan niet veel gezegd worden over de geworteldheid van deze familie in Azië: elk leven is uniek en elk oordeel over geworteldheid blijft subjectief.

Conclusie

De Verenigde Oost-Indische Compagnie wordt vaak de eerste multinational van de wereld genoemd. Over heel Azië waren er vestigingen en handelsposten en duizenden dienaren waren in dienst om de werkzaamheden van de Compagnie uit te voeren. Deze dienaren vestigden zich voor hun diensttijd in Azië, huwden en stichten een gezin met een Europese, Aziatische of Euro-Aziatische vrouw. De in Azië geboren zonen en dochters van deze dienaren kwamen in een anders milieu ter wereld dan hun leeftijdsgenootjes in de Republiek. De vraag die deze scriptie probeert te beantwoorden is:

Hoe verliepen de levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie in de 18e eeuw?

In het dagelijks leven kwamen de gekwalificeerde dienaren in aanraking met zowel Aziatische als Nederlandse invloeden. Veel instituten waren overgewaaid uit de Republiek, zoals scholen, kerken, weeshuizen en rechtbanken. De VOC stichtte deze instituten om de religieuze en burgerlijke waarden van de VOC en de Republiek uit te dragen en zo het dagelijks leven in die vestigen naar het Nederlands voorbeeld te laten verlopen. In dit opzicht was het dagelijks leven van VOC-dienaren en hun kinderen een weerspiegeling van dat van hun tijdsgenoten in de Republiek. Daarnaast zorgden contacten met nieuw overgekomen dienaren en andere Europese handelaren ervoor dat dienaren op de hoogte bleven van de ontwikkelingen in Europa, ook op het gebied van cultuur, literatuur, nieuw gedachtengoed etc. Hoewel er Nederlandse invloeden waren op de VOC-samenlevingen in Azië, bleef het een feit dat zij op een ander continent werkten. Dagelijks kwamen zij in contact met andere bevolkingsgroepen, zowel op het werk als in de privésfeer, en moet invloed hebben gehad op hoe dienaren hun levens vorm gaven. Ook moesten dienaren altijd wel een andere taal beheersen dan het Nederlands, voor hun werkzaamheden of voor thuis om met hun vrouwen en kinderen te kunnen praten. Dit laatste omdat de huwelijken van VOC-dienaren bijna altijd met vrouwen van Aziatische of gemengde afkomst waren. Ook met

hun vrijetijdbestedingen en bij maaltijden kwamen zij in aanraking met de Aziatische cultuur. VOC-dienaren leefden in een gemengde Aziatisch-Europese wereld.

De opvoeding van in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren lag in Azië in handen van bedienden en slaven. Hierdoor kregen de kinderen een voornamelijk Aziatische opvoeding en leerden ze het Maleis en andere lokale talen spreken. Op veel VOC-vestigingen was er een school die lager onderwijs bood aan kinderen. Hier werd onderwezen in verschillende vakken en werd in de Nederlandse taal en Nederlandse normen en waarden onderwezen. Er waren echter geen Latijnse scholen of universiteiten. In Azië geboren zonen van dienaren met een gekwalificeerde functie werden daarom vaak op jonge leeftijd naar de Republiek gestuurd zodat zij daar opgevoed konden worden en een opleiding konden genieten. Eenmaal in de Republiek konden de kinderen Latijnse scholen, Illustere scholen en universiteiten bezoeken. Uit bewaard gebleven brieven blijkt dat overgekomen kinderen de Nederlandse taal niet altijd even goed beheersten. Uit onderzoek in de *'Catalogus candidatorum...'* van de universiteit Leiden blijkt dat gedurende de 18^e eeuw gemiddeld 2,15% van alle studenten die een graad behaalden in Azië was geboren. In het midden van de 18^e eeuw steeg het aantal in Azië geboren studenten terwijl hun aantal aan het eind van de 18^e eeuw weer afliep. Uit overgebleven brieven blijkt dat het dagelijks leven van in Azië geboren studenten niet veel verschilde van die van in de Republiek geboren medestudenten.

Er kon op twee manieren in dienst worden getreden bij de VOC. Iemand kon ervoor kiezen om in de Republiek bij een van de zes Kamers in dienst te gaan en vanuit daar naar Azië worden uitgezonden. Ook kon er in Azië zelf in dienst worden getreden, een mogelijkheid waar veel in Azië geboren dienaren gebruik van maakten. Uit onderzoek in de gekwalificeerde rollen blijkt dat aan het begin van de 18^e eeuw ongeveer 90% van de in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie in Azië in dienst trad. Aan het eind van de eeuw was dit gedaald naar 75%. Waarom traden aan het eind van de 18^e eeuw minder in Azië geboren dienaren in Azië in dienst? Het is mogelijk dat dit komt doordat meer kinderen naar de Republiek werden gestuurd voor hun educatie en daar bij de VOC in dienst traden. Dit wordt bevestigd doordat in het midden van de 18^e eeuw het aantal in Azië geboren studenten aan de universiteit Leiden inderdaad stijgt. Maar waarom er in het midden van de 18^e eeuw meer kinderen naar de Republiek werden gestuurd?

Uit onderzoek blijkt dat in Azië geboren dienaren die in de Republiek in dienst waren getreden, en waarschijnlijk op jonge leeftijd naar de Republiek waren gestuurd voor hun

educatie, gemiddeld een kortere diensttijd hadden dan de in Azië geboren dienaren die in Azië in dienst waren getreden. Waar dit verschil vandaan komt is lastig te zeggen. Uit de biografieën van in Azië geboren VOC-dienaren kan worden geconcludeerd dat geen enkele carrière hetzelfde was. Opleiding kan zowel in de Republiek als op één van de VOC-vestigingen zijn genoten. Dienaren kunnen gedurende hun carrière op verschillende vestigingen dienen, of maar op één. Dienaren kunnen hun hele leven op maar enkele functies dienen, of de hele carrière ladder bewandelen. En alle verschillende combinaties die je hiermee kunt maken. Er kan geen generaliserend beeld worden gegeven van carrières van in Azië geboren dienaren.

In het historiografisch debat over geworteldheid van VOC-dienaren zijn twee kanten aanwezig. De ene groep is van mening dat de mobiliteit van de VOC elite tussen de verschillende VOC-vestigingen ervoor zorgt dat dat een dienaar en zijn gezin niet in één vestiging wortelde het cultureel Nederlands zijn en blijven belangrijk blijft voor dienaren. De andere kant is van mening dat op de vestigingen een elite cultuur ontwikkelde die steeds meer Aziatische invloeden had. VOC-dienaren waren steeds meer geworteld in Azië, en hun focus lag op Batavia in plaats van de Republiek. Historici hebben vaak indirect aan het debat over geworteldheid bijgedragen. Zij hebben interessante inzichten over wat invloed had (positief en negatief) op de mate van geworteldheid van in Azië geboren dienaren. Samengevat zijn dat: door superioriteitsgevoelens van Europeanen jegens Aziaten voortkomend uit Bijbels raciale opvattingen wilden Europeanen niet volledig integreren in de Aziatische samenlevingen. Tijdsverloop: hoe langer een dienaar en zijn gezin in Azië woonde, hoe Aziatischer zij konden worden. Geworteldheid van dienaren kon verschillen per vestiging en soort vestiging en geworteldheid kon per dienaar verschillen. In een vestiging kon bij de elite van de VOC zowel aspecten van geworteldheid als mobiliteit worden gevonden. Vele aspecten hebben invloed op de mate van geworteldheid en er kan niet een gegeneraliseerd conclusie voor worden gegeven.

Wat opvalt in de literatuur is dat er nauwelijks verschil wordt gemaakt tussen de vragen 'op welk continent waren de VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie geboren' en 'waren de in Azië geboren dienaren werkzaam op de vestiging waar zij waren geboren'. Het statistische onderzoek dat met behulp van de gekwalificeerde rollen is uitgevoerd laat de verschillende uitkomsten van de twee vragen zien. Het percentage in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie bleef gedurende de 18^e eeuw ongeveer gelijk en

schommelde rond de 30% van het totaal gekwalificeerde dienaren. Wat wel veranderde is dat terwijl de 18^e eeuw vorderde steeds meer in Azië geboren dienaren werkzaam waren op de vestiging waar zij waren geboren. Was aan het begin van de 18^e eeuw nog 43% van alle in Azië geboren dienaren werkzaam in hun geboorteplaats, aan het eind van de eeuw was dit gestegen naar 67% . Er waren dus steeds meer in Azië geboren dienaren werkzaam op de vestiging waar zij geboren waren, terwijl het percentage in Azië geboren dienaren op het totale gekwalificeerde personeel in de 18e eeuw niet drastisch veranderde. Deze uitkomsten kunnen betekenen dat mobiliteit van dienaren tussen vestigingen gedurende de 18e eeuw steeds minder werd en dat in Azië geboren dienaren langer op één vestiging werkten en woonden. Deze conclusie is dan in tegenspraak met de mening van Ulbe Bosma en Remco Raben. Zij zijn van mening dat door de mobiliteit tussen de vestigingen de elite cultureel Nederlands blijft. Maar als de mobiliteit afneemt, is er meer mogelijkheid om cultureel Aziatisch te worden voor in Azië geboren dienaren.

In deze scriptie zijn ook de levens van de dochters van VOC-dienaren besproken. Op enkele uitzonderingen na werden de dochters niet naar de Republiek gestuurd voor hun opvoeding en educatie. Zij bleven achter in Azië en werden door slaven en bedienden opgevoed. Door hun Aziatische opvoeding leerden zij weinig Nederlandse gewoonten en konden zij soms nauwelijks de Nederlandse taal spreken. De levensstijl van de in Azië geboren dochters was anders dan in de Republiek: veel luxueuzer en weelderiger. Ook werden er Aziatische statussymbolen overgenomen, zoals de rijkversierde beteldozen. De dochters trouwden voornamelijk met VOC-dienaren en waren de spil in het sociale netwerk van de VOC. Hun familierelaties konden invloed hebben op de carrière van hun man. Het zou gezegd kunnen worden dat als groep de in Azië geboren dochters van VOC-dienaren meer geworteld waren in Azië dan de zonen, aangezien maar weinig in hun jeugd terugkeerden naar de Republiek en zij voornamelijk trouwden met VOC-dienaren die werkzaam waren op een van de vestigingen. Hoe geworteld zij waren in een specifieke plaats is lastig te achterhalen, omdat maar weinig bronnen iets over de vrouwen zeggen.

Naast naar de levens van de vrouwen is in deze scriptie ook gekeken naar de levens van de in Azië geboren zonen die zelf niet in dienst zijn gegaan bij de VOC. Uit onderzoek blijkt dat ongeveer driekwart van de in Azië geboren zonen die naar de Republiek waren gestuurd voor hun educatie zelf niet in dienst traden bij de VOC. Zij vervulden in de Republiek tal van beroepen, wat duidelijk wordt uit de biografieën van enkele van die zonen.

Maar wat betekenen deze cijfers? Alleen de top van het gekwalificeerde personeel kon het zich veroorloven om hun kinderen voor opvoeding en educatie naar de Republiek te sturen. Dit indiceert dat de top minder gevestigd en geworteld waren in Azië dan andere dienaren met een gekwalificeerde functie. De onderlaag van het gekwalificeerde personeel ging wel in dienst bij de VOC en zij vormden het grootste deel van de in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie. Deze inzichten kunnen betekenen dat er een verschil is in de mate van geworteldheid tussen de top van de in Azië geboren dienaren en hun zonen en de rest van het gekwalificeerde personeel. Steeds meer in Azië geboren dienaren met een gekwalificeerde functie waren werkzaam op de vestiging waar zij waren geboren. De onderlaag van het gekwalificeerde personeel raakte steeds meer geworteld in hun geboorteplaats terwijl de top veel mobieler was en zich niet wortelde in een plaats. Verschillende historici hebben beweerd dat het voor in Azië geboren dienaren lastig was om carrière te maken binnen de VOC vanwege zijn geboorteplaats en dat dit duidelijk werd in het geringe aantal in Azië geboren dienaren die een hoge gekwalificeerde functie vervulden binnen de VOC. Met de inzichten die dit onderzoek hebben opgeleverd zou je ook kunnen beweren dat van de in Azië geboren zonen die een kans maakten op een hoge functie en een goede carrière bij de VOC, namelijk de mannen met een universitaire opleiding, maar een klein deel ook daadwerkelijk bij de VOC in dienst trad en dat dit de reden is waarom maar weinig in Azië geboren dienaren een hoge gekwalificeerde functie vervulden. De geboorteplaats zou hiermee geen invloed hebben gehad op de kansen op een goede carrière binnen de VOC.

Deze scriptie heeft onderzocht hoe de levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters van VOC-dienaren met een gekwalificeerde functie verliepen in de 18e eeuw. Aan het eind van de rit kan worden geconcludeerd dat het niet mogelijk is om een generaliserende conclusie te geven voor alle zonen en dochters. Het leven en carrière verliep voor elk individu verschillend en het is lastig om over een dergelijke vraag een objectief oordeel te vellen. In deze scriptie is geprobeerd om met biografieën/kwalitatief en statistisch/kwantitatief onderzoek een antwoord te geven op onderzoeksvraag. De inzichten verkregen uit dit onderzoek werd aangevuld met literatuurstudie. Deze aanpak heeft ervoor gezorgd dat de onderzoeksvraag uit verschillende invalshoeken is onderzocht. Met het statistische onderzoek is geprobeerd om voor enkele onderwerpen een algemeen beeld te

schetsen voor in Azië geboren dienaren, zoals hoeveel procent van de dienaren met een gekwalificeerde functie eigenlijk in Azië was geboren. De biografieën zouden illustraties geven bij het statistische onderzoek. Het is echter gebleken dat dit niet zo was. In tegenstelling tot de algemene inzichten van het kwantitatieve onderzoek gaven de biografieën juist weer hoeveel diversiteit er was in levenslopen en carrières van in Azië geboren zonen en leidde tot het oordeel dat in dit stadium van onderzoek er geen generaliserende conclusie getrokken kan worden. Door het bronnenonderzoek aan te vullen, en op sommige punten te vergelijken, met eerdere studies over de VOC is er een interessant inzicht gegeven op de levenslopen en carrières van de in Azië geboren zonen en dochters.

Literatuurlijst

Lijst van Archivalia

Nationaal Archief

Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, toegangsnummer 1.04.02

Inv. nr. 5240, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1701-1706

5241, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1706-1710

5243, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1714-1717

5245, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1723-1727

5250, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1747-1749

5255, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1765-1767

5260, Rollen van de gekwalificeerde civiele en militaire VOC-dienaren in dienst van de kamer Amsterdam in de vestigingen in Indië, 1781-1787

Universiteitsbibliotheek Leiden

Archieven van Senaat en Faculteiten, 1575-1877 - Universiteit Leiden

Inv. nr. 348, Catalogus candidatorum qui gradum adepti sunt 1654-1712

349, Catalogus candidatorum qui gradum adepti sunt 1712-1766

350, Catalogus candidatorum qui gradum adepti sunt 1766-1812

Publicaties

'Genealogisch fragment betreffende de familie Huysman' *De wapenheraut: maandblad gewijd aan geschiedenis, geslachts-, wapen-, oudheidkunde enz.* 1 (1897).

Belt, A. van den, *Het VOC bedrijf op Ceylon: een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18^e eeuw* (Zutphen 2008).

Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek II* (Leiden 1912).

Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek V* (Leiden 1921).

Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek VII* (Leiden 1927).

Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek VIII* (Leiden 1930).

- Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek IX* (Leiden 1933).
- Bosma, U. en R. Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920* (Amsterdam 2003).
- Fortgens, H.W., *Schola Latina: uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs* (Zwolle 1958).
- Frederiks, J.G. en F. Jos. van den Branden, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1888-1891).
- Gaastra, F.S., *Geschiedenis van de VOC, opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2012).
- Groeneboer, K., *Weg tot het Westen: het Nederlands voor Indië, 1600-1950: een taalpolitieke geschiedenis* (Leiden 1993).
- Knaap, G.J., 'A city of migrants: Kota Ambon at the end of the seventeenth century' *Indonesia* 51 (1991) 105-128.
- Knegtmans, P.J., *Professoren van de stad: het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam, 1632-1960* (Amsterdam 2007).
- Lequin, F., *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw: meer in het bijzonder de vestiging Bengalen, deel I en deel II* (Alphen aan de Rijn 2005).
- Lucassen, J., 'A Multinational and its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795' *International labor and working class history* 66 (2004) 12-39.
- Malherbe, V.C., 'Illegitimacy and family formation in colonial Cape Town to c. 1850' *Journal of Social History* 39:4 (2006) 1153-1176.
- Peters, M., *In steen geschreven: leven en sterven van VOC-dienaren op de kust van Coromandel in India* (Amsterdam 2002).
- Putten, L.P. van, *Gouverneurs-generaal van Nederlands-Indië. [Dl.1]: Ambitie en onvermogen: 1610-1796* (Rotterdam 2002).
- Resandt, W.W. van, *De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten comptoiren in Azië* (Amsterdam 1944).
- Ross, R. en A. Schrikker, 'The VOC official elite' in: Nigel Worden ed., *Cape Town between east and west: social identities in a Dutch colonial town* (Johannesburg en Hilversum 2012) 26-44.
- Schoeman, K., *Cape lives of the eighteenth century* (Pretoria 2011).
- Singh, A., 'From Amsterdam via Batavia to Cochin: Mid-eighteenth century Individuals and Institutions of the VOC' in: Nigel Worden ed., *Contingent Lives: Social Identity and Material Culture in the VOC World* (Cape Town, 2007).
- Singh, A., *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830: The social condition of a Dutch community in an Indian milieu* (Leiden 2010).
- Stapel, F.W., *De gouverneurs-generaals van Nederlandsch Indie in beeld en woord* (Den Haag 1941).
- Sutherland, H., 'Performing personas: identity in VOC Makassar' in: Nigel Worden ed., *Contingent Lives: Social Identity and Material Culture in the VOC World* (Cape Town, 2007) 345-370.
- Taylor, J.G., *Smeltkroes Batavia, Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen 1988).
- Tieken, H., 'Letters dealing with the slave trade from Ceylon, The Ondaatje correspondence 1728 to 1737', *Quarterly bulletin of the national library of South Africa*, 67:3 (2013) 113-122.
- Wagenaar, L.J., 'The VOC settlement of Galle around 1760. Or, how to revive and reconstruct

- a colonial society from Company documents' in: Nigel Worden ed., *Contingent Lives: Social Identity and Material Culture in the VOC World* (Cape Town, 2007).
- Wagenaar, L.J., *Galle, VOC-vestiging in Ceylon: beschrijving van een koloniale samenleving aan de vooravond van de Singalese opstand tegen het Nederlandse gezag, 1760* (Amsterdam 1994).
- Wamelen, C. van, *Family life onder de VOC: een handelscompagnie in huwelijks- en gezinszaken* (Hilversum 2014).
- Worden, N. ed., *Cape Town between east and west : social identities in a Dutch colonial town* (Johannesburg en Hilversum 2012).
- Worden, N. ed., *Contingent Lives, Social identity and material culture in the VOC world* (Cape Town 2007).
- Zoeteman, M., *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit, 1575-1812. 'Een volk op zyn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende'* (Leiden 2011).

Online bronnen

- Dagelijks leven (2013), *Wikipedia, De vrije encyclopedie*, op: https://nl.wikipedia.org/wiki/Dagelijks_leven (bezoekt op 18-10-2015)
- Herman Tiekens, H. (2010) *The Ondaatje Letters, An Extraordinary Discovery in South Africa, The Nation*, op: <http://www.nation.lk/2010/02/14/eyefea3.htm> (bezoekt op 04-08-2015).
- Koop, P.J.F. (2014), 'Genealogie van het geslacht COOP van GROEN', *Familie-Koop*, op: <http://www.familie-koop.nl/coopvangroen.pdf> (bezoekt op 04-08-2015).
- Lapikás, L. (2011), 'Kwartierstaat Van Schothorst, Generatie 12', op: <http://www.nikhef.nl/~louk/MESKW/generation12.html> (bezoekt op 04-08-2015).
- Melle, van M. en N. Wisman (2015), 'Herengracht 479, 14 maart 1768', *Ons Amsterdam*, op: <http://www.onsamsterdam.nl/component/content/article/15-dossiers/dossiers/2046-dol-geworden-schepen-schieten-op-zijn-vrouw> (bezoekt op 04-08-2015).
- Nagtegaal, H.K. (2012), 'Mr. Jan Anthony van Heemskerck (1743-1795)', *Hogenda*, op: [http://www.hogenda.nl/wp-content/uploads/2013/02/Heemskerck.%20Jan%20Anthony%20van%20\(1743-1795\).pdf](http://www.hogenda.nl/wp-content/uploads/2013/02/Heemskerck.%20Jan%20Anthony%20van%20(1743-1795).pdf) (bezoekt op 04-08-2015).
- Nationaal Archief (2015), 'Database VOC-opvarenden', op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/> (bezoekt op 04-08-2015)
- Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Dirk van Cloon uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1446309> (bezoekt op 04-08-2015).
- Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Dirk van Cloon uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1151106> (bezoekt op 04-08-2015).
- Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Johan Everhard coopà Groen uit Batavia', *Database VOC-opvarenden*, op: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1135475> (bezoekt op 04-08-2015).
- Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Maurits Theodorus Hilgers uit Batavia', *Database*

- VOC-opvarenden*, op:
<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=328773> (bezoekt op 04-08-2015).
- Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Willem Jurriaan Ondatie uit Colombo', *Database VOC-opvarenden*, op:
<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1276128> (bezoekt op 04-08-2015).
- Nationaal Archief (2015), 'Gegevens van Willem Philip Jurriaan Ondaatje uit Ceijlon', *Database VOC-opvarenden*, op:
<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/detail.aspx?ID=1440924> (bezoekt op 04-08-2015)
- Ondaatje, P.P.J. (1780), 'To Willem Jurriaan Ondaatje, 1 december 1780', *Brieven als buit*, op:
<http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/article?doc=826&query=> (bezoekt op 04-08-2015).
- Ondaatje, W.P.J. (1780), 'To Willem Jurriaan Ondaatje, 15 december 1780', *Brieven als buit*, op: <http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/article?doc=825&query=> (bezoekt op 04-08-2015).
- Sri Lanka Colombo Chetty Family Genealogy (2015), 'Ondaatje', op:
<http://www.rootsweb.ancestry.com/~lkawgw/gen7000.html> (bezoekt op 04-08-2015).

Bijlage I: Namenlijst in Azië geboren studenten van de universiteit Leiden, 1700-1800

Vet: Studenten die na hun studie
in dienst traden bij de VOC (30
man)

Cursief: Studenten die na hun
studie niet in dienst traden bij de
VOC (13 man)

<u>Jaar graad behaald</u>	<u>Nr.</u>	<u>Naam</u>
1701	1	Cornelis Pillehier (Bengalen)
1705	2	Joannes van Vliet (Ambon)
1707	3	Theodorus van Cloon
1709	4	L... L... van Dam (Batavia)
1710	5	Daniel Parve
	6	Isaacus Visscherus
1711	7	Bernardus Caeskooper
	8	Joannes Caeskooper
	9	Theodorus Nobel
1714	10	Johannes Abel Douglas
1716	11	Everhard Kraijvangst
1719	12	Leonardus Verboom
1720	13	Heinricus Mauritius Ondenhoorn
	14	Petrus Zvevellenius
1722	15	Jacobus Menssingh
	16	Joannes Carolus de Roo
1727	17	Jacob Martinus Huijsman
	18	Gualtherus 't Lam
1728	19	Petrus van Hoorn
1729	20	Gerardus Riemersma
1730	21	Petrus ten Broek
1731	22	Johannes Leonard de Hartog
	23	Guihelmus van Tets
1733	24	<i>Jacobus Cras</i>
1734	25	Constantinus Cras
	26	Gualtherus a Westrhene
1735	27	Wilhelmus Cras
	28	Hermannus Franciscus Ketelanus

	29	<i>Lambertus Jacobus van Tets</i>
	30	Johannes Matroos
1736	31	Cornelius Castelijm
1737	32	Johannes Verklocke
1739	33	Petrus Born
1740	34	Conradus Adrianis Crudop
	35	Christianus Abrahamus van der Burgh
	36	Cornelius de Jonge
	37	Daniel Derks
	38	Nicolaus van Lantschot
	39	Dignerus Christianus Vile
	40	Joannes Michael Westfalen
	41	Andreas van der Sluys
1741	42	Mauritius Theodorus Hilgers
	43	<i>Diderius Christianus Pielat (Ternaten)</i>
1742	44	Cornelius Boockesteyn
	45	<i>Antonius Slicher</i>
	46	Anthonius Crab
1744	47	Nicolaus Kraeyvanger
	48	Andreas Franciscus Immens (Nagapatnam)
	49	Pieter Boudewijn Peny
	50	Antonius de Wigman
1745	51	Joannes Bogaert
	52	Joannes Everhardus Coop a Groen
1746	53	Anthony Guilelmy (?)
	54	Joannes van Landschot
	55	Haacus van Schikke
	56	Jaques Willem Dallens
1747	57	Henricus Adrianus Lokman
1748	58	Everardus Doneker van der Hoff
1749	59	Maar. Corn. Pasques de Chavonnes
1751	60	Adrianus van Sorgen
1752	61	Petrus van der Vorm
	62	Wilhem Joachim de Laver
	63	<i>Adrianus Ijsaac Valckenier</i>
	64	Philippus Theodorus van Cloon
1753	65	Gerardus Jaques Lakeman
1754	66	Adrianus Treger
	67	Johannes Jacobus Simong
	68	Johannes Jacobus Meyer
	69	Petrus Wilhelmus Pasques de Chavonnes
1757	70	Janus Henricus Fresim
1758	71	Gulielmus Petrus Despar
1760	72	<i>Jacobus Mossel</i>
1761	73	Lieve van Bergen (Batavia)
	74	Jacobus Gulielmus van der Bruggen
1762	75	Adrianus Justinus van Ravesteyn

	76	Johannes Cornelis Verijssel
	77	David Rogier Pan (Malacca)
	78	Jacob Mersen (?)
1763	79	Petrus Cornelius Cras (Batavia)
	80	Johannes Gabriel van Gehren
	81	Joannes Antonius Boresloski (Batavia)
1764	82	Daniel Olivier van Riel
	83	Rochus Joannes van Son
	84	<i>Johannes Jacobus Slicher</i>
	85	Cornelius Guilielmus van der Sleijden (Colombo)
	86	Bartholomaeus Johannes Visscher van Gaesbeek
	87	Martinus Hartingh
1765	88	<i>Johannes Anthonius van Heemskerck (Malacca)</i>
1767	89	Mattheus van den Boogaart
	90	Joannes Justinus Sas (CBG bron)
1769	91	Johannes Vertholen
	92	Janus Henricus Roseboom
	93	Els Gerhardus Boogaart
1770	94	Martinus Abrahamus Borwater
1771	95	Janus Etzardus Jeremias Verklocke
1772	96	Nicolaus Harting (nu wonende te rotterdam)
	97	Didericus Weidner
	98	Nicolaas Wendelin Beijts
	99	Theodorus Adrianis van Son
1775	100	<i>Bernardus Blok</i>
	101	Henricus Ludovicus Palm
1778	102	Georgius Blijden (ex India occidentali)
1779	103	Cornelius Adrianus Canter Visscher
1780	104	Petrus Themans
	105	Elias Joël Luzac
1781	106	<i>Lambertus Petrus van Tets</i>
	107	Christianus Antonius Hellemans
	108	Jacobus Philippus Bikker Bakker
1783	109	Joannes Philippus van Koningsfelde
1785	110	Livinus Jacobus Schol
	111	<i>Christianus Fredricus Kleynhoff</i>
	112	Abrahamus Sebastianus van de Graaf
1786	113	Gerhardus Henrienis Sluijsken
	114	<i>Petrus Philippus Juriaan Ondaatje</i>
1787	115	Johannes Philippus Hartz (nu wonende te delft)
1788	116	Jans Adriaans Moens
	117	Petrus Tozias Moens
1789	118	Matthias Jacobus Moens
1790	119	Johannes Guilielmus van Rhijn
	120	Dirk Cornelis van de Graaf
	121	Guilielmus Jacobus Kerkman
1791	122	Michael Didericus van der Burgh

1793	123	<i>Regnerus Gulielmus Tadama (nagapatnam)</i>
1795	124	Guilielmus Benjamin Croon
1799	125	Petrus Joannes Ludovicus Reijke
1800	126	Adrianus Rudolphus Kraijenhoff van de Leur

Bijlage II: Octrooigebied van de VOC
